

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

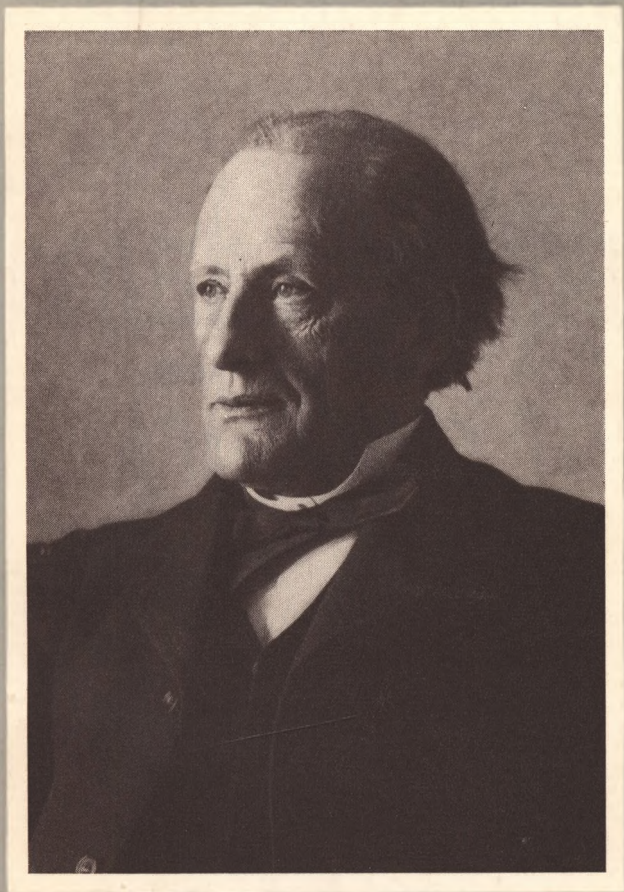
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GOTTFRID BILLING

LEVNADSMINNEN

SVENSKA KYRKANS
DIAKONISTYRELSES BOKFÖRLAG

STOCKHOLM

Samlingar och Studier

†II

Svenska kyrkans historia

33.

GOTTFRID BILLINGS
LEVNADSMINNEN

TILL OCH MED

VÄSTERÅSTIDEN

UTGIVNA MED INLEDNING OCH KOMMENTAR

AV

HILDING PLEIJEL

ACTA HISTORICO-ECCLESIASTICA SUECANA

EDITOR: HILDING PLEIJEL, LUND

33.

GOTTFRID BILLINGS LEVNADSMINNEN

TILL OCH MED
VÄSTERÅS-TIDEN

UTGIVNA MED INLEDNING OCH KOMMENTAR

AV
HILDING PLEIJEL

WITH A SUMMARY IN ENGLISH

SVENSKA KYRKANS DIAKONISTYRELSES BOKFÖRLAG
STOCKHOLM

Innehåll.

Inledning	7
Gottfrid Billings Levnadsminnen	17
Barndomshemmet	19
Skoltid	62
Studenttiden	68
Mina hem i Lund	107
I skolan och vid universitetet	117
Vid kyrkomöten	134
Biskopstiden i Westerås	160
Kommentar	185
Summary	215
Personregister	219

Inledning.

Till de dominerande gestalterna i svenskt kyrkoliv under årtiondena kring senaste sekelskiftet hör ovedersägligen Gottfrid Billing, död som biskop i Lund den 14 januari 1925. Ända till sin bortgång vid nära 84 års ålder var han fullt verksam och stod alltjämt i de kyrkliga händelsernas centrum. Knappast något beslut av kyrklig vikt tillkom under denna tid utan att han blivit hörd i ärendet. Det var otvivelaktigt så som Nathan Söderblom skrev till honom i samband med ärkebiskopsutnämningen år 1914, att Gottfrid Billing var den man »vi sedan länge vant oss att betrakta som Svenska Kyrkans primas».¹

Gottfrid Billings inflytande var emellertid icke begränsat till den kyrkliga sfären. Han var, sades det epigrammatiskt vid hans bortgång, »lika hemmastadd inför konungatronen som inför nådatronen, lika hemma i bönekammaren som i första kammaren»²; ja, det var nog många bland Billings motståndare som menade, att han framför allt var hemma i det världsliga; han var enligt deras mening i grund och botten en ganska hygglig karl, klok och resonabel, ja rent av skicklig i allmänna värv. Han hade enligt dem bara ett fel: han borde inte vara präst. Yttre omständigheter, menade man, hade fört honom in på den kyrkliga banan, där han egentligen ej hörde hemma. Den måttstock man därvid anlade var det av 1800-talsväckelsen präglade

¹ N. Söderblom till G. Billing. Leipzig 25 maj 1914. Lunds univ. bibl. — Billing var nog själv medveten därom. I ett brev till sin gamle vän växjöbiskopen N. J. O. H. Lindström skriver han i samband med ärkebiskopsvalet 1900: »Under de sista tio åren har jag, om jag får, utan att misstänkas, säga sanningen rent ut, öfvat mera sådant inflytande [d. v. s. på regeringsärendena] än Sundberg». G. Billing till N. J. O. H. Lindström. Lund 6. 2. 1900. Lunds univ. bibl.

² Cit. efter Edv. RødHE, Gottfrid Billing. Några minnesord vid nordiska biskopsmötet. Sydsv. Dagbl. nr 260, 1925.

prästidealet, och enligt denna måttstock kunde Gottfrid Billing ej godkännas som en andans man.

Det är sant att Gottfrid Billing kom att spela en dominerande roll i det politiska livet och att han var hemmastadd både i konungaborgen och i riksdagens första kammare, där han – såsom Edv. Rodhe träffande uttryckt det – gick omkring ungefär som i sitt arbetsrum.³ Den nämnde minnestecknaren påpekar med rätta att Gottfrid Billing icke var någon hovman men att hovets herrar och damer böjde sig för hans auktoritet. Han var i mångårig vänskap förbunden med konungahuset och uppträdde där lika ursprungligt och naturligt som eljest var hans sed.

En episod – med många aspekter – förtjänar att räddas ur glömskan. Gottfrid Billing hade redan 1912 dragit sig tillbaka från riksdagen men hans ord betydde alltjämt mycket. Under den kritiska våren 1917 kom åter hans person i förgrunden. Den Hammar-skjöldska ministären ansåg sig böra avgå. Då uppkallades den sjuttio-sexårige lundabiskopen, berättar Edv. Rodhe, till Stockholm för att delta i rådslagen om situationen. »Han reste ögonblickligen men med tungt hjärta, ty han visste, vad kallelsen kunde innebära, ett övertagande av statsministerposten. Det har berättats mig av en person, som har eminenta anspråk på att i förevarande fall få anses vara vittnesgill, att Gottfrid Billing skall ha svarat konungen på dennes fråga, om han ville övertaga ledningen av landets öden: 'Ers Majestät, bara jag tänker på det, får jag diarrhé'. Gottfrid Billing slapp att mot sin vilja nödgas att övertaga det vanskliga värvet.» Ja, sådan var han, ursprunglig och rättfram varhelst han hade att framträda eller eljest yttra sig. Riksdagsprotokollen bevara en mängd frispråkiga uttalanden av liknande art.⁴

Man bör inte förbigå denna sida i Gottfrid Billings personlighet, när man skall förklara den dominerande ställning han intog i det politiska livet. Trots att Gottfrid Billing var med om att lösa stora

³ Edv. Rodhe, anf. art i Sydsv. Dagbl.

⁴ Som ett enda exempel kan anföras följande ur hans yttrande vid riksdagen 1896 i diskussionen om de enskilda bankerna: »Jag har aldrig egt och kommer sannolikt aldrig att ega någon aktie i någon enskild bank, har aldrig haft lån i någon enskild bank och hoppas aldrig få något dylikt». (Första kamm. prot. II: 21: 35).

politiska frågor, betraktades han icke av samtiden såsom en politisk tänkare, som drager upp och kämpar för stora genomgående linjer.⁵ Hans personliga auktoritet vilade på andra och — vågar man säga — solidare grunder. Gottfrid Billing älskade att vara med där de stora rådslagen höllos och de avgörande besluten fattades. Han skydde icke arbetet och han drog sig aldrig undan de uppgifter man pålade honom. Men han var knappast någon karriärst och minst av allt någon egocentriker. Hemligheten med hans obestridliga inflytande i alla offentliga sammanhang var utan tvivel att han aldrig leddes av enskilda bevekelsegrunder utan strävade efter att befordra det helas välfärd.⁶

Det var detta syftemål som också låg bakom hans mycket omtalade förkärlek för kompromisser. Bilden av Gottfrid Billing som den mästerlige kompromissarien blir alldeles skev, om man icke håller det nyss nämnda draget i minne. I själva verket var Billing i början av sin bana mest känd som den intransigenta politikens man. Betecknande är vad sonen Einar Billing berättar härom. När Gottfrid Billing första gången blivit invald i riksdagen, uttryckte en hans frände sina bekymmer över hur detta skulle kunna gå. Ty, sade denne, »för att finna sig till rätta och kunna åstadkomma något i riksdagen, måste man kunna något litet kompromissa».⁷

Gottfrid Billing fann snart, som den praktiske man han var, att ville man uträtta något vare sig i riksdagen eller annorstädes, måste man kunna lyssna till andras meningar, skilja på person och sak samt bortse från de mindre divergenserna för det gemensamma målets

⁵ Edv. RODHE är i anf. art. mycket bestämd på denna punkt. Denne, som gått igenom Billings då ännu outgivna riksdagsanteckningar, säger om dem: »Jag kunde i de nämnda anteckningarna icke finna någon genomgående politisk tanke, jag hade så när sagt inga politiska ideal». I själva verket företrädde emellertid Gottfrid Billing, såsom jag på annat håll ämnar visa, en mycket bestämd och konsekvent samhällssyn. Denna var emellertid av sådan art, att den icke uppdagades ens av de honom personligen närstående i hans samtid.

⁶ Detta har redan påpekats av HANS LARSSON i dennes minnestal i Svenska Akademien 1925 i: HANS LARSSON, EINAR BILLING och ERIK AURELIUS, Gottfrid Billing, Minnesord (1926), sid. 12 och av C. HALLENDORFF i inledn. till hans utgåva: G. BILLING, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893–1906 (1928), sid. 30.

⁷ EINAR BILLING, i HANS LARSSON m. fl., Minnesord, sid. 40 f.

bästa. Einar Billing har alldeles säkert rätt, när han säger: »att söka hjälpa fram det goda, även när man inte kunde nå det bästa, det var hans översta synpunkt på hans kompromisser».

Här måste emellertid göras en viktig distinktion. Det var endast när det gällde det praktiska livets frågor, såsom i riksdagens statsutskott eller i domkapitlet med dess många förvaltningsärenden, som Billing var villig att jämka på sin egen mening. Gällde det kyrkans rättsfrågor eller ännu hellre den kristna trons principer, då var han oböjlig.⁸ Då kunde han som vid ett berömt tillfälle offentligt deklarera, att »är det fråga om något som rör den lutherska kyrkans be-känneelse, så mäklar jag icke med någon människa på jorden».⁹

Billing var snabb i repliken och tvekade aldrig att i debatten säga sin mening rakt ut. Helt naturligt fick han därför också många meningsmotståndare. Men det förunderliga var att han under allt detta stod på vänskaplig fot med dem. Däröfver finnas många vittnesbörd i hans bevarade brevsamling. Den bekante liberale riksdagsmannen och redaktören S. A. Hedlund i Göteborg hade vid 1889 års riksdag inlämnat en motion om revision av svenska kyrkans bekännelseskriterier som på det skarpaste kritiserades av G. Billing.¹⁰ Icke förty skrev denne på hösten ett vänligt brev till Hedlund, som denne högt uppskattade. Han svarade, att brevet var för honom »ett nytt och värderikt bevis för sanningen af den mening jag gerna velat hylla, att ett vänskapsfullt förhållande *kan* råda äfven mellan personer af mycket skiljaktig ståndpunkt t. o. m. på det kyrkligt-religiösa området».¹¹

När Billing år 1912 drog sig tillbaka från riksdagen, fick han många vänliga skrivelser från både vänner och motståndare inom politiken. Bland de senare befann sig den kände liberale politikern Mauritz Hellberg i Karlstad. Typiskt nog började denne sitt brev med tilltalet »värderade medmänniska» och undertecknade det med »Er medmänniska». Han uttryckte sin ledsnad och saknad men förklarade

⁸ Se hans hållning i riksdagsdebatten år 1908 rörande prästerskapets löne-reglering. EDV. RODHE, Svenska kyrkan omkring sekelskiftet (1930), sid. 299 f.

⁹ Billings yttrande i bekännelsedebatten vid 1893 års kyrkomöte. Cit. fr. H. PLEIJEL, Svensk lutherdom (1944), sid. 133.

¹⁰ H. PLEIJEL, anf. arb., sid. 130.

¹¹ S. A. Hedlund till G. Billing. Göteborg 1. 10. 1889. Lunds univ. bibl.

sig därtill vilja lägga ett »tack för den mänskliga välvilja jag från Er sida fått mottaga».¹²

Det är icke ur vägen att erinra om dylika spontana uttryck av uppskattning från hans politiska samtida, eftersom Billing av den stora allmänheten nog mest uppfattades som den myndige prelaten, vilken visserligen med stort patos kunde tala om höga ting men syntes ha föga sinne för de rent mänskliga relationerna. I själva verket var Billing mycket human i ordets djupaste bemärkelse: han var alltid mild i omdömet om människor och tog gärna skäl, när sådana framfördes. Visserligen medförde hans fullständiga frihet från all sentimentalitet, att han syntes uppträda kärvt och stundom strävt, men han avskydde samtidigt misstänksamhet och intriger. Därtill kom att han icke var bekajad med några som helst prestigehänsyn. Mer än en gång blev han kullvoterad såväl i riksdag och kyrkomöte som i den mindre krets som domkapitlet utgjorde.¹³ Men icke någonsin lät han bakslaget åtföljas av några personliga motsättningar, även om motgången träffat hårdare än vad han utåt visade.

Allt det nu anförda är emellertid icke en tillräcklig förklaring till den stora personliga auktoritet som Billing åtnjöt. Orsaken är att söka i hans egen personlighet. Alla som kommo i beröring med Billing i det offentliga livet förnummo instinktivt den starka ansvarskänsla som besjälade honom. Han var aldrig rädd att taga ståndpunkt och bära ansvar, och han väntade detsamma av andra. Detta framkom vid många tillfällen men fick sitt mest programmatiska uttryck, när han under 1906 års riksdag med anledning av den alltmer svällande riksstaten efterlyste en starkare personlig ansvarskänsla. Nu för tiden gäller, sade han, »den så kallade ansvarsdivisionen. Jag tror knappast att något räkneshätt skadar vårt folk mer än detta, att man räknar sig till ansvar medelst division. Det är tämligen tydligt, att divisionsansvar blir ungefär detsamma som intet ansvar alls».¹⁴

Nyckeln till Billings offentliga hållning och ställningstagande låg djupast sett i hans personlighets innersta väsen. Han var på ett markant sätt på en gång djupt intresserad av alla sina offentliga uppdrag

¹² M. Hellberg till G. Billing. Karlstad 23 aug. 1912. Lunds univ. bibl.

¹³ Se härom E. AURELIUS i anf. Minnesord, sid. 57 f.

¹⁴ Första kamm. prot. 21 febr. 1906. Nr 15, sid. 23.

men samtidigt mycket litet engagerad eller rättare sagt frigjord rörande dem. De kunde icke så att säga taga hans innersta tankar och önskningar i besittning. Det är inte en händelse att Billing så ofta – även under sin krafts dagar – använder uttrycket »personlig fromhet». Detta var för honom inte ett tomt ord utan en upplevd bister verklighet. Få av hans samtida förstodo det, ty i detta stycke var Gottfrid Billing mycket förtegen. Därav kom det sig, såsom i början antyddes, att han av många betraktades som en skicklig ämbetsman och en durkdriven riksdagspolitiker utan någon djupare religiös förankring.

I själva verket var det så, att inre strider och mörka anfäktelser utgjorde en levande verklighet såväl för den unge studenten som för den kraftfulle kyrkomannen och ännu för den åldrige biskopen under hans levnads höst.¹⁵ Man kan vid ett närmare studium finna många antydningar därom i hans tal och skrifter, och Hans Larsson har i sin fint avvägda minnesteckning – ensam bland Billings biografier – fäst uppmärksamheten därpå. Men Billing har också själv en enda gång utförligt berört saken och angivit den händelse som gav den avgörande inriktningen åt hans liv. Det är just i de här publicerade levnadsminnena, där han beskriver huru han under år 1857 på hösten »genomgick en religiös kris, kom till väckelse, vände mig med hjärtats allvar till Herren, fick tron, vid vilken jag sedan med Guds nåd blivit».

Gottfrid Billing tillhörde sålunda vad William James kallar »de två gånger föddas» krets. Man förstår aldrig den innersta nerven i hans liv och hans gärning, allra minst hans ställning i sekulära sammanhang, om man icke har i sikte denna grundläggande upplevelse i hans ungdom. Mycket av vad han talat och skrivit får liksom ett nytt ansikte, en ny accent, om man har hans egen livsupplevelse i minne.

En gång erinrar han om »den som själv erfarit huru tvivel kan förmörka, förvirra och likt kräftsjukdom förtära det inre livet»,¹⁶ vid ett annat tillfälle framhåller han, huru i väckelsen en människa stäl-

¹⁵ Se t.ex. den gripande skildringen av sonen biskop Einar Billing, återgiven i C. HALLENDORFFS inledning till G. BILLING, Anteckningar, sid. 25 f.

¹⁶ G. BILLING, Hvad innebär för den prästerliga verksamheten förpliktelsen till vår kyrkas bekännelseskrifter (1907), sid. 11.

les »i djupaste mening för sig själv, erfar huru för henne allt hänger därpå vad hon just själv såsom enskild blir, och hela hennes intresse samlar sig kring hennes egen personliga salighetssak». ¹⁷ Det var väl också hans egna erfarenheter som kommo honom att i sina prästvigningstal med en nästan skrämmande tyngd, besegrad av kräklans dunkande slag, inpränta hos ordinanderna att »ni duger till ingenting, platt ingenting av eder själva» men också med sådan auktoritativ trygghet förkunna syndaförlåtelsens rika gåva.

Gottfrid Billing fällde en gång det ordet, att »det är hjärtats tro som giver kraft och karaktär åt livets gärning». ¹⁸ För den tillbakablickande historikern står det alldeles uppenbart, att det var den kristna tron som gav kraften och karaktären åt Gottfrid Billings offentliga gärning.

•

Med det ovan sagda är redan angivet, vari betydelsen av Gottfrid Billings efterlämnade levnadsminnen främst består. Den ligger helt på det personliga planet. Både direkt och indirekt skänka dessa minnesanteckningar en värdefull inblick i Gottfrid Billings väsensart och personliga utveckling. Utförligt och öppen hjärtigt skildrar han sin egen livshistoria alltifrån de lyckliga barnaåren i det idylliska Fridhem över skolåren i Kristianstad och studentåren i Lund fram genom den offentliga gärningens många årtionden ända till de senaste levnadsåren som biskop i Lund.

Föga berör han därvid själva ämbetsgärningen och de skilda frågor som han hade att behandla. I stället uppehåller han sig ingående vid de olika personer som han därunder mötte på sin väg. Åskådligt och konkret tecknar han deras profiler. De flesta av dem höra till lärodoms- eller kyrkohistorien, och det är därför av ett betydande intresse att taga del av huru en människokännare som Gottfrid Billing såg på dem.

Naturligtvis gäller det om Billings levnadsminnen som om alla

¹⁷ Biskopens hälsnings- och inledningstal, sid. 11, i: HANDLINGAR rörande prestmötet i Westerås 1886 (1886).

¹⁸ G. BILLING, Hvad innebär etc. (1907), sid. 3.

memoarer att de se endels och förstå endels eller som Billing själv uttrycker det i början — »både minne och omdöme kunna slå mycket fel». I några fall måste man nog säga, att Billings personteckningar snarare återspegla hans halvt omedvetna antipati än den objektiva verkligheten, även om han själv framhåller att »meningen är att endast säga vad som är fullt överensstämmande med verkligheten». Det framgår däremot av den efterföljande kommentaren och där citerade brev ur Gottfrid Billings rika brevsamling, att de omdömen och påståenden som fällas av den tillbakablickande minnestecknaren ofta äro verbalt överensstämmande med hans uttalanden vid den tidpunkt då händelserna utspelades.

Gottfrid Billings levnadsminnen voro ursprungligen icke avsedda för offentligheten. När han en augustidag år 1889 — det var hans moders och hans lilla dotters gemensamma födelsedag och han var själv då endast 48 år gammal — satte sig ned att uppteckna vad han dittills lärt och upplevat, skedde det på direkt uppmaning av hans närmaste för att »möjligen bereda dem någon förnöjelse i framtiden». Hela uppläggningsen är betingad av detta. Det är därför också som hemlivet intager så stor plats i skildringen. Man tycker sig också förstå att det var med verklig författarglädje, nästan en sorts befrielse som Gottfrid Billing nedtecknade dessa intima minnen och personliga känslor som hans osentimentala och kärva natur hade så svårt att muntligen ge uttryck åt.¹⁹

Samma år som Billing påbörjade memoarskrivandet, begynte också hans rikspolitiska verksamhet. Han blev alltmera upptagen för varje år som gick. Det blev därför långa uppehåll i författandet. Under hösten 1889 hann han endast med att skildra barndomshemmet. När han två år senare åter fattade pennen, fick han tid att teckna skoltiden och studenttiden. Under hösten 1892 och vid spridda tillfällen under 1893 skrev han partierna om hemmet i Lund och om verksamheten i skolan och vid universitetet. Hösten 1895 tog han åter itu med arbetet och författade då skildringen av kyrkomöteslivet. Där-

¹⁹ Billing skriver själv i levnadsminnena (sid. 28): Sentimentalitet hafva vi syskon ej fått i arf av våra föräldrar och det torde kanske ej utan skäl kunna anses såsom en brist hos oss, att vi äro rädda för att visa känslans värme, äfven då den fins». Se härtill även E. AURELIUS i: HANS LARSSON m. fl., Minnesord, sid. 64 f.

efter blev det ett långt uppehåll på sju år ända till hösten 1902, då han återvänt som biskop till Lund. Nu skrev han det sista här publicerade partiet, som handlar om Västeråstiden.

Det är tydligt, att detta arbetssätt hade sina nackdelar. Billing klagar själv däröver flera gånger. På ett ställe heter det: »I mina anteckningar blir alls ingen reda, då de göras under afbrott som räcka halfva och hela år. Jag kommer ej ihåg, hvad jag förut skrifvit, så mycket mindre som ingen plan i förväg uppgjorts för anteckningarna» (sid. 111). Men saken hade även en förtjänstside. Författaren hann genom avbrotten få längre perspektiv på händelserna och vann dessutom genom sin ständigt vidgade offentliga verksamhet liksom större förmåga att skilja på stort och smått. Det ligger i öppen dag att han t. ex. kunde skildra Västeråstiden mera objektivt, sedan han nått rummets och tidens avstånd nere i Lund.

•

Handskriften till Gottfrid Billings Levnadsminnen befinner sig i Lunds Universitetsbibliotek, dit den år 1949 överlämnades som gåva av svärsonen, Biskop Edv. Rodhe med vissa villkor rörande dess ev. utgivande. Den handskrivna framställningen äger ingen samlande rubrik; titeln Levnadsminnen har åsatts av utgivaren, som funnit den bäst motsvara innehållet. Överbibliotekarien Gunnar Carlquist har fäst utgivarens uppmärksamhet på manuskriptet och meddelat honom föreskrivet tillstånd att publicera det i den omfattning som här skett. Även biskop Edv. Rodhe uttalade något år före sin bortgång år 1954 sin tillfredsställelse över att dessa Levnadsminnen på detta sätt skulle nå offentligheten.

Levnadsminnena ha redan tidigare blivit sporadiskt publicerade. GOTTFRID BILLING har själv delvis utnyttjat dem dels i sina Lundaskildringar »Några studentminnen» och »Några minnen och intryck», vilka båda ingingo i samlingsverket »Under Lundagårds kronor», som utkom i två delar 1918–21, dels i uppsatsen »Goda minnen» »(i Hågkomster och livsintryck, del 1, 1921), som berör Västeråstiden. För sin avhandling om »Gottfrid Billing som andlig talare och författare» (1930) har ERIK PETZÄLL fått begagna och även ganska

ymnigt citerat de partier som behandla tiden före avflyttningen till Västerås. Utförligast har emellertid Edv. RODHE citerat Levnadsminnena i en artikel »En kyrkoman i vardande» (i Kyrkobygge och kärlekstjänst. Kyrkliga förbundet i Malmö 1919–1944. Malmö 1944), där han med ledning av nämnda minnen återberättat Gottfrid Billings ungdomstid och studieår.

Vid återgivandet av texten har bokstavstrohet eftersträfvats. Textens förkortningar ha icke blivit upplösta, enär de kunna förstås utan vidare. De överstrykningar av enstaka eller flera ord som förekomma här och var ha icke medtagits i texten. De ord i manuskriptet som äro understrukna ha tryckts med kursiv stil. I fråga om interpunktion har en viss modernisering skett, där så ansetts nödvändigt för att läsaren lättare skall förstå texten. I övrigt hänvisas till kommentaren, som åsyftar dels att förklara åtskilliga sakfrågor, dels närmare identifiera de i texten nämnda personerna och dels slutligen komplettera texten med förut otryckt material ur Gottfrid Billings brevväxling. Kommentarens biografiska notiser ha kompletterats – utan att detta särskilt markerats – med uppgifter från tillgängliga uppslagsböcker samt med muntliga meddelanden. Slutligen bör tilläggas att de biografiska uppgifterna om prästerna och deras familjer hämtats ur Överbibliotekarien G. Carlquists kartotek till Lunds stifts herdaminne som godhetsfullt ställts till utgivarens förfogande.

GOTTFRID BILLINGS
LEVNADSMINNEN

TILL OCH MED
VÄSTERÅS-TIDEN

Dessa anteckningar, som påbörjas den 23 Aug. (min mors och lilla Signes födelsedag) 1889, hafva tillkommit på uppmaning af mina närmaste och afse ej annat än att möjligen bereda dem någon förnöjelse i framtiden. Utan någon föregående planläggning kommer här att antecknas, hvad som under skrivandet rinner i hågen. Meningen är att endast säga hvad som är fullt öfverensstämmande med verkligheten, men både minne och omdöme kunna slå mycket fel.

Barndomshemmet.

De flesta af oss syskon föddes på det för oss obegripligt kära Fridhem, hvilket anlades och bebyggdes af mina föräldrar omkr. år 1834, då de ditflyttade från Sörby. Fridhem är ej blott i våra partiska ögon utan äfven i andras ett vackert eller kanske snarare täckt ställe. Det ligger just på gränsen af de tre kyrkosocknarna Önestad, Winslöf och Strö; en half mil från Önestads, Winslöfs och Sörby kyrkor och ungefär en fjerdedels mil från Strö kyrka.

I stället för att skildra egendomens och byggnadernas natur och läge vill jag erinra om några platser, vid hvilka barndomsminnena särskildt fästa sig. På 3 sidor var boningshuset omgifvet af löfskog. En del af denna var den af oss så kallade »Backen». Af andra kallades den en park. Där voro anlagda gångar härs och tvärs, och där voro gjorda s. k. »grottor» af olika storlek, men hvilka alls icke voro några grottor utan af naturen danade löfsalar, i hvilka blifvit uppslagna anspråkslösa bord och bänkar. Dessutom funnos i Backen utmärkta »hällor» och större stenar, de ena som de andra väl lämpade till hviloplatser vid de i Fridhemslifvet så välkända siestorna. I Backen tillbragtes en stor del af isynnerhet eftermiddagarna under sommaren, framför allt då några gäster voro på besök, och detta var mycket vanligt under sommaren. I Backen lekte de yngre, der tog

man sig sin middagssiesta, der idkades umgängeslif i olika former, der lästes predikningar om Söndagseftermiddagarna m. m. I synnerhet två platser voro särskildt omtyckta: »hällan» nära boningshusets södra gafvel och »Rosendal» temligen nära backens östra gräns.

När det led mot qvällen, förflyttade man sig till gårdsplanen med sina inbjudande platser på torf- och träbänkar kring de stora vackra ekarna eller på gungbräderna. Derifrån såg man kägelspelstriden mellan den manliga ungdomen.

En stor del af den rymliga gårdsplanen upptogs af en gräsplan med ej alltför rika blomstergrupper och omgifven till hälften af en hög ros- och jasminhäck. Nedanför vidtog den ganska stora trädgården, genom hvilkens midt gick den breda uppkörsvägen, hvilken på båda sidor omgafs af bigarrå och fruktträd. När dessa alla blommade liksom alla deras många syskon och Fridhem låg inbäddadt i blommor och vällukt, så var der äfven i yttre hänseende mycket ljufligt. Jag känner det ännu varmt kring hjertat, när jag tänker på, huru det kändes att vid pingsten komma dit ut från Kristianstads skolsalar. Mera än då har jag väl aldrig njutit af naturens skönhet.

Någon utsigt till vatten fans ej på Fridhem; men mycket nära intill flöt dock en å förbi, hvilken ej bör förbigås, då den i min barndom beredt mig så mångfaldig förnöjelse. I den badade vi, i den fiskade vi och togo kräftor m. m. Anordningarna både i det ena och andra hänseendet voro ytterst primitiva, men på den gamla ån kan jag ej tänka annorledes än såsom på en gammal god vän.

Med nutidens måttstock mätta skulle nog äfven anordningarna inom hus, hvad möblemang o. s. v., ansetts såsom skäligen torftiga; men efter de förhållanden, som då voro vanliga, torde de kunna anses hafva varit ungefär jemngoda med eller kanske till och med något bättre än hvad som förekom t. ex. i prestgårdarna på landet eller i embetsmäns af medelklassen bostäder.

Det var dock ej de yttre förhållandena, som mest bidrogo dertill, att ej blott husets folk utan äfven andra, och dessa af de mest olika ståndpunkter, åldrar och lefnadsställningar trufdes så innerligen väl på Fridhem. Detta berodde mycket mera på inre, personliga förhållanden. Om dessa vill jag ej skrifva så mycket, som jag kunde skrifva, ty jag vill ej inlåta mig på att lemna några karaktärsteckningar af mina nu lefvande syskon. Deremot vill jag nämna något

om de kära aflidna, hvilka hvar på sitt sätt bidrogo till att af Fridhem göra, hvad af det blef.

Först några ord om min käre fader. Han var född den 3:e April 1792 — hans far var häradsskrifvare. Om min fars tidigare lefnadsöden vet jag ej mycket. Så mycket vet jag, att hans föräldrar voro i små villkor, hvilket väl gjorde, att min far ej fick studera utan redan tidigt måste på egen hand bana sig sin väg. Jag mins, huru han plägade anse såsom det första uppsteget i sitt lif, då han, som på något sätt uppmärksammats af fältmarskalken J. Ch. Toll, genom dennes bevågenhet blef i mycket unga år förordnad till krigs eller regementskommissarie. Jag mins ej så noga, hvilket det var, och har ej heller reda på hans derefter följande befordran. Blott det vet jag, att han omsider blef kronofogde i Göinge härader. Såsom sådan åtnjöt han stort förtroende af både förmän och andra. Af allmogen var han mycket afhållen och af fögderiets herremän anförtrordades åt honom alla slags enskilda uppdrag såsom bouppteckningar, auktioner etc. Temligen tidigt förvärfvade han sig på detta sätt så pass stor förmögenhet (Han förlorade denna sedermera genom en sin broder), att han var beredd på att taga afsked från sitt embete. Men då inträffade en händelse, som ej blott gjorde om intet planen att mera ostördt få ägna sig åt sin familj och enskilda angelägenheter utan som ännu mera än förut beröfvade honom glädjen af familjemängd. Då varande landtränsmästaren i Kristianstad von der Luft kom på kassabalans och blef häktad och afsatt. Sedan balansen upptäckts kom ett ilbud från Kristianstad en natt med förordnande för min far att tills vidare uppehålla räntmästaretjensten. Jag hörde min mor omtala, med huru stor bedröfvelse detta förordnande; hvilket skulle skilja min far från hustru och barn, mottogs. Man sökte trösta sig dermed, att förordnandet ansågs endast skola fortvara några veckor.

Men det kom att räcka längre. I stället för att sköta räntmästaretjensten några veckor, blef denna tjänst min fars arbete under en tid af omkring 34 år. Det är särskildt från den senare delen af denna tid, som jag har klart minne af min far. Han hade till sin disposition två små embetsrum. I dessa hade han ej blott sitt arbete utan der bodde han natt och dag. En skicklig och flitig embetsman var han och, när jag besinnar, huru vanlig embetsmannadespotism på den

tiden var, så är det en synnerlig glädje att minnas, med hvilken vänlig fryntlighet och med hvilket oafåtligt tålmod han behandlade alla de många människor, med hvilka han hade att göra. Såsom ett litet exempel må anföras, att det mycket ofta hände, då min far vid skymningsbrasan rökade sin pipa, att gatpojkar eller andra kommo in och bådö att få vexla bort fula slantar mot då brukliga blanka kopparslantar. Aldrig hörde jag honom neka, utan i stället gjorde han sig besvär att tända ljus och gå deras önskan till mötes. Också torde han på alla de orter och i alla de grader, han tjenstgjort, hafva varit en ovanligt afhållen embetsman.

Under två perioder gjordes försök att flytta familjen till Kristianstad; men dessa blefvo ej långvariga. Jag känner ej närmare skälen dertill, att familjen snart åter slog sig ner på Fridhem; men jag förmodar att ekonomiska grunder hufvudsakligen härtill medverkade. Sista gången utflyttade man på landet 1848. Oafbrutet från detta år till dess min far tog afsked — det var väl 1867 eller 1868 — bodde han ensam i sitt embetsrum på ränteriet. När jag nu tänker på detta förhållande, så kan jag ej nog förundra mig öfver min käre fars trofasta och försakande tålmod. Mycket älskade han sitt hem och de sina, hvilket ej minst visade sig då han besökte dem. Detta skedde hvar Lördag och då stannade han hemma till Måndags eller Tisdags morgon. De öfriga dagarna i veckan var han i staden. Sommar och vinter, i ur och skur reste han Lördags eftermiddagarna i sin gamle chais ut till Fridhem, som låg 1 ½ mil från staden. Det var en högtid att då få mottaga honom, och för oss barn var det ett särskildt nöje att få plocka ur åkdonet allt, hvad det innehöll. Detta var mångahanda, lifsförnödenheter af allahanda slag, tidningar och bref m. m. Sedan den gamle på det fryntligaste sätt hälsat på alla plägade han göra en promenad ut åt egorna, och härvid liksom under hela tiden för hemmavaron syntes det på honom, huru stor glädje han hade af att vara hemma. Så mycket lifligare har man skäl att beundra, att han så länge uthärdade den ganska onaturliga skilsmessan.

Ett bevis derpå, att han nog önskade en förändring, såg jag uti särskildt under de senare åren framkommande funderingar att sälja Fridhem och förskaffa ett hem i stadens omedelbara granskap. Jag mins, huru min bror Oskar och jag tillsamman med vår far gjorde promenader utåt landet närmast staden för att räkna stegen till den

eller den punkten, der man möjligen skulle kunna bygga ett hem. Dessa planer afsågo äfven att undanröja ekonomiska bekymmer. Större delen af den en gång förvärfvade förmögenheten hade bortsmält genom ganska stora förluster på andra, genom dryga brukningskostnader vid Fridhem m. m.

Minsta utgifter gjordes för fars egen räkning, ty hans behof voro ytterst anspråkslösa. Hans lefnadsordning var sig mycket lik. Ganska tidigt steg han upp. Efter att hafva druckit ett glas vatten och tändt sin pipa höll han sin morgonbön, läsande ett kapitel i bibeln och en betraktelse i Gossner eller Luther. Derefter frukost bestående af ett glas mjölk och en smörgås utan ringaste pålägg. Så arbete till midnatten, derefter omkring 5 å 10 minuters hvila, sedan arbete till skymningen, då promenad eller om vintrarna en hvilostund vid brasan, då dagens andra pipa rökades; återigen arbete till kl. 8, då qvällsmaten lika anspråkslös som frukosten intogs, till sist aftonbönen, och nattpipan sedan han lagt sig. Så gingo dagarna i Kristianstad. Och så höll han ut under mera än 30 år, ända tills han blef öfver 70 år gammal. Ingen enda gång hörde någon honom klaga öfver ställningen, hvilken för de flesta skulle känts odräglig. Man må dock ej föreställa sig, att han af naturen var eller genom öfning blef en enstöring, en misantrop. Få hafva mera än han varit fria från misstänksamhet och knarrighet. Under sin vistelse i Kristianstad hade han visserligen ej något s. k. familjeumgänge men han tyckte sig ej behöfva detta, då han på sitt embetsrum dagligen sammanträffade med en mängd menniskor; och icke heller ansåg han sig hafva tid till sådant. Då han kom hem till Fridhem, var det ganska svårt att få honom med till någon bjudning hos grannarna, och ingen må undra öfver att han under de få dagarna, han var hemma, ej ville resa bort. Men kom någon på besök till Fridhem, var han dermed ganska belåten och deråt äfven road.

Efter en ovanligt lång och trägen arbetsdag tog han afsked. Märkvärdigt frisk hade han varit under hela sitt lif. I yngre år hade han dock lidit af svår gikt. Bot mot sjukdomen hade han sökt och funnit i ryska bad i Helsingborg. Derfor hörde det äfven till hans diet att hvarje sommar göra en resa till nämde stad för att få några sådana bad. Resan upptog ej mera än 1 vecka och badens antal inskränkte sig till 4. Men häraf tyckte han sig blifva märkligt rekreerad. Gerna

rådde han därför dem, som voro sjuka, att taga ryska bad. Annars var hans helsoregel: »friskt vatten och promenad». Vi syskon minnas nog, huru han sjelf plägade gå ned till brunnen vid Fridhem att hemta riktigt friskt vatten för att sedan bjuda oss andra. Vi minnas också, huru han hvarenda Söndag hela året om gick fram och tillbaka till Önestads kyrka utan att kunna förmås att stiga upp i den vagn, som söndagligen förde kyrkobesökare från Fridhem till nämnda kyrka. Märkvärdigt var, att den gamle mannen orkade gå den halfva milen fram och tillbaka ofta i storm och på tunga vägar, och ännu märkvärdigare, att han ej blef förkyld, då han svettig kom fram och sedan under högmessan satt stilla i den förfärligt kalla kyrkan.

Sjuk minnes jag mig aldrig hafva sett min far utom en gång under den i Kristianstad utomordentligt svåra koleraepidemien 1857. När han en Lördag då kom till Fridhem såg han dålig ut och fick ligga på en soffa; men såvidt jag mins, reste han dock redan på Tisdagen tillbaka till staden. Utan någon egentlig sjukdom fick han gå bort. Då min äldsta dotter i januari 1869 skulle döpas, hade min far lofvat att besöka oss i Lund. Då han gick ned till jernvägsstationen kände han någon smärta i ryggen och fick stanna en kort stund på vägen. Han reste dock till Lund, var med vid dopakten, utsåg åt sig och familjen bostad, dit de, sedan Fridhem nu var såldt, skulle till hösten flytta, samt var för öfrigt sig lik. Men sedan han hemkommit inträdde ett afmattningstillstånd och i Mars månad under en af de vanliga korta hvilostunderna strax efter middagen slocknade lifvet utan döds-kamp, stilla och tyst.

Viss är jag derom, att han gick bort utan att lemna efter sig någon fiende. Af alla var han både aktad och älskad. Med ingen hade han täflat utan blott i anspråkslöshet arbetat och dervid begagnat tillfällen till att vara många till tjänst. Det är svårt att lemna någon karaktersteckning af honom, och jag vill ej försöka göra detta. Blott ett och annat lösryckt drag må påpekas. Jag tror, att han i intellektuellt hänseende var väl utrustad, men genom egentliga studier hade hans anlag i denna riktning ej blifvit utvecklade. De röjde sig uti embetsmannaduglighet och intresse för allmänna frågor. Hans umgängelse med människor utmärktes i synnerhet af mildhet och fryntlighet. Sällsynt fri var han från all slags sladderaktighet, ovanligt mild var han i sina omdömen om människor. Det, som i synnerhet

gaf prägel åt hans färd genom lifvet, var hans barnsliga fromhet. Aldrig försummade han någon gudstjenst, utan, när han någon Söndag var qvar i Kristianstad, bevistade han både ottesång, högmessa och aftonsång; och aldrig försummade han sin egen enskilda morgon- och aftonandakt. Ett drag i hans fromhet var särskildt starkt i ögonen fallande: en barnsligt obetingad tro derpå, att Herren hjälper äfven i de allra minsta ting. Sällan har jag sett hos någon en så stark tro af detta slag. Understundom tycktes den nästan närma sig till öfvertro. Men den gamle kom icke på skam, och icke blott i hjertats innersta angelägenheter utan i alla detta lifvets ofta mycket svåra jordiska bekymmer lefde han af sin tro. Att denna tro var det, som hufvudsakligen höll honom uppe, är otvifvelaktigt, hvarmed ej må vara förnekadt, att hans naturliga lugn, hvilket dock alls icke var beslägtadt med flegma, äfven gaf honom ett godt stöd under lifvets skiften.

Klart var, att, då min far vistades hufvudsakligen i Kristianstad, vårdan om hemmet på Fridhem till största delen hvilade på min moder. Hon var dotter till teol. doktorn kyrkoh. i Ousby S. J. Collin, en mycket ansedd prestman, hvilken afgjordt tillhörde sin tids prest-aristokrati. Det var i sanning en ej ringa uppgift, som lades på min mor. Landtbruket på Fridhem fordrade en ganska stor tjenarepersonal, familjen var stor, huset gästfritt. Vid landtbrukets skötsel lade min mor ej sjelf handen, utan leddes den hufvudsakligen af min morbroder Adam Collin. Bereddes henne härmed en hjälp, så medförde denna dock äfven sina ganska egendomliga och ej ringa svårigheter. Men det inre regementet gaf henne fullt upp att göra och kräfdes en ganska mångsidig begåfning. En sådan hade också min kära moder. Säkerligen var hon i flera hänseenden en rikt utrustad qvinna. Hvarken förståndsklarhet eller viljeenergie eller djup känsla saknades hos henne. Hon var dock aldrig någon »regerande» fru i detta ords vanliga mening utan var framför allt qvinna, vår moder och husmoder. Sentimental var hon icke — sentimentalitet fans ej heller i hela familjen — men en stark kärlek hade hon till de sina. Sina husmoderliga pligter skötte hon med kraft och ihärdighet, men hon försjönk ej i dem, så att hon miste intresse för allmänna angelägenheter. Hennes temperament var det koleriska men bakom lurade en djup melankoli. Det melankoliska draget var ett slägtarf, såsom

man äfven kunde se på morbror Per Collin, som var den mest utpräglade melankoliker, jag sett, och hos hvilken melankolien under en viss period närmade sig till om ej öfvergick i sinnesförvirring. Hos min kära moder trängde melankolien igenom särskildt under vissa perioder. Tre sådana perioder hade hon, de två första räckande 1 à 1 ½ år; den sista blef långvarigare. Med det djupaste vemod tänker jag på dessa tider. Huru läkare skulle diagnostisera min moders tillstånd, vet jag icke; men hennes tillstånd måste framkalla hjertats innerligaste medlidande. Under dessa mörka tider var hon bunden af den djupaste ångest natt och dag. Man tyckte, att de omöjligt skulle kunna räcka länge; det syntes som om lifvet skulle brista sönder. Dock segrade lifskrafterna vid de första perioderna; men den sista begynte då hon var 66 år gammal och fortfor ända till den kära gamlas död vid 78 års ålder. Att kunna härda ut med 12 års ångest natt och dag bevisar en ursprunglig stor både kropps- och själskraft. Men grufligt gripande var det att se henne under denna tid. Frågan om själens frälsning var hennes hjertas djupaste angelägenhet och vid den var det därför ock som melankoliens orm sög sig fast. Hon bands härvid af en fix idé. Under dessa 11 år kunde hon sägas nästan oupphörligt upprepa samma klagan, oftast med ungefär samma ord. Hon, som dag och natt ropade till Herren om frälsning, ansåg sig ej hafva någon salighetsangelägenhet. Hvad man än mot henne invände, så tycktes det ej kunna af henne mottagas. Hos henne fans en högst märkvärdig skillnad mellan hvad hon objektivt var och hvad hon subjektivt ansåg sig vara. Understundom tycktes hon i viss mån själf ana denna skillnad. Hon syntes vara förtviflad, men hon var det dock icke, om annars Schartau har rätt, hvilket han otvifvelaktigt har, när han säger, att skillnaden mellan förtviflan och anfäktelse är den, att den förtviflade hatar Gud och hans ord, men den anfäktade söker honom och brukar hans ord. Min kära stackars moder kunde sägas under de nämnda mörka åren egentligen blott göra ett: direkt söka Gud och bruka hans ord.

Under den mörka tiden upptogs min mors sinne nästan uteslutande af sin ena fixa tanke. Hon var rädd att vända blicken till något annat och rädd för, att menniskor, om de sågo henne intressera sig för något annat, skulle anse någon förändring hafva inträdt uti det, som var för henne hufvudsaken. Kärleken till hennes barn och andra när-

stående kvarblef dock oförändrad ehuru den klädde sig i sorgdrägt. I allt såg hon en olycka. Såsom exempel härpå kan anföras, att hon mottog underrättelsen om min utnämning till biskop med utropet: »mitt arma, arma barn», och, då syster Louise sade, att utnämningen väl ej var en så stor olycka, tillade: »jag tycker, att du ändå skulle kunna hafva en smula medlidande med din stackars bror». Allt mera tärdes den gamla bort. Bortsedt från den melankoliska, fixa tanken behöll hon sina själskrafter ända till det sista, men den ursprungligen starka kroppen torkade allt mera bort, innan den gamla kära fick lägga sitt trötta hjerta och hufvud till ro i Mars 1885.

Bilden af den lidande gamla har i mycket utträngt minnet af den förut så verksamma och kraftfulla. Hon hade på Fridhem en stor uppgift och hon fyllde den väl. Det kan ej bestridas, att hon lemnade det största bidraget till af detta hem göra hvad det blef; att vi stå i en oförgätlig skuld till henne därför att vi haft ett barndomshem, från hvilket vi medfört ut i lifvet de bästa traditioner, de ljufligaste minnen. Kärt var det ej blott för oss utan äfven för många andra, som med detsamma trädde i någon närmare beröring.

En god hjälp hade min mor i mina systrar. Endast om en af dem och det därför att hon ej mera lefver bland oss vill jag särskildt nämna några ord. Men åt dem alla vill jag dock gifva en mention honorable in amplissima forma. De voro gudfruktiga, anspråkslösa, arbetsamma, varmsinnade och intresserade. Lifligt var deras intresse för ideela ämnen och för allmännare ärenden och detta sitt intresse höllo de vaket genom mera eller mindre flitigt studium. Men läsningen tillhörde siestorna, under dagens lopp för öfrigt voro de i så godt som oafbrutet arbete. De hafva aldrig hört till nyare tidens kvinnor, hvilka förtäras af frågan: hvad skola vi bli? och af oroligt sökande efter svar på denna fråga hindras från att med lust och kraft uträtta, hvad som ligger närmast till hands. På ett ganska förträffligt sätt fyllde de sin plats såsom döttrar och systrar i en stor familj. Jag vet ej om jag skall säga om arbetsamheten eller anspråkslösheten var det mest i ögonen fallande draget uti deras lif, ty bådadera fans i ovanlig grad. Särskildt vill jag erinra om deras anspråkslöshet i förhållande till sina bröder. En fråga kan vara, huruvida det var som det borde eller icke borde vara, men säkert är, att på Fridhem gingo flickorna alltid undan för bröderna och lemnade hedersplatsen åt

dessas. I någon mån berodde detta nog derpå, att bröderna voro lik-som gäster i hemmet och att alla systrarna, om än ej på ett reflek-teradt sätt, betraktade sig som värdinnor.

Det är nu över 26 år sedan syster Fredrika (Ditti) dog, och klart är därför, att mitt minne af henne är temligen bleknadt. Hufvud-intrycket, hon gjorde på mig, fortlevver dock. Hon var en ganska rikt begåfvad natur, detta kanske i högre grad än vi andra syskon, något hvarom jag dock ej vill fälla något bestämdt omdöme. Säkert är att hon hade, som man säger, ett mycket godt hufvud. Efter dåvarande tids sed och fordringar hade hennes intelligentas krafter erhållit en ganska god utveckling; hvarför hon ock, när anledning dertill fans, röjde en rätt skarp och klar tankekraft. Härtill kom en stor karaktärs-redbarhet. I mera än vanlig grad var hon en flicka med karaktär, fri från tunt och fåfängligt sken. Sentimentalitet hafva vi syskon ej fått i arf af våra föräldrar och det torde kanske ej utan skäl kunna anses såsom en brist hos oss, att vi äro rädda för att visa känslans värme, äfven då den fins. Om det rörande alla oss Billingar med säkerhet kan påstås, att hos oss fins mera hjertats värme och vekhet gent emot menniskor än vi visa, så torde detta icke minst hafva gällt Ditti. Ingalunda visade hon köld och ligkiltighet; men af hennes yttre färd i allmänhet kunde ingen ana, huru stark och intensiv värmen i hennes hjerta var. Möjligen skulle man dock om hennes hjertas kärlek kunna säga, att den var i viss mån exklusiv. Sin närmaste krets älskade hon intensivt och upphörde aldrig att sakna den, då hon i yttre måtto ställdes på längre afstånd från de sina. Det som hos henne gaf karaktär åt allt var dock en klar och kraftig fromhet, som reagerade lika mycket mot verldslig fåfänglighet som tungsint pjäsk.

I hemmet spelade hon en ganska betydande roll. Hon höll under några år en liten skola på Fridhem, der syster Hulda, en kusin Hulda Collin och båda flickorna Ennes (numera fruarna Lagerroth och Landergren) voro lärjungarna. Denna sin uppgift skötte hon både skickligt och med framgång. Mera eller mindre musikaliska voro väl alla medlemmar af familjen; men Ditti var den, som mest öfvat sina anlag för pianospelning och utvecklat dem till en ganska stor skicklighet. Det var därför hon, som alltid ackompanjerade vid den myckna sång af i synnerhet Walfrid och Adèle, som var ett ganska betydande element i umgängeslivet på Fridhem. En annan gren af

Dittis verksamhet var väfvande. En stor del af sin utstyrsel väfde hon sjelf och ej blott detta. Detta nu nämnda visar något af utansidan af hennes lif i hemmet. Hvad som ej så lätt låter sig beskrifva var hennes inre inflytande der. Men detta var ganska stort, man höll af henne och hade respekt för henne. Jag vill ej närmare inlåta mig på frågan härom, utan blott till det redan sagda lägga den anmärkningen, att till hennes inflytande torde ej i ringa mån hafva bidragit en hos henne i hög grad af styrka framträdande rättskänsla och sanfärdighet.

Men innan jag lemnar kapitlet om syskonen, vill jag säga ett hjertats innerligaste tack till dem allesamman. Wi hafwa varit 12 syskon. Alla 12 hafva dock aldrig lefvat samtidigt. Den förstfödda (Louise) dog i sin späda barndom så ock en annan syster (Helena), den närmast efter Hulda kommande; min äldste bror Theofil dog 1852 vid 25 års ålder ss. hofrättsauskultant och Ditti dog 1863. Wi 8, som ännu lefva kvar, begynna snart allesamman att vandra lifvets väg nedför backen; men väl värdt är att kasta en blick tillbaka. Med innerlig glädje och tacksamhet minnas vi då, huru godt förhållandet alltid varit inom syskonkretsen. Vi hafva haft ganska olika lynnen och våra vägar hafva gått i olika riktningar, men vi hafva dock alltid hållit väl tillsamman. Aldrig har i syskonkretsen varit några separatisiska tendenser, aldrig några kottaribildningar, aldrig någon ovänskap eller något misstänksamt eller spändt förhållande. Icke heller har någon ibland oss så handlat, att han varit de andra till skam eller tunga. Syskonkärleken har varit mycket större än den synts vara, ehuru aldrig något tecken till ovänskap mig veterligen framträd. Redan förut har jag anmärkt, att vi sky för att visa våra hjertans känslor. Jag anser detta såsom en brist. Men vi veta och känna, att vi hålla innerligt af hvarandra; och vi hafva mycket starka skäl till tacksamhet för våra syskon.

Här kan vara platsen att tala något om samlifvet på Fridhem. De djupast kännetecknande dragen för detta torde varit: gudsfruktan och frihet. På en sund och djup gudsfruktans botten rådde en mycket stor frihet. Jag och mina syskon äro uppfostrade under mycken frihet. Jag kan medgifva, att denna frihet medfört någon skada i mindre väsentliga afseenden men jag är öfvertygad derom, att den i det stora hela varit helsosam. Uppfostran, som gafs oss — hvarvid jag

bortser från den direkta undervisningen — var mera indirekt än direkt. Mycken vigt lades ej på hvad man kallar *comme il faut* och någon större uppmärksamhet eller artighet aftvangs icke, utan det inbördes umgänget fick i dessa stycken reglera sig sjelf. Men äfven i andra hänseenden voro tillsägelser, förmaningar och bestraffningar ganska sällsynta. Mera än de flesta barn voro vi fria från traggande anmärkningar. Vi fingo utveckla oss temligen ogeneradt. Tonen i det gemensamma umgängeslivet var obesvärad. Någon räddhåga fans ej hos oss att i våra föräldrars närvaro tala fritt och uppriktigt — och i allmänhet talade vi barn mycket mera än föräldrarna. Ogenerade och uppriktiga voro vi syskon äfven sinsemellan. Var därför samtals-tonen lätt och stundom uppsluppen, så var den dock aldrig lättsinnig. Jag har aldrig i mitt hem och aldrig af någon bland mina syskon hört ett enda lättfärdigt eller ohöfviskt ord i den mening, hvori dessa uttryck pläga användas. Det fans i mitt hem ej någon trældom men der iaktogs tukt, eller rättare sagdt: tonen och andan var sådan, att det ej kunde komma i fråga, att der skulle förekomma något af det, hvarom Skriften säger, att derom ej ens får talas.

Det var, om jag ej misstager mig, denna på en fast och bestämd gudsfruktan hvilande frihet, som isynnerhet bidrog dertill, att, såsom förut nämnts, personer af de mest olika slag trufdes väl på Fridhem. Väl funno sig der menniskor af sträng pietistisk observans men det-samma gjorde även sådana, som kommo till Fridhem för att undgå eller upprättas från verldslifvets frestelser, i hvilka de kommit djupt in. Till den enes som den andres trefnad bidrog äfven det jämförelse-vis rikhaltiga familjelifvet i mitt hem. En sådan rikhaltighet hade sin grund utom i annat äfven deri, att familjen räknade så många medlemmar och att dessa voro intresserade af mångahanda.

I en »jul på Fridhem» har jag samlat några hågkomster från vintertiden, då familjen var samlad. Nu må nämnas något om lifvet i mitt hem under sommaren. Då plägade ej blott syskonen vara der samlade utan dit kommo då ofta på längre eller kortare tider resande släktingar och vänner. Särskildt många minnen finnas från de tider, då Bringarna, Sven Libert och Johan och Ulla, gästade Fridhem. Under en sommar uppehöll sig der den nu nyss aflidne rådman Christersson. Han och Walfrid beredde sig då tillsammans för stundande juridisk examen. Ej sällan kommo gäster från Sölvesborg,

medlemmar af grosshandlare N. Holms familj och Morbror Herman Collins. Särskildt var Fridhem en omtyckt tillflyktsort för en del äldre fruntimmer ss. moster Helena Darin och Louise Holm fr. Sölvesborg, den originela fru Cervin från Kristianstad och från samma stad Amelie Willasson, hvilken under flera år bott i och varit en trofast hjälparinna i mitt hem. Från senaste tiderna förgäter minst jag sommarbesök af Frida och S. C. Bring.

Dagen begynte ej på Fridhem synnerligen bittida, men omkring kl. 9 samlades man till frukost. Efter denna hölls gemensam morgonbön. En stund efter denna fortforo vi att vara samlade och då var det ej ovanligt, att mellan herrarna etablerades en i all godmodighet om än med starka uttryck och icke mindre starka ljudresurser fördispyt om allahanda ämnen. Derefter skingrades sällskapet, de manliga medlemmarna hade vanligen examensstudier, som skulle skötas; och de qvinliga allahanda husliga bestyr att utföra. De som ej hade sådana separerande sysselsättningar bildade ofta en grupp antingen på gården under ekarna eller någonstädes i »backen» — under sampråk eller högläsning. När det led mot middagen gingo herrarna att bada. Derefter plägade ofta musiceras, d. v. s. Walfrid sjöng och emellanåt äfven Adèle. Middag åts omkr. kl. 2. Efter middagen försummades ej gerna siestan. Hvar och en gick på sitt håll, somliga på sina rum andra ut i »backen». Alla hade sin bok med sig. Under siestan togo kanske de flesta sig en liten lur, men andra använde den hufvudsakliga tiden till läsning. Isynnerhet voro systrarna mycket måna om att få sin siesta. Denna var deras egentligen enda tid för studerande. Men så användes den också mycket väl. När det gick riktigt till, skulle man då dela tiden dels till mera allvarlig läsning och dels till lättare lektyr. Dels lästes något af teologisk natur, antingen asketisk eller vetenskaplig, och dels lästes gerna några blad af en engelsk roman i Tauchnitz edition. Mina systrar hunno verkligen genom sina väl använda siestor att taga reda på ganska mycket och framför allt hölls derigenom vid makt deras ideela intressen. Mycket märkliga skulle också förhållandena vara, om siestan skulle indragas. Fremmande gästers närvaro hade visst icke i allmänhet en så sorglig följd, ty gästerna underrättades snart om husets ordning. Och de funno denna ganska angenäm och förståndig. Till umgängeslivets uppfriskande bidrager icke minst att iakttaga behöfliga pauser

och säkert trifs ingen rätt väl, om han ej får några ensamma stunder med sig själf.

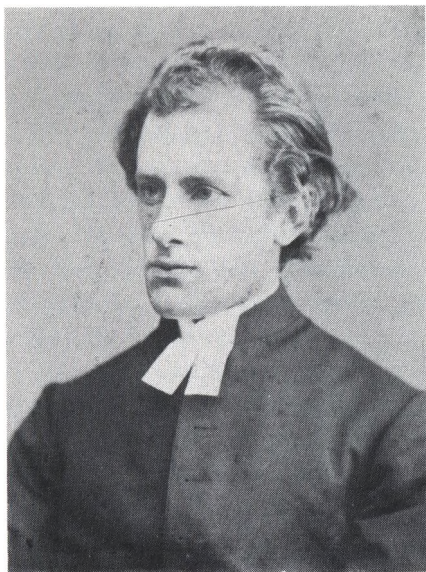
Efter siestans slut samlades husets medlemmar kring kaffebordet. Sedan den vigtiga förrättningen der blifvit utförd, sysselsatte sig hvar och en med sitt arbete antingen i grupp eller i ensamhet. Men omkring kl. 7 på qvällen möttes de manliga medlemmarna till kägelspel på stora gården. Spelet försiggick ej så som på kägelbana utan man delade sig i 2 grupper och dessa uppställde hvar sina käglor i en rad vid gårdens ändpunkter och sedan gällde det att svälta ut den ena den andra. Spelet var vunnet, då ena partiet ej hade någon kägla kvar och ej heller något klot, med hvilket det kunde nedslå och således återtaga någon af motpartiets käglor. Detta spel drefs under många år på Fridhem, gaf oss mycket nöje och var mycket uppfriskande och stärkande. Kloten voro större och mindre, de största mycket tunga och en ganska stor kraft behöfdes för att — ej rulla dem fram, ty det var ej vår praxis — kasta dem från ena ändan af gården till den andra.

Efter qvällsmaten och aftonbönen plägade vi sitta tillsammans ofta bra länge. Då rökade herrarna sina pipor och fruntimmerna stickade sina strumpor, och då tyckte man sig ofta hafva sina bästa umgängesstunder. Man slog sig vanligen då ner i stora salen. Några sutto i soffor och på stolar men ännu flera på pallar eller på platta golfvet. Dessa aftonsamqväm plägade långt utsträckas isynnerhet på den tiden, då Sven och Johan Bring såsom blifvande eller vordna fästmän om somrarna gästade Fridhem.

Så ungefär framlefdes en sommardag på Fridhem, naturligtvis med större eller mindre olikhet under skilda tider och förhållanden.

Om vintrarna var det tystare på Fridhem, när sönerna ej voro hemma. Från en vinterhvardag vill jag blott anteckna ett par saker. Från min barndom mins jag väl, huru då i hvardagsförmaket (det så kallade »Mammas rum») längs ut med ytterväggen stodo fyra eller fem spinnrockar, på hvilka Mamma och flickorna spunno dag efter dag. Under arbetet var ej ovanligt att någon föreläste någon »rolig bok». Äfven under qvällarna fortsattes spinnandet. Man satte sig kring tre sidor af ett bord. På detta brann ett enda talgljus. Med detta ena ljus måste ej blott de spinnande utan äfven de som sysselsatte sig med läsning vid bordets fjerde sida nöja sig.

GOTTFRID BILLING I UNGA ÅR

Till vintrens förnöjelser för de flitiga fruntimren hörde att »sitta i skymning», hvarunder vanligen också sjöngos af dem andliga sånger t. ex. Ahnfelts, under ackompangemang af piano efter gehör.

Redan förut har nämnts, att musik och särskildt sång var ett ej oväsentligt moment i samlifvet på Fridhem. Alla medlemmarna af familjen hade sångröst, bättre eller sämre. Man skulle i detta hänseende kunna dela dem i 2 uppbåd. Till 1:a uppbådet hörde Walfrid, Oskar, Adèle och Hulda. Dessa hade allesamman ovanligt vacker röst och synnerligen säkert öra. Walfrid och Adèle hade fått sin röst öfvad och utvecklad genom goda sånglektioner af numera aflidne kapten Hildebrandsson på Orhem nära Stockholm, der Walfrid vistades ett år såsom informator och der såsom en följd häraf Adèle sedan kom att vara såsom gäst under flera månader. Dessutom hade Walfrid mycket deltagit uti student- och kapellsången i Lund. Han var därför en mycket van sångare och sjöng stora saker isynnerhet ur Skapelsen, Figaros bröllopp, Don Juan m. m. Äfven Adèle uppträdde med stor framgång såsom solosångerska. På senare tider sjöngo äfven Oskar och Hulda solo. De hade kanske lika vacker röst som de äldre syskonen men hade på långt när ej fått en deras liknande utbildning. Till andra uppbådet hörde vi andra och sist ibland dem jag sjelf. Det kom ej i fråga, att vi skulle användas såsom solister utan blott såsom biträde eller reserv vid qvartettsång. Särskildt under vissa tider öfvades ej litet qvartettsång, så t. ex. den sommaren Frida och Sven Bring voro på Fridhem. Vid ett tillfälle var morbror Adam Collin, som hade en utmärkt bas men alls icke förstod notskrift, ett med stor fördel anlitadt biträde. Det var när hela »Fridhemskören» på julafton hemma och under julottan i Önestads kyrka sjöng Hosianna. — Glömmas bör ej heller, att den af oss såsom sångare allra helst hörde morbror Herman Collin äfven stundom gästade Fridhem. Till mina allra lifligaste och bästa barndomsminnen af sång hör minnet af honom. Det var lite besvärligt att förmå honom att sjunga, men när detta slutligen lyckades, så tyckte vi oss hafva en högtidsstund. Särskildt mins jag honom sjunga: »Våren kommer, foglen qvittrar etc.» samt tillsamans med Walfrid eller Adèle Sverge och Norrland. Min gamle fars favoritnummer var: »jag mins den ljuva tiden, jag mins den som i går».

Såsom ett bihang till anteckningarna om en dag på Fridhem bör

kanske tilläggas något om den rent materiella sidan af lefnadssättet der. Såsom det allmänt kännetecknande bör då nämnas, att vi blifvit uppfostrade i och till sparsamhet. Kosten på Fridhem var mycket enkel och föga omvexlande. Vin förekom så godt som aldrig – jag mins ej flera än sex tillfällen, då det vankades och då af anspråkslöst slag. Præktigt hembrygdt julöl bjöds under julen, men så kalladt bayerskt öl var vid den tiden, isynnerhet i mitt hem, ganska sällan förekommande. Men två egenskaper i kosthållet hafva dock gjort, att vi blifvit i vår barndom väl vanda. Min mor var af naturen anlagd för frikostighet, hon hade en rund hand. Detta gjorde, att maten på Fridhem alltid var mycket rikligt tilltagen och synnerligen väl lagad. Jag mins så väl de stora, rågade faten, och vi syskon tycka oss aldrig få så väl lagad mat annorstädes, som vi fingo den i vårt barndomshem. Under det att en stor och en efter nutidens sätt att döma ovanlig sparsamhet iaktogs i andra hänseenden, så visades en ganska stor frikostighet i afseende på kosthållet.

Sparsamheten var väl behöflig, om tillgångarna skulle räcka till för den stora familjens underhåll. Ekonomiska bekymmer af svår natur förbittrade väl ej lifvet i mitt hem, men inte uteblefvo de alldeles, isynnerhet icke under senare tiderna. Jag räknar såsom en vinst för lifvet både att ej hafva under min barndom left under fattigdomens trångmål och att dock hafva från begynnelsen vants vid mycken sparsamhet. Min fars ekonomiska grundsats, hvilken han ofta upprepade och äfven försökte genomföra, var: »man skall ej köpa, hvad man behöfver utan hvad man ej kan umbära». Hans sätt att tillämpa denna grundsats har lärt mig både att ej behöfva mycket att röra mig med och att hålla på styfvern.

I allmänhet kan om lifvet på Fridhem både i det ena och andra hänseendet sägas, att det snarast påmint om den typ, som man tänker på när man talar om lifvet i en luthersk prestgård på landet. Så var förhållandet därför att det religiösa intresset der var det djupast bestämmande. Vidare bidrog dertill, att tre af mina systrar blefvo förlofvade och gifta med prester; så ock den omständigheten att det vanligaste umgänget var med närboende prestfamiljer samt att, isynnerhet under det genom religiösa rörelser märkliga 1850-talet hvarom mera längre fram, Fridhem var en centralpunkt, dit många af Lunds stifts framstående prester plägade samlas.

I sammanhang härmed torde något böra nämnas om våra grannar. Jag tror ej, att jag gör mig skyldig till öfverdrift eller osanning, om jag säger, att Fridhem i sin ort ansågs såsom en medelpunkt för granskapets ståndspersoner. En sådan medelpunkt var det ägnadt att blifva redan genom sitt, geografiskt betraktadt, centrala läge, men ännu mera därför att det inom sig hyste en jemförelsevis ganska stor rikedom på intressen. När jag skall tala om grannarna, vänder jag mig först till Winslöfs prestgård, därför att hufvudpersonen der var traktens mest distingerade och intresserade personlighet. Doktor C. A. Bergman var i många afseenden en ovanlig man. Till sin naturliga anläggning var han en sangviniker af renaste vatten; jag tror mig aldrig hafva sett det sangviniska temperamentet tydligare framträda än hos honom. Härmed sammanhängde att han var politiskt och kyrkligt liberal, detta icke mindre genomgående än sangvinisk. Det är ej lönt att försöka nämna några punkter på det s. k. liberala programmet, för hvilka han svärmade, ty han svärmade för dem alla. Med ett mångsidigt intresse liknade han en spelande orre, så snart någon ny idé begynte omtalas. Af allt novum emergens hoppades han något godt och något stort och för allt sådant var han beredd att tala och kanske äfven agitera. Han hade goda studier men ej motsvarande kritiskt omdöme. Ursprungligen hade han idkat företrädesvis naturhistoriska studier, hvaraf också hans lif städse kom att bära spår. Han hade en tid varit jag tror vice rektor vid Lunds Katedralskola och var medicine doktor, innan han blef prest. Naturligtvis hade han bättre teologiska studier än de flesta prester, men den teologi, han studerat, torde ej hafva varit af det mest gedigna slag. I hans ungdom var Bretschneiders dogmatik och andra denna liknande alster läroböckerna. Under senare tiderna sysslade han mycket med tidsskrifter och andra produkter från skottiska frikyrkan. Härtill kom, att B. ej var en principfrågornas eller konsekvensens man. En följd häraf blef, att han visserligen från många håll insamlade ett ganska rikt material, men att hans teologiska vetande aldrig blef något systematiskt helt. I yngre dagar hade han nog varit ett stycke rationalist men hans inre personliga utveckling förde honom till trons ståndpunkt; och under den tid, jag kände honom, var han visserligen ej någon stark dogmatiker men en positivt troende och from man.

Det hörde väl samman med B:s naturell och ståndpunkt att vara

en synnerligen stor vän af diskuterande möten. I en massa sådana i olika syften var han deltagare och till många sådana gaf han uppslag. I diskussioner deltog han aktivt ganska lifligt; men man kan ej säga med någon stor framgång. I ej alltför dålig mening kunde han sägas vid sådana tillfällen vara något oefterrättlig. Detta därför att han med sin lätt antända liflighet kunde entusiasmeras för mycket omogna ideer och genast var färdig att föra dessa till torgs med värma men ej med logisk klarhet och skärpa. Sina meningsfränder gjorde han därför vid olika tillfällen ofta besvär och bekymmer, så att någon af dem — så särskildt P. Welinder — måste uppträda efter B. förklarande, utjemnande och korrigerande. I allmänhet torde därför ej heller stor skada hafva kommit af B:s förlöpningar. En och annan gång vållade han större ledsamheter såsom då han vid ett evangeliska alliansens möte i Paris skildrade svenska kyrkan såsom en svårt förföljande kyrka. Vid tillfället afgafs protest af Lundbergs-son och B. fick upprepade gånger äfven offentligen tillrättavisningar för sin nämnda förlöpning.

Hvad som mest bidrog till, att man ej synnerligen hårdt tillvitade B., hvad man dock teoretiskt måste ogilla, var B:s personliga älsk-värdhet. Han var nemligen en ovanligt älskvärd menniska, han menade väl och leddes ej af egennyttiga eller småaktiga syften. Karaktären var långt bättre än teorien hos honom. Genom denna sin älsk-värdhet och sin lifliga entusiasm spelade han en rätt stor roll i de religiösa rörelserna i Skåne under 50 och 60 talen, ty han blef ett slags personlig medelpunkt för dem, som med större förmåga och inflytande voro dessa rörelsers främste ledare. Mera härom vid ett annat tillfälle.

Hvad som redan i min barndom förvånade mig, var att B. var en ganska klen predikant. Man kunde väntat annat, när man besinnade hans fromhet, studier, intresse och lifliga fantasi. Men motverkande krafter voro: hans dogmatiska svaghet, hans brist på logisk styrka och hans fallenhet att genast skola uttala, hvad han för tillfället läst om eller tänkt på. Dessa svagheter understöddes deraf att han för litet och aldrig genom skriftligt utarbetande beredde sig till sina predikningar, en ovana som hos honom endels ursäktades af hans kroppsliga svaghet, som hindrade honom att länge sitta lutad öfver skrifbordet.

B. ansågs redan såsom ung vara mycket fysiskt svag, kanske såsom döds kandidat. Blodhosta etc. inträffade ej sällan. Under flera år kunde han ej om nätterna ligga utan måste sittande i en ländstol söka hvila. Och dock lefde han, till dess han blef nära 90 år, under senare delen af sitt lif kroppsligt frisk men blifande allt mera döf.

Under hela Fridhemstiden var han vår familjs synnerligen gode och trofaste vän, hvilken skänkte oss mycken hugnad både i mörka och ljusa dagar. När något sjukdomsfall inträffade i mitt hem, så efterskickades först doktor Bergman, och han kom då både såsom läkare, prest och vän samt mottogs med förtroende och glädje. Egentliga medicinska ordinationer utfärdade han icke, ehuru han såsom medicine doktor dertill var berättigad, men han gaf dock goda medicinska råd, tills en praktiserande läkare från Kristianstad kunde anlända. Och dertill gaf han uppmuntringar i stor vänlig kärlek.

Ej sällan gästade han såsom umgängesvän Fridhem och satte, som man säger, alltid lif i spelet. Knappast voro de vanliga frågorna, då man mötes, besvarade, förrän B. sade: nu skola vi diskutera. Så uppkastade han någon större fråga, social, politisk eller kyrklig, och diskussionen begynte. Den blef ofta ganska liflig. Var min far närvarande, så var han böjd att ställa sig på B:s sida men utan att ofta säga något. Men de öfriga manliga medlemmarna af familjen, hvilka redan då hade en konservativ anläggning voro vanligen opponenter mot B. Huru många kyrkligt teologiska diskussioner mellan Bergman å ena sidan och S. L. Bring och mig å andra sidan erinrar jag mig icke. Bergman var optimist, men i en punkt var han pessimist; i allmänhet hade han goda tankar om människor men om Lunds teologiska fakultet hade han mörka misstankar. För att förstå detta bör man vara inne i då varande kyrkliga situation. Lunds teol. fakultet och dess organ: Sv. kyrkotidning representerade den kyrkliga konservatismen och var dennas ojemförligt främste målsman i landet. Den kyrkliga liberalismen hade då sina främste målsmän i Lunds stift, framför allt i H. B. Hammar och hans Evangeliska Kyrkovän. Striden på det ifrågavarande området var då i sin första ungdomshetta. S. L. Bring och jag voro nära lierade med Lundateologerna o. på samma gång personligt mycket nära förbundna med Hammar och hans vänner. Bergman anföll i våra diskussioner Lundateologien och diskussionen blef stundom, ehuru i all vänskap, ganska het. Dessa

diskussioner pågingo under hela Fridhemstiden. Sedan träffade jag sällan B. Men jag vill här nämna ett ord om vårt sista möte. Kort innan jag skulle flytta till Westerås, gjorde jag och de mina ett afskedsbesök i Broby hos Lindqvists. Från Broby reste vi till Fridhem och Önestad för att ännu en gång se det gamla hemmet. Jag hade underrättat Bergman om tiden, då vi på jernväg passerade Winslöv. När vi kommo dit stod den gamle doktorn på perrongen. Han tog mig i famnen med helsningen: »nu är jag lika konservativ som du och gifver dig rätt». Jag vågar ej tillmäta hans ord alltför stor betydelse, ty den gamle var slö och sade äfven: »du och jag äro ungefär lika gamla» – men jag tror dock, att hans uttalande innebar ett stycke sanning och att i detsamma röjdes en erfarenhet af misräkningar, som han under senare tider gjort. I den Bergmanska familjen spelade doktorn afgjort största rollen; men till att upplifva och underhålla umgänget mellan den och Billingska familjen bidrog äfven, att åtskilliga bland oss syskon hade jemnåriga i Bergmanska hemmet. Detta gällde mina äldre bröder. Oskar och jag fingo ett stöd i Hjalmar Bergman, som äldre än vi ännu var lärjunge i Kristianstads skola, då vi i denna inskrefvos; detsamma gällde vis à vis Herrman och Gustaf Bergman. Men sönerna voro på min tid sällan hemma i Winslöfs prestgård. Större betydelse för Fridhem hade Bergmanska familjens qvinliga medlemmar isynnerhet döttrarna Clara och Maria, ungefär jemnåriga med Ditti och Lydia. Doktorinnan Bergman var nog en ganska stark karaktär men i grunden en mycket sluten natur. Clara, numera fru Ebbe Bring, var en hurtig flicka men, om jag ej misstager mig, en ganska sluten natur. Maria Bergman påminste mest om sin far och hade äfven hans lifliga intressen men en klarare tankekraft än fadren. Winslöfs gammaldags prestgård är för oss alla ett kärt minne.

Halfvägs till Winslöv låg Åraslöfs kaptensboställe, hvarest bodde Kapten F. Ennes med sina två döttrar Anna och Hanna. Med dem kommo vi under några år i en mycket nära beröring. Kaptenen var född smålänning och hade mycket länge varit kompanichef vid Norra Skånska Infanteriet. Båda dessa ingredienser hade gifvit mannen hans prägel. Han var en hedersman, väl disciplinerad, med ett ganska fint och observant umgängessätt, trogen i sin färd och mycket tillgifven sina döttrar, för hvilka han ville vara både far

och mor. Något stereotyp var han i sitt umgänge och talade helst om sina ungdomsminnen och sina småländska släktingar, Lemchar m. fl. Hans båda flickor blefvo snart moderlösa och efter en tid blefvo de inackorderade på Fridhem, der de undervisades tillsammans med syster Hulda och min kusin Hulda Collin. Om Lördagarna vandrade de till sitt $\frac{1}{4}$ mil aflägsna hem och återkommo om Måndags morgnarna. Då detta fortgick under flera år, så är ej underligt, att de vexte samman med familjen. De voro snälla flickor, hvar på sitt sätt, Hanna mera qvinlig och sangvinisk, Anna kraftfullare och kole-risk. Den senare hade ett klart hufvud, mångsidigt intresse och på senare tider ej ringa lust att diskutera allahanda frågor. Båda äro nu välbestälda fruar och sköta sig nog bra hvar o. en på sin plats. Jag tror nog, att de bevarat sina vänliga känslor för Fridhemmarna.

Jag vänder mig nu till Sörby och först till prestgården, der prosten Molin ännu lefver qvar. För denne numera gamle prost har jag stor vördnad och mycken tillgifvenhet. Han är en rätt Israelit, i hvilken intet svek är. Alltid har han hört till de stilla i landet och hans yppersta prydnad var städse en barnslig fromhet, en djup samvetsgranhet och en innerlig ödmjukhet. Af det nu antydda kan man sluta till, att han ej mycket deltog i allmänna kyrkliga förhandlingar, ehuru han för dessa var ganska intresserad, och ej heller vunnit något större inflytande på några kyrkliga rörelser. Han hindrades härifrån äfven af en viss blyghet eller räddhåga. Med en vanlig begåfning har han skött sitt embete i stilla trohet. Jag kom med honom i rätt mycken beröring under en viss tid, därför att jag af honom under mina studieår rätt mycket anlitades såsom predikobiträde. Han var för mig uppbygglig isynnerhet genom sin ödmjukhet, som gjorde, att han var beredd att räkna andra — till och med den unge studenten eller kandidaten — yppare än sig sjelf.

I sitt hem hade han ganska stora bekymmer, isynnerhet under senare åren. Hans hustru, en sträfsam qvinna, tillhörde en släkt, i hvilken sinnessjukdom gått i arf, och hon hade deraf fått sin del. Af sina söner hade han ock bekymmer. Och hans äldsta dotter, en fromsint och snäll flicka, som under några år också var inackorderad på Fridhem för att erhålla undervisning, hade ock fått det bedröfliga arfvet samt vistas sedan flera år såsom obotligt sjuk på Wexiö hospital.

I Sörby fans ännu ett hem, med hvilket vi hade ett ganska lifligt och lifvande umgänge: det Tollska. Jag vill ej tala om det från en tidigare period utan från den tid, då det bestod af de tre systrarna Ulla, Sigrid och Gabriella. Om jag hade förmåga och lust att skrifva en novell, skulle dessa tre fröknar kunna lemna det allra utmärktaste stoffage eller material. De voro både typiska och originella. För att först nämna något om deras små svagheter, så må dit först och främst räknas en viss sipp aristokratisk hållning. Beslägtade med gamle excellensen H. G. Wachtmeister var det med en ganska tydlig förnøjelse de talade om vår morfar excellensen och vår morbror Axel eller vår moster grefvinnan Dücker. Till svagheter må ock räknas en viss ganska rolig sipphet uti umgängesfasoner etc. Men jag öfvergår gerna från svagheter, hvilka sutto mest utanpå, till förtjensterna, hvilka voro både många och gedigna. I motsats mot de antydda svagheter må först erinras om, med hvilken noggrannhet och skicklighet de skötte sin landtgård och sitt hus och med hvilken anspråkslöshet de redde sig i ganska medelmåttiga ekonomiska vilkor. I dessa hänseenden gingo de mönstergildt till väga. De så fina fröknarna öfvervakade sjelfva lifvet i stall, fähus och svinhus och ansågo visst icke något gebit för groft för att de ej skulle der personligen vid behof ingripa. Så mycket aktningvärdare var då att de sedan omedelbart kunde i sitt mycket prydliga hem göra les honneurs med utsökt elegans.

De hade en ganska vacker intellektuel bildning, utvecklade under deras lif i Lund genom umgänge med den lärda verlden. I synnerhet den äldsta, fröken Ulla, var en i högst ovanlig grad rikt utrustad person. Hon var nära artist på piano, hon hade ett utmärkt godt hufvud, omfattande och lifliga intressen, en stor förmåga att samtala om både alldagliga och djupare ämnen, en humoristisk anläggning, som spridde kring sig mycken glädje och munterhet, och jag har sällan om någonsin läst bättre skrifna bref än hennes. Dertill kom ett varmt och barmhertigt sinne, gedigen fromhet. Hennes systrar voro ej lika rikt utrustade men dock väl begåfvade. Fröken Sigrid hade kanske ännu större humoristiska anlag och var en synnerligen rolig person att vara tillsammans med och fröken Gabriella var en mycket förständig och praktiskt duglig person, som torde haft största förtjensten om husets ans och skötsel. Båda stodo på samma fasta

botten som fröken Ulla och voro såsom hon gedigna och utpräglade personer. Med dem hade vi ett rätt lifligt umgänge och jag minnes från detta många uppfriskande stunder. När de kommo till Fridhem spredo de der mycken glädje och munterhet.

Kyrkoherde i Önestads församling var alltifrån början af 50 talet den i år vid 90 års ålder aflidne P. Carlström. Han var en tyst och stilla man, melankolisk och kanske något knarrig i sitt hem men dock af de sina högt aktad och älskad. Äfven utanför hemmet åtnjöt han kärlek och äfven respekt. Han var en af de personer, om hvilka vännerna äro särdeles ömtåliga och om hvilken de ej vilja höra några anmärkningar. Sjelf var han nog också temligen ömtålig. En ganska fin begåfning hade han och hans med låg men ganska behaglig röst framburna predikningar voro väl utarbetade och hade fullt kristligt innehåll. I de religiösa och kyrkliga rörelserna deltog han icke och var ej heller vän af dem. Inom sitt skal drog han sig städse och mera ju äldre han blef. At hvilket håll hans förnämsta intresse drogs, vågar jag icke afgöra. Med mitt hem stod han alltid på den vänligaste fot och jag har af honom endast vänliga minnen. Han var omgift och hade barn i båda giftena, så att ibland dem funnos jemnåriga med både oss yngre och några bland mina äldre syskon. Dessa barn voro vänliga och hjertliga men hade ej fått någon grundligare eller allsidigare undervisning. Ende sonen, Kristoffer, fick aldrig gå i något offentligt läroverk och hade ej heller informator. Detta var en kurjös idé af fadren, för hvilken det var temligen betecknande att anse sin son ej duga till att läsa och lära något. Utan tvifvel var detta ett misstag af fadren. För hans son gick det emellertid bättre än man under nu antydda förutsättningar kunnat vänta. Han har blifvit en mycket duglig och använd förvaltare vid någon af Skånes större egendomar.

Mitt emellan Fridhem och Önestad låg ett Kaptensboställe, der under flera år bodde en kapten Edelfelt. Han var ogift och en ovanligt ful man. Duglig var han i kommunala värf, temligen het och mycket envis. Ej så sällan besökte han Fridhem och detta isynnerhet om Söndagseftermiddagarna, då syster Louise ej försummade att gå fram och säga till honom: »nu skola vi läsa en liten predikan». Husordningen fick ej ändras. En hederlig man var den gamle indelningskapten och med honom politiserades vid hans besök

Naturligtvis hade vi rätt mycken beröring med E. L. Bring, broder till Ulla, Sven och Johan Bring och gift med Clara Bergman från Winslöfs prestgård. Detta var Ebbe Brings andra hustru. Väl minnes jag den tid, då Ebbe låg för ankar i Winslöfs prestgård. Utan tvifvel var det Maria Bergman, han egentligen och först påtänkte; men när detta ej kunde leda till önskad resultat, så blef han gift med systemen, som säkerligen för honom varit en mycket god och passande hustru. Ebbe Bring hade mycket förtroende och äfven anseende i orten och var der rätt betydande. Utan tvifvel hade han en begåfning, hvilken kunnat göra honom duglig till högre embete än länsmansbefattning. Men han hade i sin barndom fått följa sin lust att blifva landtbrukare och afbrutit studierna. Han kände nog sjelf en smärta öfver att ej hafva kommit så högt, som vingarna bära, och häraf liksom af en lynnets naturliga läggning kom en viss ömtålighet, så att man var likasom en smula rädd för honom, rädd för allt, som af honom kunde misstyckas, och så att man gaf akt på, om han var vid sitt blida och vänliga humör eller icke. Sin stora praktiska duglighet visade han äfven vid skapandet af sitt lilla täcka hem Oreberg i Winslöfs socken och i närheten af det ställe i Wanneberga, der medelpunkten var för den tidens religiösa möten.

Bland grannarna bör ej alldeles förbigås kantor Carlsson, klockare i Önestad, som kom till Fridhem för att gifva systrarna pianolektioner och för att stämma pianot. En mycket oförarglig man, trofast vän till mitt hem, högst intresserad isynnerhet för violinister, framför allt för Rancheray. I min tidigare barndom voro hans besök helsade med glädje, ty jag plägade få rida hans häst, som var mycket pålitlig och mycket lat.

Detta erinrar mig om ett af mina tidigaste minnen, förnöjelsen då v. pastor i Önestad Th. N. Hasselqvist kom till Fridhem och vi pojkar fingo rida hans öläningar. Hasselqvist, sedermera president i Augustanasynoden i Amerika, har blifvit en kyrkohistorisk personlighet och har synnerligen stora förtjenster om svenskarna och svenska kyrkan i Amerika. Ganska lifliga äro mina minnen af honom från hans tid i Önestad. Han var en begåfvad och nitisk prest, som predikade mycket bra, sjöng också bra både i kyrka och hemma på Fridhem. Till mitt hem kom han mycket flitigt och en tid troddes nog temligen allmänt, att han hade friaretankar på syster Louise.

Huru härmed förhöll sig lemnar jag derhän; säkert är att vi ej kunna nog lyckönska oss till, att hon ej blef fru i Amerika. Äfven kunna och böra vi mycket lyckönska oss till, att en plan, som hade H. till förespråkare, ej blef verkställd. År 1850—51 var i vår ort en riktig Amerikafeber. Denna sjukdom var då i sin första liflighet och häftighet. H. svärmade för Amerika — med hvilket resultat veta vi. Men äfven min far och särskildt min äldste bror, Theofil, hade fått en släng af febern. Det var verklighen på allvar tal om att sälja Fridhem och flytta hela familjen till Amerika. Mycket väl erinrar jag mig förhandlingarna härom. Vid dem var ofta Hasselqvist närvarande. Hvad som slutligen gjorde, att den ganska förflugna planen öfvergafs, vet jag icke. Men väl var, att vi ej kommo till Amerika.

Till Fridhems grannar ehuru aflägsna kunna äfven räknas Sölvesborgsborna. Med grosshandlare Nils Holms hus och Billingska familjen var under lång tid en nära och liflig förbindelse, stärkt och förökad genom Morbror Hermans giftermål med Louise Holm. Emil Holm undervisades med Oskar och mig af informator på Fridhem, med honom o. hans äldre bror Göthe voro vi sedan mycket förtroliga skolkamrater i Kristianstad; med Reinhold och Otto Holm hade mina äldre bröder varit kamrater; med Emilie H. voro mina äldsta systrar mycket förtroliga; när Reinhold H. såsom sjöofficer kom på dekadens kom han såsom inackorderad till Fridhem etc. I min barndom hörde det till ordningen, att vi en gång om sommaren fingo resa till Sölvesborg — vår enda långresa. Stor var förnöjelsen att få resa dit och stor förnöjelsen der; isynnerhet de första dagarna, ty om vi blefvo kvar, sedan mamma rest hem, hände nog, att vi leddes vid — såsom jag alltid gjort då jag skildes från de mina. Men i det hela stå Sölvesborgsbesöken för mig såsom ljusa, glada sommarminnen. Efter min måttstock att mäta syntes Holmska hemmet vara mycket ståtligt och det var mycket välmående. Det beherrskade ett stort hus med dubbla stora gårdar, en mycket stor och präktig trädgård, som gick ner till sjön. Der nere låg ett nätt och fint badhus. Så den vackra sjön, de många fartygen, för hvilka N. Holm var huvudredare. Och icke minsta förnöjelsen var det goda fisket. I badhuset och på bryggan dit ut drogo vi upp ålar och ljustrade gäddor. Vi rodde ut till i viken liggande prämar, kring hvilka vi i det klara vattnet sågo hela stim av aborrar. Fiske har alltid varit ett favoritnöje och i Sölvesborg

har jag ojemförligt bäst fått njuta detta nöje. Huru skönt var det ej också med de salta baden och många andra härligheter. Morbror Herrmans bodde en fjerdings väg från Sölvesborg på det utmärkt vackra Sissebäck (Sofiehem) och der hade vi samma förnöjelser som i staden.

Med vemod tänker jag nu tillbaka på denna tid. Alla de gamla, som då lefde, äro döda; och det Holmska hemmet var ej i senare tider, hvad det fordom varit. Ett stort inhugg i dess trefnad och lycka gjordes, då Emilie Holm på gamla dagar tog sig orådet för att gifta sig med en föga treflig handlande i Ronneby, till stor förvåning och äfven ledsnad för hennes närmaste anhöriga och vänner. Göthe Holm en väl begåfvad och varmhjertad yngling kom på Chalmerska institutet och kom derifrån ganska förderfvad, gick till sjös men kom hem igen mera på förfall och har vållat de sina stora sorger. Äfven andra djupa skuggor föllo på det förr så trefna och fina hemmet. Jag skall dock aldrig upphöra att minnas det med tack för mycken glädje under min barndom.

Bland Fridhems grannar bör icke förgätas »Nella». Hon hade, om jag ej misstager mig varit i tjenst i min mors föräldrahem och såsom tjänarinna följt min mor till dennas nya hem. Derefter hade hon blifvit gift och bodde i Araslöf, en fjerdingsväg från Fridhem. Nella var en ganska märklig person och kunde sägas spela en verklig roll i orten. Hon var en hjälpreda i många hem vid betydelsefullare tillfällen. Vid bröllopp, begrafningar och gästbud i allmänhet var hon den anlitade och högt betrodda matlagerskan. Men hennes råd och hjälp anlidades ej blott i materiella ting utan äfven i mera andliga angelägenheter. Till att fylla en sådan uppgift var hon väl utrustad. Hon hade ett ovanligt godt hufvud och ett icke mindre ovanligt varmt hjerta. Mycket väl förstod hon att glädjas med dem, som voro glada, och gråta med dem, som gråta. Lifliga voro hennes känslor, liflig hennes fantasi, snabb och liflig var hennes tunga. De betrycktas och ensammas vän kunde hon vara ganska skarp mot dem, som voro onda. Men det hennes lif sammanhållande bandet var kärlek, uppvuxen ur en kristlig tro. Hon var en from och allvarlig kristen af mycket bestämd kyrklig riktning. De år, om hvilka dessa mina minnen handla, voro särskildt märkliga genom stora andliga rörelser och en medelpunkt för dessa var Winslöfs församling, i hvilken Nella

bodde. På denna tiden och på den orten var till att börja med ej någon klar skillnad mellan kyrklighet och okyrklighet, utan snart sagdt alla, som hade något religiöst intresse deltog t. ex. i konventiklarna utan någon betänklighet. Men snart började antikyrkliga tecken visa sig; och då var Nella bestämdt kyrklig, så som man der och då kunde vara det. Hon bekymrades lifligt öfver de okyrkliga utsväfningarna och jag mins väl, huru hon med sin humoristiska anläggning lifligt skildrade sina intryck af hvad som passerade. På samma gång gråtande och skrattande, kritiserande och beklagande omtalade hon, hvad hon förnummit. God vän var hon af presterna, icke minst af doktor Bergman; och hon tog dem gerna i försvar. Men ofta var hon ganska bekymrad öfver: »vår doktor», då hon, och detta ofta ej utan skäl, ansåg honom alltför optimistiskt och lättroget dragas med af de liberala men okyrkliga rörelserna. Till Fridhem kom Nella ej blott vid julslagten, hvilken hon jemte min mor förestod och i hvilken vi alla (äfven jag) deltog med skärande af kött och fläsk, med korfstoppning, utan äfven ofta annars — blott för att göra besök. Dessa besök voro mycket efterlängtade och Nella motogs af både gamla och unga med jublande förnöjelse. Hon satte lif i spelet på många sätt med sin humoristiska qvickhet, sina berättelser från gångna tider och från den närvarande. En trogen och varm vän förlorade vi, när hon gick bort, hvilket dock ej skedde förrän hemmet på Fridhem var upplöst.

Vid sidan om Nellas bild vill jag ställa bilden af Amelie Agrell. Hon kom i mitt hem såsom tjenarinna år 1839 och flyttade aldrig derifrån, ty jag kallar det ej för flyttning att hon, då Hulda gifte sig, följde med henne. Hon dog i Broby 1883. I vår familj var hon en trotjenarinna men ansågs snarare såsom en medlem af familjen, såsom en förtrogen vän ej mindre till min mor än till oss syskon, hela raden utför. Sig sjelf och allt sitt var hon färdig att offra för oss och hon gjorde äfven detta. Intet ville hon kalla sitt, och allra minst såg hon i första rummet på sitt och i andra på vårt bästa. Hon var en varm själ, en mycket varm själ och är värd den innerligaste tacksamhet af alla medlemmarna af vår familj, för hvilken hon slet ut sig i idkelig tjenst. Att berätta vad hon gjorde vill jag ej försöka — hon var en allmän hjälpreda. Detta äfven i fall, der man ej kunde väntat det. Så t. ex. vid jularna vid julklapsinläggning och

julversars författande. Säkerligen hade hon större idérikedom till disposition vid detta författarskap än vi andra, om än de formella bristerna måste upphjelpas. Hon och jag hafva tillsamman gjort ihop många julklappsversar. — Som redan blifvit nämnt flyttade hon med Hulda och var för henne ett godt stycke af både moder och syster, en ovärderlig hjälp både lekamligen och andligen. När den fromma, gamla trotjenarinnan dog, sörjdes hon innerligen af oss alla.

Kanske bör jag här erinra om ett par gamla gummor, som voro inhyses på Fridhem. De hade ej varit tjenare, voro på intet sätt befryndade med familjen och stodo från begynnelsen ej i någon förbindelse med huset. Men huru det gick till, så hamnade båda slutligen på Fridhem och dogo der. Den ena var en gammal mamsell Heuman — gammal och utfattig. Hon bodde bortåt en mil från Fridhem och åtnjöt derifrån någon hjälp — men fick slutligen sitt hem der. Den andra var en gammal piga, Pernilla, som under några år vandrade omkring och vistades än i ett än i ett annat hem, der hon utförde spånadsarbete. Så hade hon äfven besökt Fridhem; men slutligen torde hon hafva funnit denna plats vara bäst och stannade fördenskull der. Åtskilliga ganska lustiga små episoder med dessa gamla gummor minnes jag väl, men skall ej anteckna dem. De gamla sköttes med stor omsorg särskildt af syster Lydia.

När jag börjar skrifva om mitt hem, dyker det ena minnet efter det andra upp och jag känner en lust att här anteckna både det ena och det andra, men jag måste försaka denna lust, så mycket hellre som det ej gerna kunde hafva något intresse för någon annan än för mig sjelf. Från mitt eget barndomslif vill jag blott anteckna, att jag naturligtvis hade mitt mesta samlif med mina mest jemnåriga syskon: Oskar och Hulda. Oskar och jag följdes åt från början ända till 1859, voro läs- och lekkamrater, hade samma sorger och fröjder, lågo i samma säng, höllo af hvarandra och gnabbades litet men mycket obetydligt. Våra barndomssysselsättningar voro utom arbetet i skolan och hvad förut omnämnts is. att meta fisk i ån, samla fogelägg, vakta grisar m. m. Men i min barndom lekte jag ej mindre med Hulda, som blott är ett år yngre än jag. Hon har alltid varit ett tåligt, eftergifvande och fromsint lif; och hon fogade sig innerligen snällt efter sin redan då ganska despotiske och med styrelselusta utrustade broder. Lekkamrater blefvo ock under en period Hulda

Collin, som i många år var upptagen i vårt hem — ända tills hon flyttade med Morbror Adam när han satte upp eget bo — samt flickorna Ennes. Vi kunde leka dugtigt på de många sätt, som lifvet på landet erbjuder.

Men jag skall nu lemna detta och beröra ett kapitel ur mina barndomsminnen, hvilket innehåll ej saknat sin betydelse för mitt kommande lif. Jag syftar härmed på de religiösa rörelserna på 1850 talet. Jag har alltid med tanke både på min senare embetsställning och på andra synpunkter ansett det såsom en ganska stor förmån, att jag i min barndom och första ungdom fick på närmaste håll se och vara med om dessa rörelser, hvilka för hela vår svenska kyrka haft en betydelse, hvilkens vikt knappt kan nog uppskattas. Inflytandet af dem har varit både godt och ondt såsom ock i dem sjelfva ingick en blandning af både godt och ondt. Till att börja med hade dessa rörelser sin kanske mest betydande härd just i mitt hems omedelbara närhet. En medelpunkt fingo de i det i början af 50 talet stiftade Wanneberga traktatsällskap. Detta sällskap var för Skåne och Blekinge, hvad Fosterlandsstiftelsen velat vara för »fosterlandet», för hela Sverige. Dess förnämsta gerning var att antaga och utsända predikande kolportörer. Ordförande i sällskapets styrelse var till sin död: kyrkoherden i Mjellby H. B. Hammar. För detta sitt uppdrag var han även mycket lämpad. Han var en mycket kunnig man, hade specimenerat med mycken framgång för teol. adjunktur vid Lunds universitet. Att han vid utnämningen förbigicks af dåvarande docenten i Upsala numera ärkebiskopen A. N. Sundberg, ansågs på sin tid såsom en orättvisa; och den, som i teol. fakultetens protokoller läser akterna i detta befordringsärende, kan knappt undgå att misstänka, att den då till följe af sin ungdom knappast kompetente S. hade dåv. kansleren, kronprins Carls (d. 15:e) personliga bevägenhet att tacka för sin framgång vid detta tillfälle. Underligt är tänka på, huru sakerna skulle gestaltat sig, om Hammar då blifvit lärare i teol. fakulteten. Det lönar sig ej att deröfver fantisera; men nog kan man anse för afgjort, att H. då ej skulle blifvit alldeles densamme, som han sedan blef, och att åtskilligt i vår svenska kyrka äfven skulle gestaltat sig annorlunda. Hammar var en mycket rikt begåfvad man, hufvudet högre än menniskor i allmänhet. Såsom predikant framstod han bland landets främste, var kanske den allra främste. Jag mins

honom väl såsom sådan. Han var verkligen hänförande och detta ehuru han ej disponerade öfver eller använde de krafter, som vanligen pläga göra predikanter hänförande. Han hade ej någon glödande eller liflig fantasi, ej något lifligare eller glödande framställningssätt. Värmen var hos honom bunden men kändes igenom; framställningen var lugn och tanken klar. En märklig plastisk harmoni utmärkte honom såsom predikant mera än någon annan, jag har hört. Utan koncept talade han fullkomligt flytande, utan hopp, utan ringaste knagglighet. Innehållet var fulltonigt evangeliskt, rösten mycket vacker. Det är ej lätt att karakterisera honom såsom predikant. Bland alla predikanter, jag hört, har jag ej funnit någon, som liknade honom. Jag undrar, om han ej snarast liknade Bourdaloue — med den skillnad, att Hammar var en evangelisk predikant i mycket god mening. Hans öfverlägsenhet visade sig äfven deruti, att han såsom predikant beundrades lika mycket af lärda eller förnäma personer som af allmoge — män och qvinnor. Det var ej tal om, att man icke mycket hellre hörde H. än någon af hans vänner och kamrater.

I debatter var H. lika öfverlägsen som på predikstolen, om än ej öfverlägsenheten der var lika gedigen. Han var en dialektiker af hög rang men gjorde sig nog stundom skyldig till sofismer. Emellertid var han i dåvarande tid, när så mycket debatterades om kyrkliga frågor, den sjelfskrifne öfverbefälhafvaren på den liberalt venstra sidan. Och denna riktning har aldrig haft någon så skicklig general som H.

Styrelsegåfvor hade han också i hög grad. Mycket afhållen var han af sina vänner och hade med dem ett friskt umgängessätt, men han hade både lust och kraft att dekretera. En viss kärfhet förband sig med sin motsats en ganska stor ljuflighet i umgängelsen. Han var djerf i sina utlåtanden, stundom hård i sina domar, skrädde ingalunda orden, men på sinnets botten låg dock ganska stor vänlighet. Bakom det, som kunde med rätta klandras hos honom, stod försonande hans ganska storslagna, ädla personlighet. Derfor skulle man taga fel om honom, om man bedömde honom efter den af honom utgifna kyrkliga partitidskriften: »Evangelisk kyrkovän». I denna träda bristerna skäligen klart fram — men man ser ej på samma gång den nobla personligheten.

Så länge H. lefde var han afgjort spiritus rector i Wanneberga traktatsällskap. Men Hammar dog redan 1862 och sedan blef P. P. Welinder ordförande och chef, efter att förut hafva stått vid H:s sida. Med i hufvudsak lika åsikter och sträfanden voro dock Hammar och Welinder hvarandra mycket olika. Hammar var en utpräglad koleriker, hos W. fans mycket mera af skåningens lugn och besinning. W. var ej så djerf som H., men gjorde sig ej heller skyldig till H:s förlöpningar. W. var en mera vanlig person än H., men han var dock ej vanlig utan ganska framstående. Han begynte studera såsom fullvuxen bonddräng under Hammars ledning; väckte uppmärksamhet genom snabba och vackra examina. W. var en ovanlig talang men något snillrikt fans ej hos honom såsom hos Hammar.

Då W. såsom ung prest missiverades till Winslöf, väckte han der ganska stort uppseende och bättre frukt än detta följde af hans verksamhet. Denna inföll under en väckelseperiod för orten, och för den enskilda själavården var W:s predikoverksamhet af mycken välsigelse. Såsom predikant var han mycket väl begåfvad. Af honom såsom sådan skulle dock blifvit något mera, om han skriftligen förberedt sina predikningar. Såsom kyrkopolitiker var han inom sin riktning andre man efter Hammar.

Åtskilliga andra prester deltog i traktatsällskapets verksamhet. Bland dem må nämnas, utom doktor Bergman som var en socialt sammanhållande princip, kyrkoherdarna Alfred Heimer, en fint begåfvad men snart af döden bortkallad man, J. Colliander, H. Wihlborg m. fl.

Bland lekmän, som i den religiösa rörelsen spelade en roll, må blott erinras om Oskar Ahnfelt. Denne var en ganska märkelig person, hvilken i grund och botten kändes af endast få, om af någon. Långt innan något traktatsällskap fans, reste A. omkring och höll andliga föredrag samt spelade guitarr. Han ställde sig aldrig under någon svensk stiftelses lydno, men torde hafva haft anslag från fremmande land. Han tyckte sig nog vara chef sjelf och var detta äfven. En stor betydelse har han haft för vår svenska kyrka derigenom att han visat och trampat upp vägen för den sedermera anländande stora skaran af lekmannapredikanter. På den tiden, han var ensam i gerlingen, omfattades han af sina anhängare med hela den beundran och tillgifvenhet, som sedan delats mellan många kolportörer. Jag

mins den tiden, då A. betraktades såsom det yppersta, man visste, och då hans mottagande var en stor händelse. En sådan ställning hade stora frestelser med sig och A. torde ej hafva fullt vunnit öfver dem, der han for fram hedrad och ärad såsom en helig man och såsom andlig ledare.

A. var ingen klar personlighet och hans kyrkliga ställning var ej klar. Än ansågs han luta åt ett håll, än åt ett annat. Men der han, åkande i eget ekipage (egen sufflett med egen kusk och häst) for genom Sverge och äfven Norge mottogs han af stora skaror.

Hans andliga föredrag vittnade om åtskillig begåfning. Deras innehåll ansågs vara hyperevangeliskt. En egenhet vid dem var deras mycket stora längd. A. sparade ej sina åhörare tid. Mycket vanligt var, att åhörarskarorna fingo vänta öfver en timma, innan talaren kom. Med A:s flegmatiska säflighet dröjde det sedan en god stund, innan konventikeln begynte. Den begynte med att A., ackompanjerande sig med guitarr, sjöng en eller några af sina sånger. Derpå följde den s. k. bibelförklaringen, väl aldrig räckande mindre än 1 ½ timme. Så kom lång bön och ytterligare sjungande af A:s sånger.

Jag har bevistat några sådana konventiklar, och när jag nu granskar dem i minnet, så blir mitt totalintryck temligen obehagligt. A. hade ett obehagligt yttre, hans uppträdande rörde ej anspråkslöshet, tonen i hans föredrag var inställsam, innehållet i dem ganska godt om än ensidigt, den yttre anordningen och icke minst långdragenheten samt de veka sångerna och melodierna ej egnade till sund andlig utveckling. Alltsamman var mycket olik en frisk, luthersk gudstjenst. Jag vill ej bestrida, att A:s verksamhet äfven burit goda frukter; men att den också burit osunda är säkert. Allahanda andligt väsende framkom, som var gjordt och därför ej kunde äga bestånd, allahanda osundt inblandade sig, der dock religiös uppriktighet och verkligt allvar fans; och A. har genom sin verksamhet i det stora hela banat väg för den separatism och sekterism, som sedan hemsökt vår svenska kyrka. A:s sista tid blef för honom en mörk tid, då han, om jag ej blifvit oriktigt underrättad, anställde en starkare kritik af sin verksamhet, än den som här blifvit antydd. Innan denna mörka ensamhetstid inföll för honom, hade han redan hos många sina förra vänner fått afstå primatet till andra andliga folkledare. Han fick se

stora skaror af de sina följa t. ex. Waldenström, hvilken motståndare äfven i dogmatiskt hänseende A. blef.

I mitt hem var under en viss period A. en mycket gerna sedd och ärad gäst. Utom med andliga föredrag trakterade han äfven med gitarrspel, hvaruti han var en verklig virtuos. Huru A. lade an på långa andaktsstunder erfor jag en gång på ett rätt lustigt sätt. Vi hemkommo från en konventikel sent på qvällen. A. ombads att göra aftonbön. Både han och vi andra voro sömniga och trötta. Derför skulle A. blott läsa en Davids psalm. Men han valde den 119:de.

När A., som af allmogen kallades med olika benämningar t. ex. magister Ahnfelt, pappa Oskar m. fl., skulle komma till Fridhem, tillrustades och bullades upp på bästa sätt, ty A. var ingalunda någon kostföraktare. Hans ankomst var en stor händelse. Så isynnerhet under en tidigare period. Småningom ändrades tonen något; beundran för A. aftog, om än systrarna, särskildt Adèle, fortfarande behöll sin tillgifvenhet för honom.

A:s förhållande till presterna var vexlande. Nog ansåg han sig såsom stående öfver dem både genom högre inre kallelse och genom storartad verksamhet. En nagel i ögat var han för många, väl alla konservativa prester. Med dem, som gynnade lekmannaverksamheten i allmänhet, var naturligtvis förhållandet bättre, men äfven dessa kände sig nog stundom mindre tilltalade af A., derför att denne hade ganska stora anspråk på att betraktas och behandlas såsom den der vore värd synnerlig respekt.

Då Wanneberga traktatsällskap firade sina årsfester, plägade till dem samlas rätt många prester, särskildt de här ofvan nämde. Då var det vanligt, att en dag efter mötet dessa prester besökte Fridhem. Dessa besök voro mycket välkomna, och jag har från dem många minnen. Temligen snart samlades man till kyrkliga och teologiska diskussioner, efter det att vederbörande blifvit försedda med stoppade tobakspipor. Med spänd uppmärksamhet följde qvinnor och barn de teologiska samtalen, vid hvilka de olika synpunkterna vanligen hade sina representanter i synnerhet å ena sidan i Hammar, Welinder och Bergman och å andra i bröderna Bring, hvilka senare representerade en mera konservativt kyrklig ståndpunkt. För mig såsom blifvande teolog torde dessa diskussioner ej hafva saknat all betydelse, om jag ej än mins något särskildt från dem. De icke blott

bidrogo till att väcka och vidmakthålla mitt teologiska intresse utan de gåfvo mig ock en inblick i det åskådningssätt, som var utmärkande för de bäste representanterna för en riktning, hvilken motståndare jag snart nog blef. Bästa gagnet af dem torde för mig hafva varit, att jag fördes nära dessa representanter, lärde att älska och akta dem; hvilket sedermera varit en hjälp för mig att kunna med kärlek och aktning lefva i godt personligt förtroende med personer, särskildt prester, hvilkas ganska bestämda motståndare jag varit på det kyrkopolitiska området. Jag har aldrig haft svårt för att tro på dessas välmening, nitälskan och uppriktighet; ja jag kan sanningsenligt bekänna, att jag alltid haft en särskild förkärlek för dessa s. k. liberala läsareprester. En hjälp härutinnan har jag haft i den omständigheten, att de prester, som jag i min barndom aktade och älskade högst, voro af det slaget.

Betydelsefulla tillfällen voro traktatsällskapens årsfester, hvilka dels höllos om sommaren och dels i januari. På en backe, berget kallad, i Wanneberga samlades stora menniskoskaror från kringliggande ofta rätt aflägsna orter. Folkskaran uppgick till tusental. Då hölls der ute i fria luften diskussioner öfver religiösa och kyrkliga frågor. Under de första åren, innan söndringens ande inom skarorna börjat drifva sitt spel, vågade man sig in på ganska ömtåliga frågor; sedermera – under den tiden var jag ej med – måste man kryssa försigtigare. Debattörer voro både prester och lekmän. Såsom student o. kandidat deltog jag äfven någon gång i debatten och då såsom opponent mot pluraliteten. Särskildt mins jag, huru jag en gång bröt en lans för schartauanerna, hvilka voro för vederbörande misstänkta på grund af sin kyrkliga konservatism och sitt förkastande af lekmannapredikan och allt religiöst föreningsväsende.

Under diskussionerna hölls dels uti en bönesal och dels här eller der i skogen religiösa uppbyggelseföredrag för dem, som ej ville åhöra diskussionen. Härmed fortsattes nästan hela dagen. Mötet plögade afslutas dermed, att hela skaran vandrade till det ungefär en fjerdingsväg aflägsna Winslöf, hvarest i kyrkan hölls föredrag af vanligen 2 prester – någon gång af en prest och en lekman. Så mins jag mig vid ett sådant tillfälle hafva hört den bekante metodistpredikanten Scott hålla föredrag.

Huru många mörka januariqvällar minnes jag ej, då jag i mörker

och smuts vandrat från sådana slutfester i Winslöfs kyrka. (Om vintern höllos naturligtvis inga förhandlingar på »berget».) Vid dessa fester var den gamla kyrkan alldeles fullpackad af åhörare. Svårt var att komma in, ännu svårare att få sittplats. Luften var mycket dålig och mycket annat kan nämnas såsom hindrande högtidsstämning. Men det kan ej nekas, att stämningen var hög — i synnerhet om Hammar predikade. Och ehuru jag sedermera funnit många betänkligheter mot sådana sammankomster, så vill jag dock ej bestrida, att mitt minne från dessa stunder är ganska ljufligt. Detta berodde ej blott derpå, att jag ej då kommit till insigt om farorna och betänkligheterna uti den pågående rörelsen och sättet för dennas ledande.

Det berodde äfven derpå, att dåvarande tid var en i religiöst hänseende ganska märklig tid. Den var en väckelsetid och en sådan i sina första vårdagar. Visst är, att den väckelsen var en Herrens egen gerning. Den förnams småningom i nästan alla delar af vårt land; men min hemort var ett af densammas första och förnämsta centra. För att förstå dess betydelse och värde skulle man jemföra hvad då var med hvad som förut varit. Skillnaden mellan då och nu och förr är mycket stor.

Väckelsen var en Herrens gerning och icke någon menniskas. Man kan ej heller peka på någon person, som härvid begagnades såsom särskildt redskap. Lekmannapredikan var ej källa till utan i stället frukt af densamma. Och den stora frågan är, om den ej var en dålig frukt, ett bevis på svagheten och bristen uti rörelsen och om den ej blef ett medel af föra denna på sned. Lätt låter sig förklara, att den framkom såsom följd af rörelsen, ty det ligger mycket nära till hands för en väckt människa att vilja blifva en väktare, som ropar till andra att vakna upp. En lust härtill framkommer både deraf, att hon blifvit väckt och att hon ej ännu hunnit längre än till väckelsen. Den, som ej blifvit uppväckt, förstår ej denna lust, men den som hunnit till större andlig mognad förstår den men förstår också dess faror. Derför fick lekmannapredikan motståndare både bland de andligen likgiltiga och bland de i andligt hänseende mera mogna.

Lekmannapredikan är en väckelsens produkt — detta är dess laga försvar, men detta försvar räcker ej längre än till att försvara den såsom sådan. Att vilja göra den till en fortfarande institution i

församlingen torde vara samma misstag som att i den enskildes religiösa utveckling vilja fastslå väckelsens skede såsom fortfarande. Det var detta misstag, som begicks af Vanneberga traktatsällskap, Fosterlandsstiftelsen m. fl. Jag vet, att misstaget begicks af Hammar och hans vänner i den bästa välmening. Lekmän hade begynt att predika. Man insåg farorna häraf och ville därför taga den nya faktorn om hand, organisera den. Men dermed ville man göra denna till en blifvande institution. Härmed hade man satt sig i bestämd opposition mot gällande kyrkoordning och dermed hade hela rörelsen erhållit ett kyrkligt oppositionellt dag, blifvit mer eller mindre medvetet separerande. Separatismen, hvartill begynnelse mycket snart visade sig, kunde ej uteblifva och har ej uteblifvit.

Med hänsyn till detta var den nämnda organisationen betänkelig. Förnekas bör ej, att den till att börja med gaf en viss ordning och stadga åt lekmannapredikan – men med hvilken myndighet handlade man? Myndigheten hade ej någon djupare grund än i ledarnas personligheter, och huru förträffliga dessa än må hafva varit, så gåfvo de ej någon objektiv myndighet utan endast en sjelftagen. Men en sådan kan ej hålla stånd i längden. Ledarna kunde ej i längden leda, de ledda måste småningom emancipera sig och de hafva gjort det.

En af de ledsammaste följderna af lekmannapredikans organisation är den, att dermed det svåraste hinder lagts för lekmannakrafternas organiska användning i församlingslivet. Den åskådningen fixerades att den egentligen enda aktiva funktion till församlingslivets uppbyggande vore predikande. Många för att ej säga nästan alla väckta, som gerna ville göra något för andras uppbyggelse, förstodo ej och undervisades ej att förstå, att de gjorde detta bäst genom att i sin kallelse göra i tro och kärlek den gerning, som der var deras pligt; utan de fingo föreställningen att de skulle predika eller åtminstone tala. Om enhvar vore berättigad att predika, som dertill hade begåfning – och detta var den ledande grundsatsen – hvilka voro då ej berättigade och då äfven förpligtade. Allt flera blefvo predikanterna, som reste omkring. Och de, som ej gjorde detta, åtminstone talade och talade andligt utan mycket urskillning. Mycken obefogad predikan och mycket löst andligt snack!

På denna väg förlorade man den ovärderliga vinsten att i försam-

lingen hafva stilla i sin kallelse trogna, med munnens bekännelse vittnande och i bönen stödjande menniskor, hvilka samlade sig kring nådemedelsembetet och blefvo dettas hjälpare i aktiv församlings-tjenst. Det har alltid för mig varit en af de svåraste förebräelserna mot sällskapen och stiftelserna — att de genom att såsom kyrkostyrelse organisera ett nytt predikoembete hafva lagt ett väsentligt hinder för ett verkligan organiskt användande af lekmannakrafterna till församlingens tjenst.

Hade de ej konstituerat sig till kyrkostyrelse och ordnat lekmannapredikan, så skulle denna ej uteblifvit. Den skulle nog till att börja med hafva förvildats mera än nu skedde i begynnelsen, men den skulle ej positivt i tidens längd verkat så förvillande och ej negativt så hindrande och förvridande. Den skulle delat väckelsens frestelser men den skulle ej hafva, såsom nu skett, bidragit till att, der det är som bäst, fixera församningslifvet på väckelsens stadium. Hade ej det olyckliga ehuru välmenande missgreppet skett — skulle vi nu haft mycket mera mognadt *församlingslif*.

Inte vill jag härmed säga, att skulden ensamt ligger på den antydda sidan; men jag har ej nu anledning att tala om andra medskyldige.

En annan följd af lekmannapredikans omhuldande — också den värd lifligt beklagande — var, att den religiösa rörelsen förvandlades till att bli hufvudsakligen en kyrkopolitisk rörelse. Frågan om lekmannapredikan blef på ett mycket starkt sätt gjord till den stora hufvudfrågan. Om denna diskuterade presterna vid sina möten, och aldrig blef debatten så het, som då detta ämne var å bane. Det var ej fråga om att i detta ärende någon försoning skulle kunna åstadkommas. Detta spörsmål delade presterskapet i två skarpt skilda läger. Skadan häraf var dock jemförelsevis mindre; ty om än till att begynna med animositeten mellan de skilda lägren var ganska skarp, så kunde dock redan då de bättre på båda sidorna bevara det inbördes förtroendet, såsom t. ex. H. B. Hammar och E. G. Bring, och förmågan härtill har sedan blifvit allmännare — ehuru ej ens i denna dag helt allmän.

Värre var det att frågan om lekmannapredikan blef gjord till hufvudfrågan inom de väckta lekmannakretsarna. Dessa voro i allmänhet vänner af nämnda predikan, hade haft uppbyggelse af denna,

kunde ej begripa annat än att det var bättre ju mera Guds ord som predikades, hade aldrig genom uppfostran eller studium fått minsta sinne för kyrkligt samfund och samfundsordning. De kunde ej undgå att i enhvar, som var motståndare till lekmannapredikan se eller misstänka en fiende till Guds rike. Under många år var ställningen till lekmannapredikan det kriterium, efter hvilket människors andliga ställning bedömdes. Detta kunde ej undgå att förvrida och förytliga det andliga väsendet. Så hos vederbörande sjelfva. Och när nu presbiterna i allmänhet voro motståndare till lekmannapredikan, så blef en följd att förtroendet för dem minskades eller försvann. Dermed var begynnelse till separatism skedd; och äfven den verksamhet, som velat på kyrkligt sätt ordna lekmannapredikan, har sedan på nu antydd väg verkat söndrande — för att nu icke tala om, att hvarje kolportör, som utsändes, skickades såsom en annons derom, att presbiter ej skötte sin sak, som vederborde, utan kolportören skulle göra det bättre.

Skadan deraf, att den religiösa rörelsen blef en kyrkopolitisk, var dock störst för denna sjelf och för församlingslivet i stort sedt. Rörelsen flyttades till utkanterna af detta lif i stället för att gå på djupet, den kom ej att medföra på långt när den religiösa lifsvinning som den kunnat åstadkomma, på församlingslivet verkade den distraherande i stället för samlande. Den hade kunnat vara en samvetsmaning, mot hvilken intet kunnat invändas, men nu blef den något, mot hvilket man ansåg sig utan samvetssår både kunna och böra protestera. Många särskildt presters samveten blefvo af den religiösa väckelsen oberörda, därför att denna förvreds till en oro om lekmannapredikan, många blefvo motståndare mot de väckta och misstänksamma mot hela väckelsen, därför att i denna lekmannapredikan gjordes till A och O. I denna omständighet fingo många likgiltiga prester ett döfnings och sofmedel.

Mycket skulle jag kunna skrifva om detta ämne och om det djupt tragiska i den utveckling, der Herrens härliga gåfva och troende människors välmening voro samverkande, men der människors oförstånd och misstag också blefvo så djupt bestämmande insatser. Utvecklingen är ej ännu vid sitt mål, men 1889 hafva vi större erfarenhet än 1857, och nu är lekmannapredikan ej föremål för samma entusiastiska förhoppningar som då men ej heller för så hätska anfall.

Jag tror, att de allra flesta — isynnerhet prester, hvilka ännu på ett eller annat sätt stödjade den, helst skulle vilja komma ifrån att hafva med den något att göra.

Huru annorlunda skulle det ej varit, om väckelsens vind fått blåsa och väckelsens krafter fått verka utan att ledas på det antydda sättet. Ofta har jag tänkt mig en idealbild. En församling, der pastor var både from och kyrklig och verkligen arbetade med ett brinnande hjertas nitälskan men också med kyrklig besinning och insigt. Omkring honom en krets af personligt medvetet troende kristna, ej en i yttre måtto sammansluten eller räknad krets men en som i andlig måtto stod samlad kring honom, stödjande och hjälpande. Dessa troende spridande värme i församlingens gudstjänst och derutanför hvar och en i sitt hem fyllande sin kristna kallelse, förebedjande och bekännande. Pastor kännande dem och villig att använda dem i församlingens tjänst till att vårda sjuka och fattiga, till att leda och stödja ungdomen, till att tukta och mana syndande och äfven till att under pastors ledning och på hans anvisning särskildt i aflägsna trakter läsa och kanske äfven tala ett Guds ord i den enkla anspråkslösa bekännelsens form. Huru annorlunda än nu, då misstänksamhet, isolering, separatism; då många predika men utanför sin kallelse och mot denna, då kärleksverksamheten ringaktas i jämförelse med talandet etc.

Ganska märklig var i min hemort den religiösa rörelsen på 50 talet. Jag mins, huru folkskaror tågade om qvällarna från sammankomsterna på vägarna sjungande psalmer och sånger. Allt såg förhoppningsfullt ut och åtskilliga förhoppningar förverkligades; andra vissnade. Hos många fick väckelsen eller kallelsen ej tränga djupt nog — utan Guds ord vissnade bort. Särskildt vet jag i afseende på några, som i min hemort gingo i främsta ledet, att sådant sorgligt bortvissnande ägde rum.

Tilläggas må här, att i min hemort, isynnerhet i Winslöfs församling, på senare tider, efter det att jag lemnat orten, den waldenströmska separatismen gripit mycket omkring sig. Doktor Bergman fick upplefva smärtan, att se de personer, som förr gått hand i hand med honom i spetsen, öfvergifva den gamle läraren och den gamla vägen. Han fick se »berget» i Wanneberga och mycket annat falla i separatismens händer; och såsom Winslöv varit en utgångs- och

medelpunkt för den s. k. lutherska inre missionens propaganda, så blef det sedermera detsamma för den separatistiska.

I levnadsteckningen öfver E. G. Bring har jag i korthet angifvit de hufvudpunkter, kring hvilka striden rörde sig mellan den kyrkliga högern, isynnerhet representerad af Sv. Kyrkotidning, och den kyrkliga venstren, hvilkens organ var Hammars Ev. kyrkovän. Jag vill ej här upprepa detsamma. Deremot vill jag tillägga något om denna strid man och man emellan vid offentliga förhandlingar. Den, som ej var med under 50 och 60 talen utan blott ser på det nuvarande fredliga förhållandet inom Lunds stifts presterskap, kan knappast föreställa sig med hvilken hetsighet striderna fördes då. Striden var ny, stridsfrågorna färska, man var ännu ung och yr i kampen.

Särskildt mins jag ett ganska märkvärdigt tillfälle, som väl förtjenade att skildras, om jag kunde göra detta. Jag kan det ej men vill dock nämna något. Efter Reuterdahls befordran till ärkebiskop blef i Lunds stift en stor strid om, hvem som skulle bli biskop. Thomander var de liberalas kandidat och hade äfven många andra vänner, hvilket visade sig af den pluralitet, han fick vid valet. Han kände sig emellertid föga välkommen hos åtskilliga, och det var en svaghet hos honom att han ej kunde sätta sig öfver hänsyn till, om någon röstat på honom eller icke. (Så har man åtminstone sagt mig. — Jag tillägger, att jag ej har detta af min svärfar, hvilken det aldrig skulle fallit in att säga det, om han också tänkt så.)

Ett betydelsefullt steg av Th. strax i början af sin verksamhet såsom biskop var ej egnadt till att verka försonande. Ännu i denna stund kan jag ej begripa, huru han kunde taga det och jag måste döma det såsom ett svårt misstag. Han vidtog den besynnerliga åtgärden att sammankalla Stiftets presterskap till Kristianstad. Det var ej ett prestmöte i detta ords vanliga mening och dock var det ett af stiftets biskop sammankalladt möte af stiftets präster; hans första möte med dem. Såsom skolyngling var jag i högsta grad intresserad af denna händelse. Jag var uppfostrad till sympatier för den liberala kyrkliga fraktionen och var högst intresserad af att få se Th. Mötets förhandlingar afhörde jag från början till slut.

Ganska stort och visst icke öfverallt angenämt uppseende väckte redan det, att Th. kom till Kristianstad i Hammars sällskap. Man såg deri ett tecken till, hvar han ville ställa sig, och Th. hade nog också

velat gifva ett sådant. Han fördolde visst icke i öfrigt, åt hvilket håll hans sympatier gingo. Men härigenom stötte han naturligtvis bort från sig de konservativa presterna.

Förhandlingarna begynte med predikan af Th. i stadens kyrka öfver 1 Kor. 3. Jag mins något från denna predikan. Han var stortad, allvarlig, genialisk. Aldrig hörde jag sedermera Th. predika så öfverlägset. Naturligtvis var bestraffning af partiväsendet en hufvudsak.

Efter gudstjenstens slut höllos diskussioner i den fullpackade rådhusalen. De voro i hög grad hetsiga, de häftigaste jag någonsin hört mellan prester. Hufvudämnet var naturligtvis frågan om lekmannapredikan i en eller annan formulering. På den liberala sidan voro hufvudtalarna naturligtvis Hammar, Bergman, Welinder, Gustafsson och Paul Ahnfelt. På motsatta sidan stodo R. Falk, Gladsax (jag tror att han var närvarande), prostén Wallengren, Ljungby, Ternström, Angeldorff, Herslow. Medlande var M. Falk. Jag tror ej, att man bör mera förebrå den ena sidan än den andra häftighet och bitterhet. Skulderna voro stora å båda hållen. Såsom pojke var jag högst intresserad — men en välsignad sak är, att sådana debatter ej nu förekomma och ej kunna förekomma bland svenska prester. Jag var nog partisk för venstern och tyckte kanske, att dennas talare lågo öfver. Men det gjorde de nog, ty de voro partiets bästa män, under det att högrens bästa — teologerna från Lund samtliga uteblefvo.

Detta var det enda tillfälle, vid hvilket jag såg P. Ahnfelt, om hvilken jag hört mycket talas och af hvilken jag läst åtskilligt. Han var en liten genom sjukdom krumpen man. Han kunde knappast röra sig sjelf, kunde ej resa sig upp, när han talade. Ansigtet var mörkt och ytterligt blekt. Han hade en af de allra hvassaste tungor, jag någonsin hört och han modererade ej hennes verksamhet. Han var qvick och bitande och ettrig. Han ansågs nog af sina vänner såsom en i hjertat from man, och jag vill hoppas, att han var det. Men fromheten förmådde ej binda partihetsigheten och en vacker typ af fromhet var han säkerligen icke.

Om Ahnfelt kämpade med lancetten och med giftiga pilar, så var Ternströms vapen den stora släggan. T. var på sin tid en ganska framstående prest. Såsom predikant och själasörjare hade han arbetat med mycken välsignelse ej blott i Skåne utan äfven i Stockholm och

annorstädes. Då jag var badpredikant i Mösseberg träffade jag på lärjungar till T. Vid tiden för Kristianstadsmötet gick han bland landtpresterna i spetsen vid striden mot den frikyrkliga rörelsen och gjorde detta med stor skicklighet och allvar. Men på mig gjorde han hvarken då eller sedermera något personligen godt intryck. Hans yttre var ej behagligt, hans tal både till innehåll och form ytterst hårdt. Han tycktes göra anspråk på att anses såsom ett slags profet, hvilken kunde dekretera med anspråk på underkastelse.

En ganska märklig företeelse var Angeldorff. Väl begåfvad hade han haft en bättre tid såsom prest. Misstager jag mig ej, så hade hans tjenstgöring i Stockholm ej bidragit till att utveckla honom i god riktning. Dåliga affärer hade ej heller verkat godt. Men han var en väl begåfvad person och skulle kunna sägas vara de konservativas Paul Ahnfelt.

Rudolf Falk, stiftets förtroendeman vid alla tillfällen, var den konservativaste bland alla konservativa, kanske Sverges konservativaste prest. Han var en riddare sans peur et sans reproche, en hedersman och utpräglad karaktär, dyster och tyst.

Wallengren var en hedersman, en god kyrkoherde efter gammal fason och jag hörde honom aldrig offentligen uppträda mera än vid det nu nämnda tillfället.

Herslow var en egendomlig person; den konservativa sidans enfant terrible. Troligen var han ej synnerligen rikt utrustad men uppträdde med stor frimodighet — med synnerlig förkärlek mot Welinder, som behandlade H. ganska godmodigt — men temligen groft. Han vann inga segrar i debatten. Men en viss dugtighet kom honom till pass emellanåt, såsom en anekdot kan visa. H. besökte Wieselgren i Helsingborg, ville en gång hafva W. med sig till ett bad, men W. sade sig ej kunna medfölja, därför att han skulle läsa med en, som skulle undervisas för edgång. Tillika beklagade W. sig öfver, att han ansåg personen skyldig men ej kunde få honom att bekänna utan fruktade falsk edgång. H. sade: »låt mig tala med karlen, medan du kläder på dig». Så skedde och när W. var färdig, var karlen färdig att bekänna. Herslow hade väddat till sin fysiska styrka och sålunda talat rason med mannen.

Talarna å venstra sidan har jag förut omtalat med undantag av Gustafsson — den ende af de här nämnda, hvilken ännu lever. Han

har varit och är en ganska egendomlig person. Ytterligt liflig, qvick och rolig men något oberäknelig. Jag är viss om, att han är i hjertat en from man, men han har velat gå sina egna vägar och ha sina egna meningar. Öfverträfflig är han såsom historieberättare, men han är ock en folkpredikant som få. Han predikar med dramatisk liflighet och mera dramatiskt än jag hört någon annan predika. Jag har af honom hört förträffliga saker. Sangviniker i högsta grad kan han vara mycket ombytlig och fatta om ganska barocka ideer. Åtskilliga hafva ansett honom mindre pålitlig. Men ser man på hans lif i det hela och i stort finner man, att han i all hufvudsak varit densamme. Jag litat på honom och håller ganska mycket af honom. I kyrkliga debatter har han ej haft stor betydelse — men han har lifvat dem genom de mest oväntade vänningar och muntrande historier och infall. Inte har detta alltid varit på sin plats och mången har misstyckt det såsom brist på allvar. Utan tvifvel hafva de ofta haft rätt vid sitt klandrande, men bestämdt orätt har man haft, om man dragit slutledningen, att G. ej vore en allvarlig man. Det har han varit och är, men han har som mången annan ej kunnat försaka nöjet att säga en qvickhet eller rolighet.

Det kunde ej heller Thomander — och det var en brist, som ej så litet skadade hans verksamhet. Äfven vid Kristianstadsmötet kunde han ej fullt regera sin qvicka och skarpa tunga.

Det är nu två år sedan jag gjorde några anteckningar ur mina minnen. När jag nu, hösten 1891, fortsätter och begynner utan att veta, om jag får tid och tillfälle till att något fortsätta, vill jag börja med att tala om min

Skoltid.

Då mina föräldrar bodde i Kristianstad på 1840 talet insattes jag i denna stads lancasterskola, som hade sitt namn af den lärometod, som der användes. Ett drag i denna var att lärjungar användes såsom »monitörer», undervisande och förhörande hvarandra. Det är rätt lustigt att minnas, huru jag, som då var 6 år gammal, blef monitör. Jag mins huru jag stod på golfvet omgifven af en hel krets kamrater, som jag skulle undervisa o. förhöra i innanläsning m. m. Det var att begynna en pedagogisk verksamhet tidigt. 1848 på våren flyttade vi fr. staden till Fridhem.

Innan jag och min bror Oskar insattes i Kristianstads skola, läste vi tillsamman med, om jag mins rätt, systrarna Fredrika och Lydia under tre år för informatorer. Den förste bland dessa var en smålänning Blomqvist, en ofreflig person i flera afseenden, hvilken hvarken i ett eller annat afseende lemnade några goda minnen efter sig. Derefter blef S. L. Bring vår lärare. Naturligtvis var han i intet hänseende jemförlig med Blomqvist. Ett ljufligt ombyte var att få honom i st. f. B—t. Men minnena från och intrycken af Sven Libert från denna tid hafva lemnat plats för så mycket rikare sådana under de senare fyrtio åren, att jag ej kan rätt väl göra reda för hans inflytande såsom vår informator. Nog hade vi godt af hans ädla, fromma personlighet, men jag tror dock ej att han hade några synnerliga läraregåfvor. Under sin informators tid var han nog äfven för egen del på det djupaste upptagen af inre strider och spekulationer. Naturligtvis var han i alla fall en god lärare. Detsamma kan äfven

sägas om vår 3:e informator, en smålänning O. E. Rooth, sedermera kronofogde i Kalmar län och såsom sådan ganska olycklig vorden. Han var en vänlig och godmodig man, hvilken vi höllo rätt mycket af. Ganska mycket bidrog han till vår förnöjelse i olika riktningar.

I Augusti 1851 fördes vi till Kristianstad för att taga examen till 3:e klass. Examen godkändes. Förfärligt påkostande var det att lemna hemmet. Många bittra tårar fälldes och detta upprepades sedan vid hvarje ny termins begynnelse. Jag lärde mig aldrig att med någorlunda frimodighet lemna mitt kära hem, och den första tiden af hvarje termin leddes jag på det pinsammaste sätt efter detta. I det nu nämnda hänseendet blef väl skillnad, när jag längre fram i tiden reste hemifrån till Lund; men alltid förblef det svårt att lemna hemmet.

Redan här vill jag nämna, att jag aldrig kom till att med någon tillgifvenhet fästa mig vid Kristianstad. Den platsen snarare framkallar hos mig obehagliga känslor. Min skoltid är alls icke omgifven af något minnenas rosenskimmer. Tvärtom.

Jag och Oskar inqvarterades först hos en hofrättskommissarie Möller. Med tacksamhet vill jag minnas, att jag i det huset blef omfattad med mycken vänlighet. Men inte hade vi der synnerligen trefligt. De första åren bodde vi — 4 l. 5 pojkar — tillsammans i gubben Möllers arbetsrum. Gubben var dessutom ganska ofta knarig. Såsom ett mycket stort uppsteg ansågo vi det vara, då vi fingo ett eget rum, ehuru detta ej var stort och vi voro fem pojkar, som i det sammanbodde. De — jag tror 2 — sista åren fingo Oskar och jag på ett annat inackorderingsställe — ett mycket litet rum för oss sjelfva; något hvaröfver vi högligen glädde oss. Naturligtvis voro förmånerna i öfrigt någorlunda motsvarande bostadsförhållandena. Föräldrarna måste taga hänsyn till billiga inackorderingskostnader.

Under hela min skoltid saknade jag så godt som alldeles allt umgänge i familjelif. Nästan ingen enda gång under de 8 åren i Kristianstad var jag bortbjuden. Det enda ställe, der vi någon gång voro bjudna, var hos tygförvaltare Hvassers och sedan fröknarna Willasson — gamla bekanta till föräldrarna alltsedan fru Hvassers och nämnda fröknars far var kyrkoherde i Sörby.

Den största glädjen och förnöjelsen under Kristianstads tiden var att hafva pappa der. Honom besökte vi dagligen, ofta helt hastigt

tittande in på vägen från skolan om middagarna och sedan en längre stund på eftermiddagarna. Hos honom läste vi på våra lexor, der lekte vi och bullrade ganska mycket, pratade med den gamle käre i skymningen, eldade brasor och stekte äpplen m. m. Hade vi ej haft honom i staden tror jag, att mina minnen från skoltiden skulle varit mycket mörka.

Kristianstads skola hade på den tiden ett stort anseende och dess rektor N. Th. Simonsson betraktades såsom en framstående person och rektor. Det kan väl hända, att skolan efter dåvarande förhållanden förtjänade sitt goda rykte; men nog är jag böjd att göra ganska stora anmärkningar mot henne. Dessa träffa dock kanske mera hela den tidens pedagogiska system och verksamhet. Det berömmet vill jag dock gifva henne, att inom henne hölls en sträng disciplin och att äfven ynglingarna i öfversta klasserna höllos mycket stramt. Detta hindrade dock ej, att »skoj» drefs med en och annan lärare, ehuru ej af gröfsta slag.

I det stora hela kan det pedagogiska systemet is. under mina första år betecknas med de två orden: utantläsning och stryk. Nästan allting lästes utantill och vissa lärare voro ohyggliga i att utdela stryk. En och annan tycktes anse det vara nödvändigt att detta göra hvarenda lektion — och detta ej i små portioner. Jag ansågs såsom en af de bättre pojkar, som läste ordentligt mina lexor och i öfrigt var ganska sedesam; ansågs kanske af mina kamrater hafva »medhåll» hos en och annan lärare. Derför undslapp jag också stryk. Blott två gånger fick jag sådan förplägning; men dessa kunna vara betecknande nog. Sex örfilar fick jag af Rothstein, derför att jag i ett svenskt scriptum stafvat lemma med ä istf. med e, såsom R. ansåg vara det riktiga. Andra gången fick jag stryk af rektor S., derför att jag i ett latinskt tema gjort en felaktig inskrifning och skrifvit ejus istf. est.

Rektor S. hade kunnat vara en mycket duglig lärare, om han ej varit så beroende af sitt lynne, hvilket åter bestämdes af hans lefversjukdom. Nu var han öfvermåttan besvärlig och ofta orimlig. Jag var hans favorit och fick mindre än de allra flesta lida af hans stämningar; men många flitiga, ordentliga och dugliga kamrater kunde under årtal aldrig gifva honom ett svar till lags blefvo af honom i hög grad obilligt behandlade. Han var en skräck för oss, och jag

plågade i början af hvarje termin räkna ut huru många lektioner vi skulle hafva för honom och ansåg såsom en glädje hvarje lektions tillryggaläggande. Trots all sin verkliga orimlighet i mångt och mycket var dock S. utan tvifvel en from, rättrådig, duglig man.

En annan lärare, som betydde mycket i skolan, var Rothstein, död såsom kyrkoherde i Borlunda. Han var typ för gamla sorten pedagoger. Han pluggade in pensa; utantill men med full säkerhet blefve dessa inprentade. Men stryk vankades i långa banor. Vi voro mycket rädda för honom.

Något längre fram rekryterades lärarekåren med män af mildare och humanare system. Såsom exempel på sådana vill jag nämna C. F. v. Sydow, nu kyrkoherde i Ingelstorp. En fin och skicklig man, begåfvad i många riktningar. Det kändes såsom ett förunderligt afbrott att få honom till lärare. Kanske var afbrottet alltför tvärt; och Sydow tog nog saken till att börja med något för lekande.

Djupast intryck i hjertat gjorde under mina första skolår sedermera kyrkoherdarna B. E. Cavallin, kristendomslärare, och M. Herrlin. Mycket och innerligt höll jag och alla mina kamrater af dessa båda lärare. Jag vill ej säga, att de efter nutidens fordringar skulle anses motsvara krafven på pedagogisk skicklighet. Cavallin lät oss t. ex. läsa större delen af Sefströms katekesförklaring utantill. Men de voro förträffliga män, som jag alltid skall behålla i kärlekens minne. Med stor smärta såg jag dem lemna läroverket; och med ännu större deltog jag såsom psalmsångare vid Cavallins begrafning inom få år. Mycket förträffliga kyrkoherdar blefvo de båda.

Under min senaste skoltid kommo ett par lärare med mera modern och framstående pedagogisk skicklighet. Jag tänker härvid på S. G. Cavallin och N. Ehrnberg, den sistnämnde nu rector scholae i Kristianstad. Ej så synnerligen länge voro dessa mina lärare — den förstnämnde blott ett år eller en termin; men det latin, jag lärt, har jag hufvudsakligen fått lära af Ehrnberg.

När jag ser tillbaka på den undervisning, jag fick mottaga, och den ståndpunkt i vetande, jag intog, då jag blef student, så är det isynnerhet en sak, som jag finner anmärkningsvärd. Jag var en ordentlig och flitig skolyngling, som lärde sina lexor; men allt detta skedde utan någon eller med mycket liten reflexion. Särskildt tänker jag härvid på undervisningen i språk. Jag läste ganska långa kurser

i latin och grekiska, fick i det förra ämnet betyget cum laude i studentexamen och i det senare laudatur; men undervisningen var så uteslutande grammatisk och formel, att jag ej hade den ringaste aning om innehållet i de auktorer, jag läste; än mindre mottog jag något inflytande häraf. Men det sålunda anlagda arbetet var en god tankegymnastik. Kanske beror häraf, att jag alltfört kommit att betrakta ss. skolundervisningens uppgift att meddela en tankens gymnastik och ej lärt mig att högt skatta den materiela kunskapsintägten, som den kan meddela. Jag förmodar, att mina skolkamraters vetande var af ungefär samma art som mitt, då jag ej ansågs vara en af de sämst utrustade lärjungarna. Möjligen kunde dock någon skillnad vara, beroende derpå att jag alltifrån min barndomstid haft ett mycket klent minne. En följd af denna brist var, att historia var ett af de för mig svåraste ämnena och därför under min skoltid mig ej intresserade. Mina hufvudämnen voro de klassiska språken och matematik. Med naturvetenskap sysselsattes vi mycket litet. Intet lärde jag deri och intet intresse hade jag då och har ej heller sedermera fått för detta ämne.

Då jag här bör anteckna något om mina skolkamrater och mitt förhållande till dem, kan jag fatta mig ganska kort, därför att, mig veterligen, ingen af dem på mig utöfvat något större inflytande. Då jag inskrefs i läroverket var jag mycket liten till vexten och såg väl för öfrigt mycket barnslig ut. Detta tillsammans med att jag hade en bekant bland de äldre lärjungarna, Hjalmar Bergman från Winslöf, gjorde att jag blef mycket väl upptagen bland läroverkets äldre i de högsta klasserna sittande lärjungar. Dessa gynnade mig mycket. Jag vet ej, om detta framkallade någon smula afund bland mina jemnåriga; kan väl vara men jag hade visst icke skäl att klaga öfver någon misshandel af dem eller andra kamrater. Härmed är ej sagdt, att ej en och annan var otreflig och kitslig och särskildt retade och hånade mig isynnerhet därför, att jag under hela min skoltid ej ansågs kunna tala rent ut bokstäfverna k och g. Detta fel gjorde mig bekymmer och jag mins, att jag dervid uppmuntrades af att höra mina äldre bröder tala om professor Lysander, som blifvit professor, fastän han aldrig lärde sig tala rent.

Jag umgicks hvarken mycket eller litet med kamrater, hvarken sökte eller undvek mycket sådant umgänge. Var mest tillsammans

med dem, som voro inackorderade på samma ställe, bland hvilka från en senare tid må nämnas bröderna Anglin och Arnold Hammar. Med dem och åtskilliga andra var jag och förblef god vän; men, som sagdt, något synnerligt och för mig märkbart inflytande utöfvade de ej på mig.

Till hvad jag sagt om mina lärare vill jag blott lägga det, att de i allmänhet visade mig mycken vänlighet och att jag ej från dem gömmer några bittra minnen. Det har hela mitt lif följt mig, att jag ganska litet reflekterar öfver menniskor, deras personliga läggning, förtjenster eller fel och allra minst öfver deras uppförande mot mig. Jag har aldrig varit misstänksam mot menniskor och mina erfarenheter hafva ej ur mig tagit en böjelse att tro, det menniskor hafva välvilliga tankar om och mot mig. Kanske beror härpå i sin mån, att jag tycker mig från min skoltid hafva ganska ringa minnesskatt. Naturligtvis kan jag erinra mig allahanda små episoder; men jag har ej många minnen, som jag verkligen minnes, som det är mig en glädje eller smärta att upplifva.

Vid sidan om den omedelbarhetens eller barnsliga ståndpunkt, som jag behöll under hela min skoltid står ett annat af annan art och af den allra största betydelse. Jag vill i dessa mina minnesanteckningar i allmänhet ej säga något om min allra innersta menniskas erfarenhet, min ställning till Herren min Gud. Detta är en sak, som ej bör läggas fram och kan väl ej heller läggas fram utan skada. Men jag vill dock här nämna, att jag under år 1857 på hösten genomgick en religiös kris, kom till väckelse, vände mig med hjertats allvar till Herren, fick tron, vid hvilken jag sedan med Guds nåd blifvit. Något närmare vill jag ej skrifva om min omvändelse. Så mycket må dock sägas: jag var uppfostrad i ett kristligt hem, hade väl aldrig upphört att i någon mån bedja till Herren. Något som i sin mån bidragit till att alltjemt drifva mig till Herren hade särskildt varit min kära moders svåra själssjukdom. Inte mins jag det så klart, men jag undrar om jag ej plägade bedja för henne äfven då jag ej kände mycket behof af att bedja för mig sjelf. Genom Guds nåd hade jag blifvit bevarad för grofva synder. Djupt intryck gjorde på mig koleraepidemien 1857 och de hastiga dödsfallen då. Men jag kan ej erinra mig något särskildt tillfälle eller Guds ord som omsider medförde det afgörande genombrottet. Från den tiden står dock liknelsen om

tjenarna och punden fram för mitt minne såsom mig uppskakande och Joh. 1. 12 såsom gifvande mig mycken tröst och kraft. Jag mins äfven att jag mottog uppmuntran af att se min fromme barnsligt fridfulle lärare C. A. Hesselgren. Hvarken med honom eller med någon annan människa talade jag om den stora förändring, som höll på att försiggå med mig. Jag bar i tystnad på min ångest och jag teg om glädjen, då jag kom till trons frid.

Studenttiden.

Efter ett i högsta grad ansträngdt arbete aflades dimmissions-examen vid Kristianstads läroverk i juni 1859 och den 16:e Augusti reste Oskar och jag till Lund för att i midten af September aflägga studentexamen. Denna resa kändes mycket märkvärdig, ss. begynnelsen till en ny period af lifvet. För första gången åkte jag nu på jernväg och skulle för första gången besöka Lund, om hvilket jag så mycket hört. Jag kom till universitetsstaden med en otrolig respekt för de akademiska lärarna, hvilka jag betraktade ss. snart sagdt högre väsenden — en uppfattning som sedan försvann alltmera, isynnerhet sedan jag sjelf blifvit medlem af deras krets. På enhvar, som jag tyckte hafva utseende af att vara lärd, helsade jag vördnadsfullt. Utom S. L. Bring, som var docent, kände jag bland dem ingen annan än N. Tengberg, som då var adjunkt. Ett exempel på min respekt för akademici vill jag nämna. Tengberg hade varit på besök i mitt hem o. var gift med en ej så aflägsne släkting till oss. Kort efter min ankomst till Lund kom min bror Walfrid till staden och skulle bo hos Tengbergs. När jag för att möta honom gick till jernvägsstationen och fick se att T. också var der för att möta, vågade jag ej närma mig platsen utan höll mig på långt afstånd.

Oskar och jag bodde på ett mycket litet i alla afseenden tarfligt vindsrum. Den förste student, jag såg och lärde känna, var en som bodde å samma vind, den mycket lärde, ännu mera originele, redan då och ännu mera sedan i Lund mycket bemärkte, omtalade och beryktade Widerström. Eftersom jag sedan fick rätt mycket att göra med honom, må om denne ganska märklige person här något nämnas. Mycket fattig studerande af Smålands nation studerade han först teologi. Vid teor. teol. examen väckte han sina lärares synnerliga

uppmärksamhet genom sina kunskaper och fick af dem uppmaning att genom förvärfvande af fil. doktorsgrad bereda sig för teol. docentur. Han gjorde detta och erhöll snart rykte för stor lärdom. Redan innan jag kom till Lund hade jag hört honom omtalas härom. Men det dröjde och dröjde innan han absolverade sin examen. Synnerligen mycken tid använde han på studier i filosofi och ej minst på opposition mot den boströmska filosofien vid de filosofiska kolloquierna. Man hade nästan förlorat allt hopp om att han skulle aflägga examen, då hans gamla mor kom ned från Småland och förmodade honom att begynna att tentera. Särskildt uppseende väckte det, att han i teor. filosofi ej erhöll högsta betyget, något som af den allmänna opinionen — och W. var en person, hvilken alla kände och om hvilken alla talade — ansågs som [en orätt]visa. Hans disputation för graden var ett anfall på nyss nämnda filosofi och försvaret var en cause celebre. Auditoriet var proppfullt och mycket intresserad ej blott för den högst kurjöse respondentens skull utan äfven för ämnets och situationens. W. blef ej kandidat o. doktor förr än jag.

Nu var tid att tänka på hans docentur i teologi, men teologerna voro nu ej böjda för att kalla till docent. W. hade ej utvecklats så som man väntat och hoppats. Han hade ej upphört att studera teologi, var i hithörande ämnen en verkligt lärd man och hade användts att skriva uppsatser i Svensk kyrkotidning. Mot hans teologiska och kyrkliga ståndpunkt var intet att anmärka. Behovvet af docenter i teol. fakulteten var mycket stort; ingen sådan docent fans. När man det oaktadt ej ville mottaga W. — det var Olbers som härvid var den regerande — så berodde detta derpå att W. ej ansågs lämplig till lärare. Och detta is. på grund af sitt personliga uppträdande. Han hade till sin yttre menniska utvecklats till stor cynism — såg förskräcklig ut, försummade helt sin yttre människas ans och vård. Han hade dertill blifvit i högsta grad kurjös i hela sitt uppträdande, så att han kunde draga efter sig en skara gatpojkar och deras löjen etc. Hans vänner försökte få honom att rätta på sådana skavanker, men han ville icke. Uppenbarligen hade han kommit till den ståndpunkt, att han ansåg sig höjd öfver alla rättelser. Jag tror ej, att teol. fakulteten saknade skäl för sin motsträfvighet att antaga honom; men jag är dock ej rätt säker om att de häri handlade rätt och klokt. Deras handlingssätt framkallade W:s förfärligaste förbittring, som han

öppet förkunnade öfver allt till mycken förargelse. W:s affären var en cause celebre under lång tid i Lund o. särskildt i de kretsar, jag tillhörde. W. blef aldrig docent men låg dock länge qvar i Lund. Slutligen förmåddes han att resa till Wexiö o. låta sig prestviga. Blef snart kyrkoherde i Urshult, således den kurjöse Per Nymans efterföljare; har som kyrkoherde skött sig stilla och troget och såsom praeses vid prestmöte med stor skicklighet men lär ha behållit mycket af sina kurjöse egendomligheter.

Jag har ej återsett honom, sedan han lemnade Lund. Mot mig visade han alltid vänlighet, äfven sedan jag blifvit docent i teologi. Han hade säkert 20 gånger större teol. lärdom än jag, men det oaktadt var han vänlig mot mig när jag fick en befordran som han förgäfves begärt. Det låg ej mycken bitterhet i hans helsning till mig under de dagarna: »der kommer den store teologen Billing».

Efter denna episod återgår jag till frågan om min studentexamen. Denna gick ganska bra ehuru lika litet lysande som någon annan min examen. Mitt förnämsta minne från den är att jag i teologi examinerades af Flensburg, då den ordinarie examinatorn S. L. Bring för släktskapens skull ansågs förhindrad att förhöra mig. Jag kände mig ganska stolt, då jag fick höra att F. berömt min examen och sagt sig hafva tänkt giva mig högsta betyget men underlåtit detta, därför att det gått illa med dem, åt hvilka han förut gifvit detta betyg. Jag undrar, om ej F. allt från den tiden med en viss uppmärksamhet följde mig.

Strax efter examens absolverande lemnade jag Lund för att tillträda en kondition. På den tiden ansågs det, och jag tror på goda grunder, vara nyttigt att under någon tid konditionera såsom informator sedan man tagit sin studentexamen. Heltosamt var att se o. lefva i nya förhållanden, lära sig umgås med menniskor. Jag hade alltid sagt, att jag ej ville hafva kondition i stad och ej i något förnämt hus. Men det skickades så, att jag blef informator i Carlskrona och hos baron, numera fortifikationsgeneralen B. A. Leijonhufvud. Fyra elever hade jag: Sten Leijonhufvud, Alf Söderström son till en af stadens apotekare, Alban Ljungstedt son till sedermera öfverste Ljungstedt och Dick Andersson* son till en kapten vid flottan. Jag

* Han, som egentligen hette Richard Andersson har nu i Stockholm en berömd Musikskola.

bodde hos Leijonhufvuds och der hölls skolan. Mina elever voro alldeles nybörjare, hade ej förstånd på att lära en lexa eller öfvervara en lektion. Många roliga exempel hade jag härpå. Men mitt arbete gick bra och ansågs vara framgångsrikt. Jag tror, att jag vann lärjungarnas kärlek och deras föräldrar visade mig stort förtroende och mycken vänskap. Till Carlskrona kom jag i September 1859 och lemnade min befattning December 1860.

Denna tid är ganska minnesrik för mig och min ställning var ganska märklig. Såsom mycket ung student och aldrig förr hafvande varit ute i världen kom jag med stor bäfvan till Carlskrona. Der blef jag vänligt mottagen men is. i början kände jag mig mycket generad. Om de personer, med hvilka jag mest fick att göra och de förhållanden, i hvilka jag kom, vill jag tala något utförligare. Baron Leijonhufvud var en i ovanligt hög grad förtäfflig man. Allvarlig gudsfruktan utan skrymteri men dock fullt uppenbar, ovanlig intelligens och ganska rik erfarenhet, stor flit och noggranhet i sin gerning gjorde, att han imponerade mycket på mig. Dertill kom, att han ingalunda hade ett lätt umgängessätt utan var tyst och temligen sträf, kanske något aristokratiskt stolt. Alla hade stor respekt för honom och kände sig nog af honom något bundna. Aldrig har han sagt till mig något ovänligt ord och han har från början visat mig förtroende. Jag kände mig tryckt i hans närvaro och vågade ej gerna då yttra mig. Men min vördnad för honom var stor och jag hade också tillgifvenhet för honom. Det ena som det andra har sedan vuxit år efter år. Förbindelsen med honom har aldrig varit afbruten. Efter ett par år sändes hans son till mig i Lund och bodde hos mig under hela sin skoltid der. Sedan dess hafva vi ock träffats emellanåt — nu under 3 år i riksdagens första kammare. Jag anser L. såsom en af de utmärktaste män, jag träffat.

Hans friherrinna var honom mycket olik. Var hos honom förståndet förherrskande, så praedominerade hos henne känslan eller snarare fantasien. Denna hennes naturliga läggning hade frodats genom en ganska egendomlig uppfostran, under hvilken fritt lopp lemnades åt fantasien utan att sinnet förseddes med lämplig barlast af åt annat håll syftande innehåll. Här af blef en följd, att hon ej kunde bli en hvardagsmänniska men ej heller mycket stark i fråga om hvardagspligternas uppfyllande. Hon hängaf sig rätt mycket åt sina funde-

ringar, som röjde ett slags spekulativ fantasi. Dertill kom, att hon hade en ganska svag eller känslig fysisk konstitution, kunde t. ex. långa tider vara sömnlös. I Carlskrona var hon nog ej synnerligen populär, därför att hon ansågs göra temligen hvad hon ville och undandrog sig rätt mycket umgänge med människor, som härpå hade anspråk. I hemmet var hon älskvärd och behaglig, ehuru hon ej mycket sjelf handlade de husliga sysslorna. Sin man höll hon mycket af men äfven hon var något rädd för honom, åtminstone ej helt otvungen i hans sällskap. Under senare tider har hon vistats mest utomlands, emedan hon ej ansett sig tåla Sveriges höst och vinterluft. Härför har hon mycket klandrats och ej utan skäl; jag, som känner henne väl och bättre än de flesta andra finner dock i hennes naturliga läggning, uppfostran m. m. många förmildrande omständigheter. Jag finner sådana ock för hennes slutliga öfvergång till den romerskt katolska kyrkan, hvilkens ordningar m. m. naturligen måst mycket tilltala en så anlagd person som hon, för att ej tala om de inflytelser, under hvilka hon kommit vid sina årliga långa uppehåll i Italien. Öfvergången har skett under sista åren och torde ej vara bekant för många, men under många år har hon dragits åt det hållet. Om saken har både hennes man talat med mig och hon skrivit till mig.

Huru det nu må hafva varit eller vara i åtskilliga hänseenden med henne, jag har skäl att vara henne tacksam för mycken visad kärlek och jag har hållit mycket af henne och håller ännu af henne. Ställningen oss emellan blef högst egendomlig. Hon omfattade mig med en märklig kärlek, hvarom ord, handlingar och bref vittna. Mig betraktade hon såsom på samma gång en äldre son och en förtrogen jemnårig vän. Våren 1860 reste baron Leijonhufvud utrikes och hemkom först kort före min afflyttning. Under hela denna tid var friherrinnan hänvisad till umgänge så godt som ensamt med mig. Hon var en from människa och hade stort behof af att meddela sig med någon. »Läsarna» i Carlskrona sågo misstänksamt på henne, därför att hon ej, och detta på goda grunder, kunde helt sluta sig till dem. Då ansåg hon sig i mig finna den förtrogne, som hon sökte och som hon tyckte förstå sig. Hon blottade sin invärtes människa för mig och dolde väl knappast något. Ämnena för våra samtal var mest af religiös natur; men äfven om annat samtalade vi. Jag var härvid i

hufvudsak den som mottog förtroenden. På det religiösa området hade jag inhemtat bättre kunskaper och gått i en bättre skola och kunde därför kanske bli till något stöd. Bland annat må nämnas, att under vissa tider höllos den lilla skolans morgonböner nere hos friherrinnan i salongen, hvarvid jag dagligen höll en kort bibelförklaring. Sedan jag lemnat Carlskrona underhölls några år en isynnerhet i början liflig korrespondens.

En ställning, något liknande den till friherrinnan L., intog jag till en än jag mycket äldre man, dåvarande majoren vid flottan J. Adelborg. Han var väl vid denna tid omkr. 50 år. En märklig man: mycket intelligent, mycket lifligt och oroligt Gemüth, en konstnärsnatur, något af Sonderling men å andra sidan mycket angenäm i sällskap, spekulerande och funderande, ärlig och rättfram, hjertlig och varm. Han hade kommit till allvarlig andlig besinning och väl äfven frid. Men han kunde ej sluta sig tillsamman med »Läsarna» i C—a. Dessa voro alltför ensidiga för att kunna förstå eller tillfredsställa den mångsidigt rörlige och intresserade A. Denne kunde ej låta sig insnöra i deras tvångströja. Men han behöfde någon att sluta sig till, is. som han misstänktes och dömdes af »de fromme». När han sammanträffade med mig, tyckte han sig finna en sådan; och emellan oss uppstod ett innerligt och förtroligt förhållande, märkligt nog då jag var så mycket yngre, att jag kunnat vara hans son. Isynnerhet under vissa tider idkade vi flitigt ja dagligt umgänge. A. kom springande till mig för att utgjuta sig öfver något, som han begynt fundera på, särskildt vid hans jemförelser mellan olika bibelöfversättningar. Mellan Varfvet, der A. bodde, och Grefvegården, der jag hade min bostad, kunde vi gå af och an många gånger den ene följande den andre hem.

Af »läsarna» i C—a blef jag mottagen med förtroende, gjorde bekantskap med några bland deras förnämsta ledare t. ex. den sedermera genom sin verksamhet för döfstumma bekanta mycket energiska och regerings-lystna och dugliga fru S. Wilkens samt bröderna Ringheim och Mellander m. fl. — alla vid flottan eller marinregementet. Men jag stöttes tillbaka is. af tre saker hos dem: deras skarpa dömande öfver dem som ej voro af samma sort som de; deras förfärligt myckna religiösa talande och deras ensidighet. Såsom exempel på denna senare må nämnas några ord, som en af dem och hon en

bland dem, som jag tyckte bäst om, sade till mig vid mitt afskedsbesök. Nya hyresgäster hade kommit i våningen ofvanför hennes istf. der förut boende religiösa vänner. Hon klagade nu: »förut har jag fått höra sjungas till Guds ära, nu till djefvulens». Jag frågade: »hvad sjunges då»? Svar: »Geijers och Lindblads sånger». Detta kan vara betecknande för den fromhet, som de religiösa rörelserna på 50 talet ännu förmått frambringa. Min uppfostran i ett kristligt hem, der fromheten var frisk o. sund om än — efter allra strängaste observans att döma — en smula pietistisk bevarade mig från att indragas i sådant väsende.

För min inre menniskas utveckling var Carlskronaåret af vigt, därför att under detsamma begynte en inre tvifvelskamp af svåraste slag, som räckte under tre år, och om hvilken jag ej vill tala; endast säga att jag ofta höll på att alldeles uppgifvas och förtvifla samt frestades till förtvivlade steg. Herren vare tack för all nåd och hjälp.

I Carlskrona saknade jag fullkomligt allt umgänge med jemnåriga kamrater. Ingen enda sådan ens talade jag med någon gång. Friherrinnan L. och major A. voro mitt hufvudsakligaste umgänge. Dess- emellan några andra äldre personer. Hos en gammal bekant till mina föräldrar, en fattig fru Levin, funnos dock två döttrar ej så mycket äldre än jag; och till fru Levin gick jag emellanåt men talade mera med henne än med döttrarna.

Mitt konditionsår med sina tre terminer anser jag såsom ett ganska betydelsefullt skede i mitt lif. Jag mognade nog något derunder och det gjorde nog godt att så i början och vid första utflykten i lifvet bli mött med så mycken vänlighet och så stort förtroende. Nu efteråt, när jag skrifver detta, reflekterar jag öfver, att detta nog bidragit till, att jag mycket sällan i mitt lif känt mig misstänksam mot menniskor utan hållit före, att de haft vänliga tankar mot mig. Kanske har jag i detta afseende begått många misstag; men jag är viss derom, att misstag i denna riktning äro mycket mindre farliga än i den motsatta. Jag tror att detta hör till det myckna, som bidragit dertill, att mitt lufs yttre omständigheter varit genom Guds nåd och barmhertighet så förunderligt lyckosamma. Och nu vill jag taga afsked af mina Carlskronaminnen med tack till Gud och menniskor.

Omkring den 1:e Febr. 1861 kom jag till Lund för att fortsätta mina studier. Jag fick nu under ett års tid bo tillsammans med Sven

Libert Bring i E. G. Brings lilla gård. Detta var och blef ovärderligt och af den största betydelse. Vi bodde mycket anspråkslöst och vårt lif var ej heller i andra hänseenden mindre anspråkslöst. Middag af mycket tarflig natur åto vi ur mathemtare, kaffe af den förfärligaste beskaffenhet kokte vår uppasserska till oss om morgnarna och om qvällarna framtogo vi sjelfva ur vår garderob en smörgås. Ett anspråkslöst lif för en teologie docent och snart blifvande kyrkoherde i Torrlösa.

För mig var det en innerlig glädje och stor välsignelse att få bo samman med Sven. Han var mig ett godt stöd och ett skönt exempel på många sätt, om hvilka jag ej vill tala, men jag vill i hela mitt lif vara honom tacksam härför. Också håller jag mera af honom än de allra flesta människor i verlden och han är en af de ödmjukaste, frommaste och ädlaste människor, jag lärt känna. Vi hafva allt sedan den tiden varit nära sammanknutna med hvarandra.

Då jag nu kom till Lund, hade nyss E. G. Brings dotter Ebba dött och låg lik i Lotta Westrins lilla rum, som låg vägg i vägg med mitt. Första gången jag kom inom Bringens dörrar var vid den lillas jordfästning, vid hvilken jag prestaverade. Men detta blef uppslag till en sedan oupphörligt fortsatt fortsättning. Här var ej fråga om att bli bjuden en gång i terminen, ej ens om en gång i veckan. Nej ofta flera gånger i veckan kom bud efter »magistrarna» såsom Sven och jag kallades. Än var fråga om middag, än om qväll. Stundom var någon annan fremmande der, oftast ingen annan. Mycken och stor trefnad och glädje fick jag der; och jag kan aldrig nog tacka dem, som visade mig så stor vänlighet och beredde mig så godt som ett nytt hem. Det Bringska hemmet hade vid denna tid sin, som jag tror, allra bästa tid; och bland alla dem, som välsignade det, hade jag kanske största anledning att detta göra. Jag vill ej lemna någon beskrifning på dess olika medlemmar. Med all tacksamhet mot och kärlek till dem alla isynnerhet till far och mor, kom dock mitt hjertas tankar att snart kretsas kring Frida, vare sig jag var i hennes närhet eller skild från henne. Första gången jag såg henne, tyckte jag att hon såg något besynnerlig ut — hon var kammad på ett sätt som jag aldrig sedan sett. Andra gången fick jag ej något särskildt intryck af henne. Men jag undrar, om det ej var redan 3:e gången, jag såg henne, som jag kände och blef öfvertygad om att hon skulle bli min. Jag blef

med ett ord kär i henne och i denna känsla har sedan aldrig skett någon vexling. Det blef för mig nästan med ens klart, att så var, men jag blef också öfvertygad om, att jag skulle få henne och härpå tviflade jag aldrig, ehuru jag naturligtvis ej talade ett ord med henne om saken. Mången kunde häri vilja se ett bevis på stor egenkärlek och annat otyg. Kan nog vara att så var förhållandet; men säkert är att min visshet ej hvilade blott eller djupast härpå. Med Herren förhandlade jag saken och min visshet hvilade på tron på honom, tron på att det var hans vilja att gifva mig henne. Derför gingo aldrig någonsin mina hjertans planer åt något annat håll; derför fruktade jag aldrig att någon skulle taga henne ifrån mig. Hon blef mig strax osägligt kär, jag vill säga högtidligt kär. Och aldrig ett ögonblick har hon svikit de tankar och förhoppningar, jag om henne då hade — ist. i alla afseenden öfverträffat dem. När jag nu tänker tillbaka på kärlekens första dagar, sker detta ej med vemod utan med den innerligaste glädje. Men ganska underligt må det väl synas, att en ej 20 årig yngling kunde komma till en sådan visshet i sådan sak. Jag tror att det var Herren som gaf mig den såsom det var han som förde oss tillsamman. För mig blef denna mitt hjertas skatt den andra stora kraften och rikedom, som lades till den ännu större min tro på min Frälsare. Herren vare tack att jag på detta sätt rustad fick gå in i studentlifvet med dess faror. Af de vanliga ungdomens frestelser kände jag mig så godt som icke frestad — allraminst har jag då något att berömma mig deraf, att jag ej föll för dem.

Förfärligt påkostande blef det för mig att sommaren 1862 skiljas från Sven Bring, som då flyttade till Torrlösa pastorat, och från E. G. Brings som flyttade till Linköping. I förväg begrep jag icke, huru jag skulle kunna uthärda dessa två förluster. På ett egendomligt sätt blandade sig tanken härpå med glädjen vid ett tillfälle, som jag erinrar mig såsom ett af de gladaste i mitt lif, nemligen Sven Brings och min syster Lydias bröllopp på Fridhem Maj 1862. Huru väl mins jag ej den glada resan från Lund till Fridhem i stort sällskap, till hvilket äfven Frida hörde. Sedan sjelfva brölloppet, der Frida var min tärna, och sist återresan i hennes sällskap.

Men nu skildes jag från Sven Libert och snart nalkades stunden för den andra skilsmessan i Juni. Huru väl mins jag ej ett par aftnars promenader ensam med Frida i trädgården uti den s. k. filosofiska

gången; aftonbönen den sista qvällen i det gamla kära hemmet och sist afskedet från Frida i Malmö, dit jag rest i förväg för att biträda med flyttsakers packning i ångbåt. Vi skildes utan att hafva gifvit någon förklaring, ännu mindre något löfte. Det längsta jag gick – och hvaröfver jag sedan oroades – var att jag på ångbåten erinrade om Ordspr. 13. 12. Jag oroades, emedan jag verkligen var rädd för att i mitt hjertas viktiga angelägenhet gå några egna vägar. När jag kom hem i mitt logis, kom jag att läsa ps. 102 och fäste mig särskildt vid 8:de v.

När jag återkom till Lund hösten 1862 var min ställning ganska förändrad; men den var dock bättre än de flestas. Kanske, jag tror det, bör till de verkliga förmånerna äfven räknas det, att jag fick mycket litet att draga mig fram med och därför alltid måste iakttaga den största sparsamhet. Säkert hör till förmånerna, att jag blef föremål för rätt mycken välvilja, och detta icke minst för Bringens skull. Jag kom nu att bo vägg i vägg med bröderna Tegnér, med hvilka jag gjort bekantskap hos Bringens. Med dem isynnerhet med Esaias knöts ett vänskapsband, som af intet kunnat slitas utan ist. alltmåra tillknutits. Hans pris behöfver jag ej sjunga, ty det har sjungits och sjunges af så många. Men det vill jag säga, att han är en högst märkvärdig person. Jag tänker ej härvid på hans utomordentliga intelligens och lika utomordentliga flit utan på hans hjertas egenskaper, hans underbara anspråkslöshet och granlagenhet. Sällan har jag träffat en menniska, hos hvilken naturen varit mindre själfvisk. Med honom har jag sedan under hela min Lundatid öfvat mycket flitig och förtrolig umgängelse.

Utom mig qvarlemnade Bringens i Lund en person som ännu mera kunde kallas deras hus' inventarium, Lotta Westrin, som varit i B:s familj delvis eller helt i bortåt 20 år och som var den familjen tillgifven med en trofasthet, stark såsom döden. Hon bodde nu på en liten vindskammare i Thomegap och till henne styrde jag mina steg hvarje Söndags eftermiddag. Jag trifdes verkligen mycket väl i hennes sällskap, men får väl medgifva att det mest tilldragande var våra gemensamma vänner i Linköping och glädjen öfver att af henne få underrättelser om dessa. Brefven till henne från dem voro mig naturligtvis till stor förnöjelse, isynnerhet som de voro så godt som den enda förbindelselänken med dem. Den gamla Lotta var en trofast

och redbar själ alltigenom, mycket guld fans i henne om än åtskilliga skrofligheter funnos i den yttre människan. Med henne hade jag mycket att skaffa under hennes följande lifstid, då hon bodde i Lund och sedan flyttade till Linköping. När hennes sista nalkades kallades jag till Linköping och snart efter min hemresa dog hon. Samma trofasta kärlek, som den fromma gumman visade Bringens, visade hon Frida och mig och våra barn. Först efter deras död lär man att rätt uppskatta sådana personers värde.

Ett hem, som öppnades för mig genom Bringens, var pastor Humblas. Och jag kan nästan säga, att det för mig kan ställas vid sidan om de två andra: mitt eget gamla kära hem och Bringens. Min ställning blef under årens lopp — jag tänker nu fram ända till min flyttning till Westerås — i det huset den allra förtroligaste. Till de gamle stod jag nästan som en son och med barnen var jag som en bror. Denna gemenskap fastknöts småningom men isynnerhet genom det förhållande, i hvilket jag snart nog kom till Jacob och Jenny Gleerup, och sedan genom den fördubbling i kärlek och förtroende som tillkom genom Fridas och min förening. Ehuru jag nu blickar bort från den tid, hvarom jag nu gör anteckningar, och utöfver en, som ligger mycket närmare den närvarande, vill jag dock här i ett sammanhang säga något om Humbleboet. Jag har varit i innerligaste förtroende med om det hemmets fröjder och sorger äfven af det intimaste slag; jag tror mig känna dess innevånare allesamman mycket noga. Svåra sorger ha träffat denna mig mycket kära familj men ej af det bittra slaget, som härröra af människors synder, utan af det vemodiga, som beror på Herrens skickelser. Jag har varit med om de gamles förlust af tre de allra älskvärdaste döttrar: Jenny Gleerup, Ebba Humbla och Louise Palm — rena och klara personligheter med mycken stilla ljuflighet. Alla tre dogo de i lungsot. Alla tre fick jag det kära vemodsfulla uppdraget att jordfästa. Detsamma fick jag ock göra med Moster Humbla. Hon var en i hög grad utmärkt qvinna: hustru, moder och moderlig vän; trogen i sin gerning, tålig och stilla i lidandet, gråtande med dem som greto och glad med de glade, anspråkslös och duglig, from och gudfruktig i all sin färd samt intresserad för mycket.

Pastor Humbla, en from och mycket väl begåfvad predikant, har varit mycket aktad, älskad och anlitad såsom prest i Lund nu väl

i 50 år. Hans kyrkliga ståndpunkt är den milda schartauanska, men han har aldrig varit någon riktnings slaf. Såsom predikant utmärkte han sig genom synnerlig klarhet, enkelhet, nätthet och finhet. Af naturen något lagd för beqvämlighet har han kanske ej blifvit allt det, som man af honom kunnat vänta. Jag vill ej alldeles fritaga honom för all skuld häri; men efter att några år i Lund hafva kanske öfveransträngt sig har han hämmats af kroppslig tyngd och svaghet. Under många de sista åren har han plågats af mycket svår sjukdom, som läkare ej kunnat namngifva eller diagnosticera: anfall af förfärlig, öfvervöldigande ångest. Härunder har han visat gedigenheten af sin tro och gudsfruktan, hvilka under många års fromt lefverne förut för alla blifvit bevittnad. Sedan ett par år har till den andra sjukligheten kommit blindhet.

I Humbleboet finnas nu qvar endast Mina och Hilda, mina mycket goda vänner, fromma, snälla och trofasta alltigenom.

Under min studenttid hade jag för öfrigt ej tillträde till många familjer. Här må blott nämnas »faster Ann' Maria Bring», enka efter professor Ebbe Samuel Bring, en väl begåfvad, mycket humoristiskt anlagd qvinna, som varit mot mig mycket vänlig och som roade mig mycket. Med henne kom jag under några år, då jag bodde vägg i vägg med hennes våning, i mycket förtrolig beröring och deltog med henne och hennes trofasta hjälp Ebba Bring (stora Ebba) i deras innersta förhållanden. Deras lif rörde sig till största delen kring faster A. M:s enda barn »lilla Ebba» gift med professor Tengberg. Så kom jag äfven in i Tengbergsska huset. Om Tengberg kommer jag kanske att tala längre fram. Om Ebba må blott här nämnas, att hon, som i sin ungdom ansågs ss. Lunds sötaste flicka och mycket firades, blef i unga år gift med Tengberg och att för henne lifvet log solljust men snart nog inhöljdes i mörker genom T:s död i unga år och sedan genom andra ganska pröfvande sorger. Det var isynnerhet under bekymrens och sorgens tider som jag kom T:s nära. Här må nämnas, att Ebba burit sina sorger vackert. Stöd har hon härvid fått af deltagande; ty säkert hafva ganska få personer funnits, om hvilka närstående eller vänner varit så måna och öma som om lilla Ebba.

Under min egentliga studietid hade jag mycket litet socialt umgänge. Jag studerade ganska flitigt och beredde mig till den filosofiska graden. Något synnerligt erkännande kan jag ej gifva åt dessa

studier. Mitt hufvudintresse låg åt teologien och under hela min tid ss. filosofie studerande idkade jag i någon mån teologiskt studium. Så var jag under flera terminer af denna period en regelbunden åhörare af d. v. professor Flensburgs föreläsningar öfver Schleiermacher och Moralteologi. Mina filosofiska studier skedde ganska skol- eller examensmessigt. Min examen bedömdes af vederbörande ganska fördelaktigt och jag tror ej att mina kamrater ansågo den dålig; men för egen del bedömer jag den mycket lågt. Jag var verkligen en klen »magister»; kunskaperna voro hvarken omfattande eller säkra. Men jag tror, att mina kamrater ansågo mig för att vara en ganska habil ungdom, som de ej föraktade utan af hvilken de trodde något kunna bli. Men jag var då och känner mig nu såsom alltid förr ss. mycket okunnig. När jag skrifver detta, gör jag mig ej skyldig till någon tillgjordhet och ej heller till någon osanning. Redan ss. student hade jag för brådtom för att kunna mycket studera, och jag kan säga, att sedan dess har för hvar år brådskan blifvit allt större; allt flera och flera uppdrag och göromål hafva hopats på mig. Jag har läst så mycket, att jag kunnat reda mig utan att alltför mycket skämma ut mig. Min styrka har legat uti att kunna praktiskt använda det lilla, jag vetat. Detta har i någon mån berott derpå, att jag studerat isynnerhet teologi ganska personligt.

Jag nämde nyss, att mitt intresse låg åt teologien. Jag praktiserade äfven ss. teol. studerande under nu ifråga varande tid. Min första predikan höll jag å lazarettet i Lund midfastosöndagen 1861 och den första i kyrka hölls annandag påsk s. å. i Tullstorp och Svenstorp. Sedan anlätades jag mycket om predikohjelp ej blott i församlingarna uti Fridhemstrakten utan äfven omkring Lund. Dertill kom, att jag höll en mycket stor mängd små bibelförklaringar eller hvad jag skall kalla dem. Sven Bring var, när jag kom till Lund, predikant å dervarande lazarett. Han hade ej mera än 50 Kr. i årlig lön men var mycket flitig i sin verksamhet å lazarettet. Han ej blott predikade der söndagligen utan besökte äfven under hvardagarna särskilda sjuksalar. Jag blef snart hans biträde härvid och höll sedan dels någon hvardag dels söndagar korta bibelbetraktelser å sjuksalar. Ingen sådan sal fans, der ej af en af oss sådan betraktelse hölls hvarje vecka. Äfven salarna på »kurhuset» besöktes. Denna min verksamhet å lazarettet fortsattes under flera år, sedan Bring lemnat Lund. Jag

FRIDA BILLING

anser mig af den och af den beröring, i hvilken jag kom med enskilda, hafva haft ganska mycket gagn för egen räkning. I allmänhet blef jag vänligt behandlad af vederbörande läkare. En gång blef jag dock utkörd af en underläkare och förbjuden att tala å sjuksalarna. Men när jag om saken vände mig till öfverläkaren, professor Ask, blef vägen öppen för mig igen. Något längre fram i tiden fick jag en liknande verksamhet å Lunds fattighus, der då alls icke fans någon själavård. Jag brukade tala dels i de enskilda rummen och dels sammankalla dem, som kunde och ville komma, till matsalen. Om denna verksamhet talade jag aldrig med någon i fattigvårdsstyrelsen, men ingen lade hinder i vägen för mig. Till verksamheten i fattighuset leddes jag på följande sätt. I ett rum der satt en gammal qvinna, »Karna i fattighuset», med hvilken Bringens liksom många andra is. schartauanskt fromma voro bekanta. Min blifvande svärmor hänvisade vid sin flyttning mig till Karna och jag besökte henne sedan hvarje söndag. Sedan kom jag från det ena rummet till det andra i fattighuset. Om »Karna» måste jag säga några ord, därför att hon står för mig ännu i dag ss. en af de skönaste bilder af kristlig fromhet, jag fått skåda. Hon var af värk alldeles krumpen, kunde ej sjelf flytta sig, förmådde jemt och nått med sina händer vända bladen i sina kära andaktsböcker. Så hade hon suttit i sin rullstol, jag tror i 23 år. Men aldrig hördes ett ord af knot knappt af klagan, trots ofta svåra smärtor. Alltid blid, vänlig, ödmjuk och stilla frimodig var hon mycket uppbygglig att se och umgås med. Hon var mig ett kärt umgänge under flera år. Jag räknar henne till mina bästa bekantskaper i lifvet. Jag vet, att hon var mig till hjälp på många sätt. Jag berättade för henne, hvad jag hade för mig. Så t. ex. hvilken dag jag skulle disputeras pro grado, för hvilken akt jag med skäl var mycket orolig. Sedan omtalade någon i rummet med Karna samboende, att hon under den tid, hon visste att disputationen pågick, varit försänkt i förbön för mig. Jag är ganska viss derom, att till min hjälp och framgång i lifvet mycket bidragit Karnas förbön och andras, med hvilka jag kom i beröring genom min quasipresterliga tjenstgöring.

Till tiden icke men i sak sammanhänger med min bekantskap med Karna bekantskapen med en annan fattig qvinna, också hon en person af gediget guld alltigenom. Hennes namn vill jag ej skall saknas i mina minnen. Hon hette Maria Möller, oäkta dotter till den be-

römde professor Munk af Rosenschöld efter hvad som sagts mig. Hon hade ett briljant hufvud, ett mångsidigt intresse och framförallt en fromhet af det skönaste slag. Jemte Karna är hon ett af mina allra bästa minnen af kristlig fromhet. Med hjertats deltagande och förbön lefde hon samman med församlingen, ej blott den enskilda utan hela vår kyrka; sörjde med henne och fröjdades med henne. Detta vida intresse var ganska ovanligt bland de annars ofta så förträffliga schartauanerna. Hon var mycket intressant att tala med, jag tror den för mig intressantaste i Lund. Personligt trofast, nöjd och tackande midt under fattigdom och sjukdomstryck, tjenstaktig och arbetsam, mild och frisk i anden. Sista gången träffade jag henne vid vårt sista besök i Lund. Bland det sista, jag hörde henne säga, var detta: »det gör mig så ondt höra menniskor tala emot utanläsning af katekesen, jag kan ej nog tacka för att jag fått lära den utantill, ty under de sömnlösa nätterna kan jag nu minnas den och har deraf så mycken uppbyggelse». Den förträffliga gamla har nu kommit till god ro.

Om mitt kamratlif under studietiden vill jag nu säga några ord. Under det första året jag vistades i Lund hade jag mest umgänge med Sven Libert Bring och Sven Casper Bring samt några teologie studerande, hvilka voro äldre än jag och bland hvilka jag vill nämna Edestrand och Fjellander, nu kyrkoherdar i Lunds stift, samt den såsom prest temligen snart aflidne A. W. Anglin. Äfven sedermera hade jag väl mest umgänge med »teologerna». Sedan Sven Bring flyttat till Torrlösa, kom jag att bo vägg i vägg med bröderna Tegnér under ett par år. Med dem hade bekantskap knutits hos Bringens. Nu blef denna närmare genom daglig umgängelse. Isynnerhet med Esaias blef vänskapen mycket god och innerlig. Den har sedermera aldrig upphört utan befastats alltmera; och ända till min flyttning från Lund 1885 var och förblef han min kanske närmaste umgängesvän. Att han i vår vänskaps behållande och befastande har den största förtjensten vet enhvar som känner denne underbart finkänslige, anspråkslöse, milde och vänlige man. Hans make i många afseenden har jag aldrig lärt känna. Jag behöfver ej närmare skildra honom, ty han är och blir allmänt känd; och när han en gång blir skildrad, så kommer detta, det må nu göras af hvem som helst, att ske sympatiskt

och pietetfullt, ty om någon människa varit allmänt afhållen och aktad, så är det han.

I det stora studentlifvet deltog jag så godt som intet. Bevistande en och annan nationssexa eller annan allmän fest — men mycket sällan. I den så kallade studentpolitiken t. ex. bland akad. föreningens deputerade deltog jag de första åren alls icke aktivt. Mera sedan såsom docent, adjunkt o. professor. Mitt inträde inom detta område sammanhänger med händelser af allmännare intresse och må därför här omtalas. När den nya riksdagsordningen antogs 1865 och glädjefester med anledning häraf firades rundt omkring i landet, föreslogs äfven att Lunds studenter skulle jubla. Studentmöte begärdes och hölls med anledning häraf. Vid detta uppträdde Elof Tegnér och jag för första gången i studentmötesdebatt, och det berodde nog ej så litet på dristigheten i våra yttranden, som beslutet blef, att ingen fest skulle firas. Följande termin, då studenterna i sina hem blifvit ytterligare eggade, begärde man att detta beslut skulle annulleras och utrifvas ur protokollerna. Ytterst liflig och häftig debatt fördes härom vid studentmöte. Jag mins, huru jag då stod på en stol och yttrade mig omgifven af hotande kamrater samt slutligen blef nedhvislad. Det parti, jag tillhörde, segrade. De allmänna tidningarna blefvo mycket förbittrade öfver studenternas beslut att icke fira fest. Orvar Odd hittade på namnet »Unga gubbar» åt oss. Men beslutet hade bland annat till följd, att prosten Holmqvist testamenterade 20 000 Kr. till stipendiefond åt teol. studerande i Lund för studenternas välförhållande vid representationsförändringens genomförande. — Detta var första gången jag fick ovett i Dagens Nyheter. Redan förut hade jag flera gånger hedrats med sådant af Folkets Tidning i Lund, som plägade benämna mig: en religiös fantast, en svärmare. — Sedan dess har jag under hela mitt lif blifvit anfallen af den »liberala pressen». Men äfven den omständigheten, att jag så tidigt fick börja vänja mig vid sådana anfall, har bidragit till att göra mig känslolös mot dem.

Några ord böra här sägas om mina akademiska lärare. Med ingen af dem kom jag såsom student i någon närmare beröring, om jag undantager Tengberg, med hvilken jag ansågs vara beslägtad genom hans hustru. Men Tengberg var och blef alltmera en af de mest betydande personerna vid akademien. Till att detta blifva var han

väl utrustad. Han var en synnerligen rikt begåfvad person, hvarom bland annat vittnar t. ex. hans inledning till Gustaf d. 3:es historia. Hade han fått lefva, hade han säkerligen blifvit en bland Sverges mest betydande historici. Nu afbröts hans lif hastigt och oväntadt. Utom af sitt vetenskapliga arbete intresserades T. af mångahanda annat, af kommunala och politiska frågor. Utom allt tvifvel skulle han hafva kommit att spela en betydande roll i det kommunala och politiska lifvet, om hans lif blifvit längre. Dertill kom, att han hade stora umgängesgåfvor, var qvick och rolig, mycket uppburen af sina vänner. Bland dessa blef han därför en medelpunkt och ledare. Till att han detta skulle bli bidrog också, att han hade stor verksamhetsdrift, var en initiativernas man, ej saknade herskarelust och förmåga, ej var rädd utan gerna ställde sig i breschen samt ej kunde frisägas från läggning åt partiväsen. Yttre förhållanden bidrogo till, att han alltmer blef medelpunkten i ett parti. De akademiska lärarna voro vid denna tid delade i 2 partier: Lunda och Upsalapartierna. Mellan Upsala och Lund har täflan för att ej säga antagonismen funnits sedan gammalt, och det kan ej nekas att andan inom de två akademierna varit en olika. För att ej här tala om deras förtjenster tror jag, att med skäl kan sägas, att isynnerhet vid den ifrågavarande tiden ett utmärkande fel för Upsaliensarna var ett skrytsamt öfvermod och för Lundensarna en kritiserande afund. Nu hade till platser vid Lunds universitet befordrats en del Upsaliensare och dessa torde haft sin skickligaste målsman i C. Y. Sahlin. Striden mellan de två partierna visade sig vid de allra flesta frågors afgörande men upplågade häftigt vid tillsättningen af akademiska lärareplatser, till hvilka anmälde sig sökande från de olika universiteten. Visserligen voro Upsaliensarna till antalet underlägsna, men till dem slöto sig några Lundabor, så att striden blef någorlunda jemn. Dessa strider voro de uppmärksamheten mest upptagande ärendena inom den akademiska verlden under min studenttid. Jag kom att följa dem någorlunda medvetet genom den beröring, jag hade med Tengberg. Denne var Upsaliensarnas kanske mest fruktade och energiske motståndare. Han blef därför äfven illa anskrifven hos dem, något hvartill han äfven bidrog genom sin qvicka och något bångstyriga tunga. Striden mellan de två partierna torde därför ej heller hafva vid något tillfälle varit så häftig som vid tillsättningen af den historiska profes-

sionen, då Tengberg och från Upsala Hammarstrand voro konkurren- ter. Från Lundensarnas sida fördes den då isynnerhet af prof. Hagberg, och allmänt ansågs H. hafva i den striden ådragit sig eller påskyndat den sjukdom, som snart ändade hans lif.

Tengberg ansågs hafva varit en lyckans gunstling alltifrån sin ungdom och hade sedan på grund häraf många afundsmän. Snart bröts den jordiska lyckan. I unga år, i sina allra bästa år träffades han af en sjukdom, som ej i början ansågs farlig. Men sedan visade sig, att en operation var nödvändig. Han måste resa till Stockholm för att undergå den. Väl mins jag, då jag med många andra vid jernvägsstationen tog afsked af honom och hans hustru. Stunden var mycket allvarlig. Efter någon tid kom telegram till faster Ann' Maria under- tecknad »Mammas lyckliga Ebba» med underrättelse, att operation- en lyckats. Men knappt hade denna underrättelse kommit, förrän nytt telegram meddelade, att T. aflidit helt oväntadt. Blodförgiftning hade inträdd såsom följd af operationen. Man hade då ej ännu fått nutidens förträffliga medel att förebygga en sådan eventualitet. Jag stod vid denna tid mycket nära T:s och deras närmaste och var med dem i deras sorg. Det var mycket gripande att se de små faderlösa i hemmet och sedan mottaga den unga sörjande enkan.

I samma hus som T:s bodde under några år Sahlin med sin redan då stora familj. Han hade redan vid denna tid ett stort anseende för vetenskaplig och annan duglighet. Jag åhörde hans föreläsningar under någon tid, men hade af dem likalitet som af föreläsningar i allmänhet synnerligt gagn. Af denna min erfarenhet har jag lärt mig att ringa skatta denna form af undervisning, såvida den ej förberedes och stödjdes af undervisning af annan natur. Sahlin ansågs föreläsa väl. Han läste med en otrolig lätthet och hastighet. Talet forsade fram och jag betvivlar ej, att dess innehåll var godt. Men jag och säkert de flesta mina kamrater saknade förutsättningarna för att mot- taga detta. Nu blott raspade vi på så godt vi kunde för att skrifva ned hvad som sades. Klart är, att anteckningarna blefvo fulla af luckor och misstag. Jag tror ej, att jag ens försökte hemta något ur dem. Vid denna tid funnos ej heller läroböcker i den boströmska filosofien och dess behandling af filosofiens historia, utan vi måste hufvudsakligen läsa skrifna kompendier. Derför blef vår filosofiska kunskap också ganska klen. Mycket rädd var jag, när jag gick i ten-

tamen hos Sahlin, som var en svår tentator. Men jag blef dock ej improberad. — Oaktadt Sahlin redan vid denna tid hade godt anseende som vetenskapsman, hade jag dock ej trott, att han skulle som menniska blifvit så allmänt aktad och ärad, som han sedermera med all rätt blivit. Till hans personliga utveckling torde hafva bidragit hans gudfruktiga, älskvärda hustru, dotter till Landshöfding Nordenfelt; och sedan förlusten af henne och hans uppfostran af sina många barn, hvilken af alla prisats såsom i hög grad berömvärd. Under min studenttid framstod han för mig såsom den store filosofen och såsom den energiske partimannen.

Vid sidan om Sahlin ligger det nära tillhands att nämna den andre professorn i filosofi A. Nyblæus. I filosofisk begåfning var han säkert Sahlin afgjort underlägsen och torde ej kunna berömmas för någon originalitet eller ovanlig skarpsinnighet. Han var den alltigenom ortodox boströmsianske filosofen, som nog aldrig föll på tanken att kritisera sin lärofader. Boströmianismen var religion för N. och han förhöll sig till den ss. religiöst troende. Men N. torde detta oaktadt få i den svenska filosofiens historia en mera bemärkt plats än Sahlin och andra mera filosofiskt begåfvade lärare än N. Detta genom sin svenska filosofiens historia. Och till att bli en fil. historieskrifvare fr. boströmsk ståndpunkt var N. mycket begåfvad. Han utmärkes nemligen af en synnerlig klarhet och ett enkelt och elegant framställningssätt. Derför var han äfven en utmärkt föreläsare, en af de bästa. Såsom enskild person var han nobel men gaf anledning till litet löje. Han var elegant i allt: i klädsel, i gång, i manér, i sätt att tala. Han var en gentleman men hans sätt förekom att vara affekteradt. Var det detta, så var affektationen hos honom blifven natur och var genomgående i allt hans lif, det offentliga och enskilda. Allahanda små historier cirkulerade om hans gentillesse. Men att N. var en ädel personlighet, derom kan ej vara något tvifvel. Utomordentligt flitig var han också. I tentamen var han ej svår, men misstänktes mottaga intryck af tentandens yttre utseende m. m. Det sades, att tentander plägade till tentamen göra sig behagliga genom parfymen i en eller annan form.

En energisk medlem af Upsaliensiska partiet och som redan genom sin utnämning och sedermera genom sin umgängelse bidrog till att skärpa motsatsen mellan partierna var C. W. Linder, då professor i

Grekiska. Hans entré i Lund var ej gynsam. Jag mins ej närmare detaljerna, men hörde ofta talas om, huru han vid sitt prof för professionen skulle hafva gjort något angrepp mot Christian Cavallin. Icke underligt om detta förbittrade Lundaborna, som i Cavallin med skäl sågo en af sina allra yppersta män. Jag tvekar ej att säga den ypperste. Så mycket mindre kunde sådant angrepp tålas, som C. var Linder i alla afseenden öfverlägsen. Linder var en stark men rätt grof natur. Om honom sades ej utan skäl: »han är och blir en klockare från Östergötland». Det som nyss sades om honom, gällde både hans inre och yttre menniska. Ingen kan bestrida, att han var en väl begåfvad person men begåfningen var ej af finaste slag. I det yttre uppträdde han med dristighet och jag tvekar ej att tillägga oförskämdhet. Sjelf ansåg han nog detta sitt sätt såsom rättfram hurtighet. Vi studenter tyckte ej om, att han, mig veterligen den förste och ende, uppträdde såsom föreläsare med hatten på hufvudet. Han etablerade gerna gräl med sina tentander — jag tror nog att grunden härvid var godmodighet, men sättet var ej behagligt. När jag anmälde mig hos honom till tentamen i Grekiska, började han strax sitt anfall, och härmed fortsattes under hela tentamen och sedan i examen. Men om L. kan dock sägas mycket godt. Han var bland de mest energiska menniskor, jag lärt känna; i hög grad flitig; åtog sig gerna huru mycket arbete som helst och svek ej i utförandet. Han var en karl och en trofast man mot sina vänner. För studiet af Grekiska språket vid Lunds universitet uträttade han mycket, gaf deråt stark fart. Derfor gjorde äfven han sig väl förtjent af den lärda republiken. De egenskaper, han visade såsom professor, ådagalade han äfven såsom prest. Teolog hvarken var eller någonsin blef han. Hvad han producerat i teologi är mycket svagt. Men inte satte han sina påsar vid dörren och inte hindrades hans dristighet af någon öfverdrifven blygsamhet eller finkänslighet. Men äfven i sitt nya kall visade han stor flit, ovanlig energie och mycken ihärdig pålitlighet. Han hade lust att regera och han regerade också rätt mycket. Så t. ex. i Westerås stad såsom domprost der. I W. har han efterlemnadt ett godt och aktadt minne. Så äfven i Westerås stift. Och ehuru hans krafter efter flyttningen till Linköping snart brötos, grep han dock äfven der in med en okuflig energie. Denna energiens storhet visade han på ett ganska hjertbevekande sätt ända in i sina sista dagar.

Han var ej någon synnerligt sympatisk person men han var mycket duglig och aktningsvärd.

Såsom i viss mån motsats till Linder vill jag här erinra om Ch. Cavallin, latinare och slutligen professor i Grekiska. Jag nämde nyss, att jag ansett och anser honom hafva varit Lunds yppersta prydnad under min tid. Och jag anser honom vara en af de noblaste personer, jag lärt känna. Honom lärde jag känna redan då han ett par terminer var vikarierande lärare i Kristianstads skola och jag hans lärjunge; sedan blefvo vi närmare bekanta, och min vördnad och beundran växte under alla år ända tills jag tog afsked af honom vid mitt besök i Lund kort före hans död. Han hade en utomordentlig begåfning och förvärfvade sig en vidunderlig lärdom. Hos honom förenade sig en utomordentlig skarpsinnighet med den underbaraste minnesstyrka. Det var, som om han ej kunde glömma något. Detta gällde ej blott om vetenskapliga fakta utan om allt. Så var han ett nästan ofelbart lexikon rörande alla akademiska förhållanden, i fråga om hvad som passerat i det akademiska lifvet, ifråga om författningar, fakultetsbeslut etc. Så var t. ex. ej ovanligt att vid Konsistoriets sammanträden Cavallin, som ej mycket pratade, då beslut skulle fattas, med sin späda gnällande röst sade ungefär så: »ja herrarna kunna ju besluta, huru I behagen, men den och den dagen och det och det året beslöts så och så». Jag är ej kompetent domare sjelf, men är dock viss derom, att en klassisk filolog sådan som C. har aldrig funnits i Sverige. Och äfven i fråga om andra språk ansågs han såsom jembördig om ej ett stycke högre än dessas målsmän, åtminstone hvad angår det rent grammatiskt filologiska. Den latinska och grekiska literaturen beherrskade han fullkomligt och i grammatiskt hänseende torde han kanske af ingen i verlden hafva mycket öfverträffats.

Detta oaktadt blef han ej så synnerligen mycket uppmärksammas och hedrad. Detta berodde framför allt derpå, att han ställde sig sjelf i vrån. Det dröjde mycket länge innan han fick befordran vid universitetet, beroende på konjunkturen och derpå att C. långt ifrån att tränga eller ens hålla sig fram i stället ej ens ville låta draga sig fram, utan ville lemna plats åt andra. C. var en i högsta grad anspråklös man. Dertill var han en i hög grad blyg och ömtålig person, som var mycket känslig för människors uppförande mot honom och äfven på grund häraf drog sig gerna undan. I det sist nämnda låg en

svaghet hos honom; men i hans anspråkslöshet låg en skön kraft. Om Cavallin t. ex. skulle hålla ett högtidstal eller något liknande, kunde man vara säker på, att sådana pointer, som andra talare skulle betonat och framhållit, ist. af honom uttalades med lägre och otydligare ton, liksom öfverhalkades. Detta var utmärkande för hela hans personlighet och hela hans färd bland människor. Klart var, att Cavallin med sin skarpsynthet och denna sin anspråkslöshet skulle hafva ett skarpt öga för människors toma anspråk, för allt hvad humbug heter. Han kunde ock gifva skarpa ord härom, men dessa framkommo i den oskyldigaste ton och i några få qvicka, spiken rakt på hufvudet träffande ton. Åtskilliga exempel härpå hafva cirkulerat.

Bland de egenskaper, som utmärkte C. får här ej förbigås oegenytta, icke minst i ekonomiskt hänseende. Han hade alltid haft små affärer, haft svårt att draga sig och sin familj fram, och behöfde därför väl någon extra tillökning i inkomster. Ingen i Sverige var på grund af sina insigter mera lämpad till att bli censor vid mogenhets-examina än C., som var kunnig i snart sagdt allt. Men han höll sig ej framme och uppsöktes ej så snart. Slutligen skedde detta och C. reste ett par år ss. censor. När han så upphörde härmed och jag frågade hvarför? svarade han mig: »jag tyckte mig ej göra skäl för de penningarna».

Om C. blef efter sina eminenta förtjenster för litet officiellt hedrad, så åtnjöt han desto större privat vördnad. Hans närmaste vänner voro rädda om honom såsom sin ögonsten; den stora allmänheten stod nog också omkring honom såsom man plägar ställa sig omkring dem som äro ödmjuka och ej i verlden fått hvad man anser dem förtjena; alla erkände hans öfverlägsenhet. En mycket ädel man gick bort med honom.

Han var född i ett gudfruktigt och mycket ansedt skånskt presthus, från hvilket utgingo utom honom tre söner, hvilka med skäl räknats bland de främsta prydnaderna bland Lunds stifts prester. Jag stod i lifvet ganska nära bröderna: Berndt Erik, Severin och Samuel Gustaf. Den förste och siste var min lärare i skolan; med de två sista blef jag i senare tider god vän och kamrat. Ej ofta, jag har aldrig sett en sådan qvartett af bröder, rikt utrustade och förträffliga. Ch. blef ensam ej prest, men han hade ett presterligt sinne. Fromheten ärfd från hemmet tappade han nog aldrig bort; under

hans senare lif utvecklades den alltmera. Derom fick jag bekräftelse vid vårt sista sammanträffande. Hans sista ord till mig var dessa: »bed för mig».

Otroligt flitigt arbetade C. ända till sin död. Man kan säga att han döende föreläste. Detta skedde i hans hem de allra sista dagarna i hans lif. Hans stora lexica vittna om huru han kunde och ville arbeta. Han var en filolog af finaste slag. Han beherrskade fullt sitt ämne och hade därför en märklig storslagenhet i sitt bedömande av filologiska frågor.

Under sina sista år bekymrades C. mycket öfver de reformplaner, som gingo ut på att tillbakatränga studiet af klassiska språk i skola och vid universitet. Men härvid lika litet som annars handlade och talade han efter schablon eller efter af andra gifvet schema. Jag skulle här kunna lemna säkra underrättelser om hans tankegång, ty han skref vidlyftigt till mig om saken, med tanke att jag ss. riksdagsman skulle något kunnat uträtta. Men det behöfs ej; han har framlagt sina tankar i den s. k. universitetskomiteens utlåtande, hkt isynnerhet i vissa delar uppenbarligen är hans verk, och i Lunds akademis yttrande om detta utlåtande. — Jag lemnar nu talet om C. med tacksamt minne och bugar mig för honom såsom en vetenskapsman och en personlighet af prima kvalitet.

Vid tillsättningen af latinska professionen föredrogs Lysander framför C. Inte kunde L., som var äldre, jämföras med C. och allraminist kan det, som L. presterat i vetenskapligt värde jämföras med C:s skrifter. Men äfven L. var en rikt begåfvad person, i vissa hänseenden kanske rikare utrustad än C. L. var ett genie eller ett stycke genie i ordets vanliga mening. Derom vittna hans poetiska försök och ännu mera åtskilliga bland hans tal, hvilka äro i hög grad förträffliga. Man har med skäl undrat öfver, att ej dessa två män blefvo medlemmar af svenska akademien. Säkert är, att de mera än många, som dermed hugnats, varit värda den äran. Men af Lysander blef ej, hvad af honom kunnat bli. Detta hade nog sin grund i sjelfva L:s personlighet. I denna fans något fnaskigt. Denna brist understöddes af vissa fysiska svagheter, en ytterlig närsynthet och en aldrig fullt öfvervunnen oförmåga att »tala rent». Bokstäfverna: *s* och *k* lärde han sig aldrig att fullt utsäga. I sin vetenskap uträttade L. ej mycket. Han var hufvudsakligen literaturhistoriker och bemödade sig särskildt

om literaturhistoriska jämförelser. Grammatiker var han aldrig. Jag undrar om han ej äfven var något lat såsom professor i Latin och i stället sysslade för mycket med allahanda allmänt litteraturhistoriska kurjositeter. Dåliga affärer hade han och sladder försmädde han icke. Mycket stor qvickhet besatt han och använde den till allahanda roligheters utspridande, hvilka utskickades af honom sjelf under uttrycket: »studenterna säga».

Mellan Lysander och Ljunggren ansågs råda ett mindre godt förstånd, hvarför efter den förre citeras yttrandet: »jag kommer aldrig i svenska akademien, förrän jag skall hålla minnestal öfver Ljunggren». Han såg i den sistnämde motståndaren, som hindrade honom från att bli en af de 18. Och kanske hade han ej så orätt häruti. Ljunggren var också så mycket olik L—r. Säkerligen var L—r öfverlägsen L—n i begåfning; men till den senares stora berömmelse kan sägas, att han synes hafva odlat sina gåfvor, så att af honom blifvit, menskligt att tala, allt hvad af honom kunnat blifva och kanske mera än hans samtida kunnat vänta. Hans skrifter visa hans flit och förmåga. Han var och är en academicus och speciellt svensk academicus. Jag har varit en ganska flitig åhörare af L:s föreläsningar, hvilka roade mig. Under många år var han skånska nationens inspektor och således äfven min. Äfven var han akademiens rektor under större delen af sin akademiska läraretid. Allt skötte han med omsorg och skicklighet, ehuru ej med någon imponerande kraft. Hans styrka låg i att icke begå några fauter. Särskildt var han sina samtida vid universitetet öfverlägsen uti savoir vivre och i förmåga att umgås särskildt med den förnämre verlden. Prof härpå visade han icke minst i anordnandet och ledandet af den oförgätliga jubelfesten 1868. Det man isynnerhet har anmärkt mot L. är, att han haft anlag för att vara en kotterimenniska. Mot mig har han alltid visat mycken vänlighet och detta gäller icke mindre om hans hustru. Det Ljunggrenska hemmet var i fråga om att anordna bjudningar och fester enastående i Lund. Festerna der voro ej de vanliga supeerna utan alltid pikanta och intressanta genom särskilda anordningar t. ex. små af värden författade teaterpjesers uppförande, i hvilka inlades mycken rolig qvickhet och oftast oskyldiga anspelningar på personer och händelser i staden.

Bland mina lärare vill jag ej underlåta att nämna Tornberg, professor i semitiska språk. Han hade i sin vetenskap ett stort, äfven i

utlandet känt, namn och ansågs i sin vetenskapliga verksamhet utmärka sig för stor noggrannhet. Helt annorlunda förhöll han sig i umgängeslivet. Den älskvärde och rolige mannen fantiserade eller ljög der ihop de befängdaste historier. Otaliga sådana cirkulerade och de öfverskredo allt mått, som den kan tänka sig hvilka ej hört dem. Det var mera än österländsk fantasi och hyperboli. Jag vill ej berätta några af de befängda historierna, ehuru jag sjelf hörde honom berätta många. Särskildt nöje hade jag här af, då jag kom att föreläsa samma timme som T. o. Ljunggren och vi spatserade tillsammans den akademiska qvarnen. L. var en mästare i att kunna egga T. till att berätta sina historier. Nöjet förökades då ofta äfven Borelius var närvarande och ej hann fatta berättelsen och analysera den, förrän Tornberg serverat en eller flera nya, som ännu mera öfvergingo Borelii förmåga att med vanliga tankelagar förena. Nöjet fortsattes ofta ända upp i förstugan till »Kuggis». Alltid var gubben T. glad, munter och vänlig — ett äkta original och älskvärd.

Jag har nu nämt dem bland mina lärare, med hvilka jag hade att göra i min kandidatexamen. Det skulle föra mig för långt, om jag skulle fortsätta att tala om andra t. ex. om originalet framför andra originaler, gubben Hill, om hvilken mycket roligt kunde berättas, om gubben Brunius eller om de yngre. Jag vill i stället skriva något om teologerna under min tid. Aldrig har teol. fak. i Lund och jag kan nog tillägga äfven i Upsala haft så framstående professorer, som då jag blef student: H. M. Melin, E. G. Bring, A. N. Sundberg och W. Flensburg. De äro för väl kända af de mina, som kanske komma att läsa dessa rader, för att jag skulle behöfva vidlyftigt tala om dem, isynnerhet som jag redan skrivit något om dem i mina Minnesblad öfver E. G. Bring. Här blott litet om deras lärareverksamhet. Melin hade ej sin styrka ss. lärare i katedren och ännu mindre såsom examinator. I den sistnämnda egenskapen var han alltför lätthänt, hvarför äfven fak. gjorde en anordning, att Bring skulle vid sidan examinera i praktisk bibelkunskap — något som mycket försvårade examen. Under min tid föreläste M. så godt som intet, hade ledighet härifrån ss. ledamot af bibelkommissionen.

Om Bring vill jag ej säga mera här än att hans verksamhet bildade epok i *prestbildningens historia* närmast vid Lunds akademi men indirekt i Sverige.

Sundberg hörde jag aldrig föreläsa, men omdömet om honom var konstant och stämmer väl med hvad jag sedan hos honom lärt känna. Hans föreläsningar berömdes för stor klarhet och mycket behag. I eminentare mening var S. ej en lärd man, men han hade goda studier och en högst ovanlig förmåga att kunna använda och framlägga sina insigter. Såsom examinerator var han mycket duglig, klar och rättvis samt ej småaktig.

Under mina studier till graden bevistade jag ett par år noggrant Flensburgs föreläsningar dels i dogmhistoria, dels öfver Schleiermacher och dels i moralteologi. Jag hvarken vill eller kan bedöma, huru mycken originalitet fans i hans föreläsningar, tror ej att denna var af någon mera framstående art — störst dock inom moralteologien. Men oafsedt detta voro hans föreläsningar i hög grad intressanta och i flera afseenden förträffliga. De föredrogos alldeles fritt och forsade fram, som fans ingen den ringaste svårighet att i detta hänseende öfvervinna. Klarhet och logiskt sammanhang utmärkte dem alltigenom. Jag är böjd att hålla med dem, som ansett, att Flensburgs rätta plats var professorsstolen. Mig personligen gaf han en uppmuntran, som, när den gafs, fyllde mitt sinne med stolthet och glädje och som ej blef utan betydelse för min framtid. Jag mins så väl den stunden, då han vid en fest å akad. Föreningen till mig, som ännu var en ung filosofie studerande, sade att jag en gång borde bli docent i teologiska fakulteten. Ännu i denna dag undrar jag öfver detta ord, isynnerhet som det gafs af F., hvilken annars till och med klandrats för att ej hafva uppmuntrat unga män till akad. verksamhet. Få saker i mitt lif hafva mera gladt mig än de nämnda orden af F. Jag blef stolt men också i mitt inre blyg och jag skämdes att för någon annan än — och detta längre fram — en l. annan nära förtrogen uppenbara min hemlighet.

Då jag sedermera i lifvet kommit att stå F. ganska nära och tror mig känna honom bättre än de flesta göra, vill jag här om honom anteckna några tankar, på hvilkas sanning jag ej tviflar. De allra flesta känna ej F. utan missuppfatta honom. Härtill är han sjelf ej utan skuld, ty, det kan ej nekas, han är ej en enkel och klar personlighet utan har rätt mycket spelat en roll i umgängelsen bland människor. Detta har ej djupast berott på någon slags oärlighet i hans innersta utan på en egenskap, som obekant för de flesta af hans

bekanta varit på det djupaste bestämmande för hans färd genom lifvet. Han har varit i allra högsta grad *blyg* samt därför sensitiv och besvärad af menniskor. Sjelf har han berättat för mig, att det för honom, ännu då han var magister, kändes som skulle han gå till stupstocken när han skulle gå öfver Lundagård, då der sutto några menniskor. Jag vet också, att han hela veckan kunde högligen oroas då han en söndag skulle offentligen predika i sin prebendekyrka. Det generade honom mycket i förväg, när han skulle vid en middag i sitt hem föreslå en skål. Hvem kunde tro detta, som hörde huru talet flöt fullkomligt obehindradt fram eller som såg honom uppträda som det syntes tvärsäker för att ej säga stursk och uppblåst. Detta sistnämnda var ett antaget väsende men ej för att duperas andra utan för att öfvervinna sig sjelf, sin blyghet och rädsla. Med det nu nämnda sammanhänge, att han till att börja med måste dragas fram. Hade ej E. G. Bring funnits, hade, menskligt att tala, F. nog aldrig blifvit docent och — biskop. Detta har F. mera än en gång erkänt för mig. Det var Bring, som ordentligen tvang honom att skriva sitt docent-specimen och som sprang och tog sida efter sida af detta manuskript samt bar det till boktryckeriet.

Denna blyghet och ömtålighet för människors blickar och omdöme förklarar mycket i Flensburgs lif och uppförande. Så t. ex. hans stora lust att draga sig undan i ensamheten, bland sina böcker — af hvilka han läst flera än kanske någon annan i landet. Han har varit rädd att göra fiasko — det har varit hans svaghet. Mycket, hvilket såsom mindre angenämt anmärkts mot hans sätt att umgås med menniskor, förklaras af hans blyghet, rädsla att gifva sig sjelf enkelt och rättfram.

Jag vill visst inte förneka, att i denna blyghet ett visst mått af högfärd ingått, men jag tror ej att högfärden varit större eller rättare sagdt djupare hos honom än hos oss menniskor i allmänhet och jag vet, att på botten i hans hjerta fins djup ödmjukhet. E. G. Bring, hans käraste vän, plägade om honom säga: i F. finnas tre Flensburger: »den kritiskt högfärdige, den melankoliskt-skojige och den fromme ödmjuke Flensburg». Jag tänkte ofta på dessa ord och fann dem bekräftade. Jag behövde ej mera än se och helsa på F., för att strax förnimma, hvilken af dessa tre gestaltningar, jag hade för tillfället framför mig. Denna stora växling i stämning har gjort F. mindre bekväm till att förhandla med menniskor, gjort att menniskor fällt

mycket olika och ofta orättvisa omdömen om honom. Det har ock gjort, att man stundom ej ansett en man stå bakom ordet. Ordet har kunnat falla i en stämning, som sedan förändrats och kritiserats.

F. har stått ganska ensam i världen — i synnerhet beroende på hans här förut antydda lynnes-läggning. Jag vet knappt någon annan än E. G. Bring, som han stått verkligen nära; men äfven inför B. var F. ganska sluten och förbehållsam. Äfven inom sin familj tror jag att F. stod ganska ensam. Han höll nog sin hustru kär och hon var en person med varmt och godsint hjerta. Men i intellektuelt hänseende var hon sin man alltför underlägsen för att han i henne skulle kunnat få egentligt sällskap. Dertill kom, att hon under många år först periodvis och sedan sammanhängande var liksom borttagen från honom genom sjukdom till kropp och själ. Men på samma gång F. var och ville vara ensam, kände han dock behof af att särskildt i embetsärenden hafva någon att tala och rådgöra med. Hans svaghet var att, då han kände detta behof, dock ej vilja låta någon veta härom. Rent på tu manna hand dolde han det icke, men var en tredje, låt vara huru närstående som helst, närvarande tog han på sig sin sturska min, liksom hvarken behöfde eller ville han rådgöra med någon. Det nu nämnda saknade ej sin betydelse för Lunds stifts styrelse. F:s kamrater i L:s domkapitel voro af olika skäl honom alls icke till stöd och han hvarken kunde eller ville rådgöra med dem, hvilka alltjemt förblefvo fremlingar i det stift, som de ej genom födelsen tillhörde. Då kom F. att under en lång följd af år hafva C. Westdahl, konsistorienotarien, till sin rådgifvare. W. var en högst duglig person i snart sagdt alla riktningar, kände L:s stift och dess prester fullständigt, var en diplomat, både kunde och ville styra. Men W. var ingalunda fri från de gamla konsistorienotariernas syn-der. Mycket missnöje väckte W:s regemente bland stiftets prester, hvilka dock ej sjelfva kunde frisägas från skuld till att regementet blef hvad det blef, då de genom krypande för och belöningar åt W. i form af dusörer stärkte hans makt. F. led af detta tillstånd, men kunde ej väsentligen förändra det, då han ej hade någon annan vid sin sida, med hvilken han kunde rådgöra. Att han gerna ville hafva en sådan, visade han, då jag omsider blef ledamot i domkapitlet. Väl mins jag, att min käre svärfar, som var sjelfva mildheten och försigtigheten, då manade mig till att bidraga till förändring i det

Westdahlska regementet. Och utan tvifvel blef nu detta väsentligen brutet. Detta derigenom, att F. nu gjorde mig till sin förtrogne rådgifvare i stiftsärenden, särskildt de som rörde de presterliga personliga förhållandena, hvilka voro för mig fullt kända. Jag märkte väl, att F. kände det såsom en behaglig lättnad att komma undan W. och få någon annan att tala med; ty det var blott detta, han behöfde och önskade. Det blef visst icke jag, som styrde, utan F. Jag blef blott den ene, som F. hade att tala med. I förbigående vill jag nämna, att W. tog denna förändring med stor skicklighet, röjde aldrig ringaste misshumör utan visade mig stor vänlighet.

Blyghet, känslighet för kritik och väl äfven sjelfkritik hafva gjort, att F. mycket mera än många önskat dragit sig inom sitt skal och ej kommit att med sin rika begåfning gripa in i det allmänna lifvet. Vald till riksdagsman i 1:a kammaren afsade han sig valet, i stiftet visiterade han flitigt de första åren innan sjukdom på senare tider lagt hinder i vägen för denna gerning, författat har han så godt som intet efter upphörandet af Svensk Kyrkotidning. Sitt lif har han mest tillbragt inom sin stängda kammare och der har han studerat med stor flit. Han har läst böcker af alla slag och är en verkligt lärd man, otvifvelaktigt mycket lärdare än någon annan af Sverges biskopar. Hans teologiska ståndpunkt är den lutherska kyrkans men med dragning åt Schleiermacher och förmedlingsteologien. En mycket stor förmåga äger han i sin framställningskonst. Han är en framstående talare, ehuru nog något för bred och vidlyftig i formen; och såsom tillfällighetstalare gör han sig lätt skyldig till öfverflöd i en eller annan riktning. Såsom biskop i Lunds stift skulle jag tro, att han kanske utträttat mest genom att utjemna motsatserna mellan olika riktningar bland presterna. Af dessa är han ganska mycket afhållen, om de än skulle önska, att han vore mera tillgänglig för dem.

Säkert är, att F. vinner mycket på närmare personlig bekantskap. Det kan nog hända, att en sådan gifver ett helt annat resultat, än man väntat; att det man förut beundrat hos honom i någon mån förminskas; men i ersättning finner man hvad som är mycket värdefullare. Kanske är den största bristen hos honom, att han ej visar hvad han är och genom sina olika sätt att te sig förer menniskor på afväg vid hans bedömande. Men den, som i likhet med mig fått se in i hans innersta, måste för honom hafva stor både vördnad och

kärlek. I sitt innersta hjerta är han from, ödmjuk, kärleksfull och nitälskande. Pehr Eklund, som aldrig varit F:s beundrare, sade en gång om honom: »han kan icke ristas». Omdömet är ganska riktigt och anger bristen i hans lif och verksamhet. Men den bristen har sin grund i naturligt temperament, i uppfostran uti barndomshemmet, i allahanda familjeförhållanden, i hans omgifning bland dem som på grund af embetsställning bort stå honom nära. Man kan vara böjd att säga: af F. hade kunnat blifva mera i svenska kyrkans historia, än som blifvit af honom; men jag tror, att af hans person blifvit något ganska utmärkt och att detta sista gäller icke minst om de senare åren i hans lif, hvilka haft med sig för honom mycket djupa pröfningar och smärtor. Mera än en gång har jag hört honom i förtroende uttala sin tacksamhet till Gud för dessa och för hvad [de] lärt och medfört åt honom. Såsom jag många gånger försvarat honom mot belackande anfall, så vill jag göra det alltjemt, erkännande hans svagheter men viss om, att guldet i honom mycket öfverflödar slagget.

Då mina anteckningar ej följa någon tidsordning, så vill jag i detta sammanhang nedskrifva några tankar om de teologer i Lund, som voro först mina lärare och sedan mina kamrater. Jag begynner då med C. Olbers, domprosten, En liten ganska märkelig man, i åtskilligt alldeles unik. När han såsom nyss prestvigd tjenstgjorde i Halland trodde nog ingen, att af honom skulle mycket blifva; och detsamma gällde väl, när han återvände till Lund och blef docent. Omdömet kan från några sidor sedt sägas hafva bekräftats; men från andra sidor betraktadt har det visat sig vara mycket oriktigt. Elof Tegnér sade en gång om honom: »han är den dummaste och skarp-sinnigaste karl, jag någonsin lärt känna». Detta är verkligen ej illa sagdt. Olbers är i hög grad skarpsinnig, ja på den punkt, på hvilken han riktar sin blick, ser han kanske skarpare än någon annan, jag lärt känna. Men hans blick fäster sig så uteslutande vid det, hvarpå den en gång riktats, att det blir som såge han alls intet annat eller ej ville se hela den öfriga verlden. Inom det område, som han för sig uppmätt, är han dock ej blott den skarpe, kalle tänkaren, utan äfven en fint kännande person, seende och kännande originelt och vackert. Men vid sidan häraf säger han med stolt förakt: asch! till så mycket i verlden, som för många är dyrbart och bör vara detta.

Inom sin inre verld är O. mycket framstående men hans verld är ganska begränsad. Den bestämmes först och främst af hans filosofiska och teologiska bildning och ståndpunkt. Han är uppfostrad i Hegels skola och bland Sveriges teologer har väl ingen så afgjort varit hegelian som han. Men tillika är han lutheran och har blifvit detta alltmera, så att han på senare tiden torde vara en af de allra mest ortodoxa lutheraner i vårt land. Hegel har nog alltmera blott gifvit formen åt hans vetande. — Med det nu sagda sammanhänger hans konservatism i kyrkligt, politiskt och i hvarje annat afseende. Konservativare man fins troligtvis ej i Sverige, ej i hela världen. Såvidt jag lärt känna honom beröres han platt intet af någon ny strömning i tidens lif, föraktar allt som rör sig utanför hans eget system och skulle nog med lugn se världen för öfrigt förgås, om blott hans system bevarades.

Såsom lärare har O. verkligen spelat en ganska betydande roll i Lund. Jag kan så mycket hellre vittna härom, som jag känner att han ss. lärare haft stort inflytande på mig och alla mina kamrater. Detta både i formelt och materielt hänseende. Han är verklig vetenskapsman, ej mycket lärd men sjelfständigt tänkande. Såsom sådan imponerade han på oss och påtryckte ganska synbart sin prägel på våra vetenskapliga försök. Vi voro också rädda för honom och för att ut-sätta oss för klander af honom, som, sedan Flensburgs utnämning till biskop, dominerade i teol. fakulteten och alls icke var fördrag-sam mot sådant, som ej harmonierade med hans lagar för vetenskapligt arbete. I materielt hänseende öfvade han inflytande genom sin vackra, sammanhängande läroåskådning. Den har kallats nyluthersk, jag kallar den luthersk, densamma som representerats af den gamla teol. fakulteten. Särskildt uppfostrade O. genom sina föreläsningar sina lärjungar till högkyrklighet. Kyrkobegreppet var centrum i hans föreläsningar och tentamina.

Kom någon tillfällig besökare att åhöra en föreläsning af O., blef hans första intryck, att den var kurjös och obetydlig. O. föreläste otroligt långsamt, spottade, lade fingret på näsan, snusade etc. Med största lätthet hann man skrifva upp hvarje ord han sade. På 3 quart sade han ej flera ord än en vanlig föreläsare godt medhann på 15 l. 10 minuter. Men så sade O. å andra sidan ej ett enda ord för mycket eller vid sidan om saken. Det han sade, hade kunnat oförändradt

lemnas till trycket. Hvad han bar fram var äfven ganska förträffligt, men han kan visst icke frisägas från vetenskaplig konstruktion. Hans system var för honom inbegreppet af all sanning och af allt som var värdt att veta.

Såsom tentator och examinerator var O. mycket noggrann och gagnande. Många timmar räckte ett förhör. När t. ex. J. H. Hägglund, som var under flera år v. pastor i Lund o. af O. mycket väl känd, skulle tentera i kyrkohistoria till pastorexamen, förhörde O. honom, om jag mins rätt 18 timmar. O. fordrade mycket, för mycket men höjde studiet i sitt ämne.

Jag har aldrig i mitt lif generats så mycket af någon människa som af O. och ingen har beredt mig så obehagliga stunder. Jag vill ej här repetera dessa. O:s och min naturliga läggning är så genomgående olika, att mellan oss ej kunde finnas någon naturlig sympati. Dertill kom, att O. mot mig alltid hyst misstankar för pietism och för O. har aldrig funnits något mera förskräckligt och obehagligt än pietism. Och hans näsa luktade sådan, der andra ej kunde finna eller misstänka någon sådan. Vidare fans hos O. en i hög grad intensiv despotisk lusta. Han fordrade, att man skulle tänka, tala, skrifva m. m. såsom han. Och sin embetsställning såsom lärare och förman tvekade han ej att använda för att öfva påtryckning, bestraffning etc. Aldrig har jag rättat mig mera efter någon annan än efter O. Fullt mig sjelf kunde jag näppeligen vara i hans sällskap. Detta var nog ett fel men det räckte dock ej till. Äfven när förhållandet oss emellan var godt eller skulle så anses, var situationen dock ej rätt behaglig. Det kom en tid, då det äfven i det yttre företedde en spänning. O. hade förut regerat enväldig i teol. fakulteten. När jag blef teol. professor blef förhållandet i någon mån ett annat. Ofta följde då Warholm och äfven någon eller några af de andra min mening. Det kan ej förnekas, att detta vållade O. mycken grämelse, isynnerhet som jag genom min ställning till Flensburg af honom ansågs äfven hafva en viss och en större makt än han i domkapitlet. Jag tror mig samvetsgrant kunna försäkra, att jag aldrig sökte tillfälle till att stå O. emot eller göra om intet hans planer samt att jag deremot föll mera undan för honom än för någon annan; men det half ej. Kollisionen gällde ytterst obetydliga saker ss. t. ex. bortgifvande af stipendier, hvarvid O., ss. känt är, alltid ville gynna studerande af

Göteborgs nation m. m. Jag skulle aldrig fallit på den tanken, att förhandlingarna härom skulle kunna framkalla någon misstämning och blef därför flat, när jag märkte ett sådant missnöje, att O. ej ens ville helsa på mig, när vi sammanträffade i något samqvä. Inte stärktes vänskapen derigenom att jag blef biskop. O. tyckte uppenbarligen att det var förargligt, att mig visades förtroende och ära. Hans misshag visade sig äfven i början af kyrkomötet 1888, då han undvek att helsa på mig utan gick förbi mig, tagande alla andra i handen. Men jag föresatte mig att vid detta möte blidka honom genom artighet etc. Det lyckades ganska bra och stämningen var en annan, då han reste hem. Men någon rätt harmoni lär väl vara omöjlig mellan oss ss. varande hvarandra alltför olika, ehuru våra åsigter i hufvudsak och i många och de flesta bisaker äro lika.

Jag skall ej upphöra att erkänna mig hafva lärt mycket af O. och sålunda betyga honom min tacksamhet. Jag vill ock försvara påståendet, att han varit en nyttig och i många afseenden framstående professor. Säkert är ock, att i hans hjerta finnas många fina strängar. Men mot honom kan anmärkas, att han har anspråk på att lydas, följas och äras, som fattades intet; som funnes intet berättigadt utanför den krets, han uppdragit för mensklighetens tankegång och handlande; som vore man befogad till att föraktligt fnysa mot allt annat. I O. fins vid sidan om något ganska storslaget något smått och anspråksfullt. Men en karaktär är han och konsekvens har han visat både i det, som hos honom kan berömmas, och i det som hos honom bör klandras. Personliga sympatier och antipatier hafva mycket bestämt öfver honom som öfver andra. Göteborgs nation kan ej nog tacka honom för trofasthet, för en fördragsam och hjälpsam kärlek. Minst älska honom de, som varit hans underordnade eller kamrater i teol. fakulteten. Svenska kyrkan är skyldig honom tack för ej så litet.

Hösten 1892.

Ater har ett år gått, sedan jag sysslat med dessa anteckningar. Under tiden har bland många andra (ss. Cl. Warholm, V. Humbla, O. Kleberg) äfven Olbers gått bort. Och jag vill ej nu fortsätta att skrifva om honom. I stället vill jag anteckna något om hans kamrat i teol. fakulteten C. W. Skarstedt. Dessa två kamrater, som bortåt ett

halft sekel hade med hvarandra att göra, voro i mycket hvarandras motsatser. Der den ene hade sin styrka, hade den andre sin svaghet. Det kan ej nekas, att S. i vissa afseenden har en rik begåfning, men hvad har blifvit af denna? Han har fått en begåfning såsom predikant, hvilken kunnat ställa honom i främsta ledet bland landets predikanter, men begåfningen har ej blifvit tuktad utan har tagits om hand af sjelfsväld och lust att leka. Ett stycke genialitet kan ej frånsägas S., men den har ej tuktats eller odlats. Sjelf synes han hafva ansett sig som ett geni och tyckes hafva menat, att utmärkande för ett sådant är att ej vara lik någon annan människa. S. har ej i något — ej ens i fråga om det allvarligaste eller obetydligaste — velat binda sig af några bland andra gällande lagar och seder. Så hvarken i sällskapslifvet eller såsom vetenskapsman eller såsom predikant eller i något annat hänseende. Jagten efter skenbar originalitet har gjort honom — det är ett hårdt men sant ord — till en karrikatur af hvad han kunnat blifva. Särskildt har han regerats af en lust att göra ordlekar — och detta är ett genomgående drag i hans verksamhet äfven såsom predikant och teologisk lärare. Han har i båda hänseenden framför allt gjort ordlekar. Derfor har han såsom vetenskapsman blifvit utan betydelse och såsom predikant på långt när ej hvad han kunnat blifva. Innan ordlekraseriet fick öfvermakt öfver honom, var han en utmärkt predikant, och äfven under karrikaturen skönjes den rika begåfningen. Såsom lärare har han utöfvat så godt som ingen inflytelse. Märkligt nog har, såvidt jag vet, ej ens någon af hans lärjungar försökt att likna honom såsom predikant. Hans teologiskt-kyrkliga ståndpunkt skulle väl vara den äldre pietistiska. Äfven i detta afseende var han en motsats till Olbers. Med denne täflade han både för teol. adjunktur och professur, men förbigicks af O. båda gångerna — med rätta. Dem, som bidrogo till denna utgång, förlät han aldrig detta, utan fortfor att ständigt tänka illa om dem.*

Visserligen har jag i det föregående ursprungligen velat tala om mina lärare, men jag vill dock nu fortsätta att skrifva om den teol. fakultetens lärare, ehuru de ej varit mina lärare utan mina kamrater.

* En mycket vacker utveckling genomgick S. under sin lefnads senaste år. Det goda hos honom trädde alltmera fram. Han blef så blid och sökte göra godt hvad han förut felat i — något som jag personligen fick erfara. (tillagdt 1911).

Med Clas Warholm gjorde jag första bekantskapen, då han disputerade för sökt profession i dogmatik och jag var en af hans sjelfvalda opponenter. Den då knutna vänskapen fastknöts allt innerligare, och mig veterligen har aldrig ringaste skugga ens skymt den. Och hvem måste ej hålla af C. W.? Endast en känner jag, som varit mot honom gramse eller hatfull, nemligen Skarstedt. Skulden låg obetingadt på S:s sida. C. Warholm var en ovanligt älskvärd menniska. Ädelsinnad, barnafrom, ärlig, afundsfri, varmhjertad, ödmjuk, glad och liflig var han, och ännu många andra goda egenskaper kunde nämnas såsom hans kännetecken. Glädje och sorg bar han på ett skönt barnsligt sätt, som vittnade om hans innerliga lutherska tro. Någon vetenskapsman af högre dignitet var han icke, men han hade mycket goda kunskaper och studerade flitigt. Som dogmatiker var han strängt ortodox och gagnade ej litet prestbildningen genom att undervisa i luthersk ortodoxi. På området för den nytestamentliga textkritiken var han säkert den kunnigaste i vårt land. Med honom kom jag i mycken beröring under många år och i olika förhållanden, och allt bidrog till, att jag höll alltmåra af honom.

Om Th. Norlin och M. G. Rosenius, båda teol. adjunkter under min tid, skall jag intet säga, då de alls icke öfvat något inflytande på arbetet och lifvet i Lund och ej heller på mig.

Så mycket mera skulle jag kunna hafva skäl att skriva om P. Eklund. Under flera år umgicks jag med honom på det mest förtrogna sätt. Han var en generation yngre än jag, och jag examinerade honom i hans teol. kandidatexamen. Han är en i flera afseenden rikt utrustad person, med verklig vetenskaplig läggning och detta i ovanlig grad. Med utmärkta studier i filosofi och klassiska språk kom han till studiet af teologi, hvilket också bedrefs med synnerlig framgång. Innan han blef teol. kandidat blef han teol. docent och gjorde god nytta genom sina lektioner i Martensens dogmatik. I visst afseende var hans vetenskapliga förmåga eminent, i andra afseende mindre framstående. Hans styrka låg och ligger uti hvad jag vill kalla det encyklopediska arbetet, hvarmed jag förstår att med fränkskiljande af det ett ämne icke tillhörande och för detsamma tillfälligt så att säga hyfsa problemet, skarpt uppställa sjelfva problemet, som skall lösas samt att peka på de vägar, på hvilka lösningen kan sökas. Men när sedan fråga blir om att så att säga materiellt gripa saken an, då fram-

träder en viss sterilitet. Denna är så mycket mera oväntad, som E:s personlighet synes vara allt annat än steril, vara i stället så att säga andligen blodfull, rik på Gemüth. Jag har alltid undrat öfver det, som jag nu kallat, steriliteten hos Eklund och som gör, att han i allmänhet slutar just der jag skulle vilja begynna. Jag förklarar detta så, att E. visst ej behöfde vara materiellt sedt steril, men att hans begåfning på det särskiljande formela området är så stor att intresset hufvudsakligen stannar inom detta. Hvad jag nu antydte om E. såsom vetenskapsman gäller om honom äfven såsom predikant. Äfven i predikan gick hans sträfvan hufvudsakligen ut på att fränskilja från det fastsatta ämnet hvad ej hör till detsamma och att framställa detta till sist i en skarpt fixerad punkt. Dermed plägar han stanna. Såsom en vetenskaplig tuktomästare torde han därför komma att hafva sin största betydelse.

Eklunds personlighet? Denna är ganska märklig och sammansatt. Rik är den och i så många afseenden mycket älskvärd. I första taget är han synnerligen vinnande, under närmare umgängelse stöter man på ganska mycket, som framkallar betänkligheter och kritik, under mycket förtroligt umgänge kan man ej förneka befogenheten af de kritiska betänkligheterna men håller ändå af E. och finner att bakom och vid sidan om dem fins mycket gediget guld. Han har ett varmt hjerta, han är i så mycket storslagen, han har mycken menniskovänlighet. Kanske kunde ordet »storslagen» vara det mest betecknande uttrycket för Eklund, både för hans goda sidor och för hans fel. I barndomen af de sina ansedd för något stort, i skolan såsom primus, äfven sedermera betraktad och behandlad såsom mycket begåfvad har han hela sitt lif frestats till att anse sig såsom något stort. Och bakom detta ligger något verkligen storslaget. Men så hafva också hans tankar om sig sjelf blivit mycket storslagna. Han har drömt stora drömmar om sin uppgift, om hvad han varit kallad att uträtta. Drömmarna hafva antagit de mest öfverdrifna och naiva dimensioner. Jag vill ej närmare redogöra för dem, ehuru jag känner till dem, ty i sin naivitet har E. visst icke fördoldt dem, allra minst för mig. Det kan ej nekas, att han har orimligt höga tankar om sig sjelf. Detta har skadat honom, så ock det han för kreti och pleti låtit dessa tankar oförbehållsamt framkomma.

En annan sak, som också har skadat E. ej blott inför andra utan

äfven i hans verksamhet är hans sjelfsvåld. Till hela sin natur är han antinomistiskt anlagd och antinomismen har äfven af honom blifvit så att säga en teori. Att underkasta sig regler och former har han ej velat, ej ansett sig skyldig och ej förmått. I många fall har hans sjelfsvåld haft en ganska oskyldig ja älskvärd form, men i andra har den vållat verklig skada. Huru många gånger ha ej han och jag tvistat om skyldigheten att t. ex. noga bereda sig för en predikan, en föreläsning etc. Huru många gånger om möjligheten att uträtta detta eller detta trots gällande lagar och ordningar.

Under mina sista år i Lund blef förtroligheten mellan E. och mig mycket störd af hans anslutning till Ritzschlska teologien. Vi höllo nog af hvarandra och komma alltid att göra detta, mellan oss förblef umgängelsen alltid vänlig, men då vi ej längre kunde i förtroende samtala i teologi, så var hufvudsaken i umgänget upprifven. Få saker hafva mera bedröfvat mig än E:s Ritzschlianism, hvilken jag anser djupt skada honom, hans verksamhet och så äfven vår svenska kyrka. Jag hoppas att kommande erfarenheter skola bringa honom ifrån hans nuvarande rationaliserande och utmärglande åskådningssätt.

Kanske är här lämpligaste platsen för att nämna några ord om mina närmaste vänner bland teologie studerande. Från mina första studentdagar vill jag särskildt nämna A. W. Anglin, en man med ett blidt och nästan moderligt sinnelag. Han dog snart såsom obefordrad prest. Vidare H. Edestrand, numera kontraktsprost, en bottenärlig, from och väl begåfvad man, med hvilken jag fortsatt umgängelse under alla tider, sedan jag kom till Westerås med brevexling. Sedan jag efter aflagd fil. kand. examen begynte studera teologi på allvar, läste jag en tid tillsamman med numera kontr.prosten O. Palm, med hvilken jag blifvit ännu närmare förenad sedan han blef gift i Humleboet. Jag var införd i hans förtroende långt före förlofningen med Lisen Palm och bidrog något till att på P:s begäran föra honom samman med Lisen. Jag tror nästan, att de första gången sammanträffade i mitt hem. Ored Palm är en karaktärsfast, något butter och sträf man, med en synnerligen stor logisk skärpa, hvarför han i diskussionen var mycket svår att råka ut för. Helst har han hållit sig anspråkslöst i skuggan, men både på hjertats och huvudets vägnar förtjenar han stor respekt. Palm kunde sägas höra till ett litet kotteri, som dock egentligen bestod af Eklund, N. J. O. H. Lindström,

J. Malm o. P. Sörensson samt jag, de tre sistnämnda sedermera kontraktsprostar. Under några år, då jag var adjunkt och de andra läste på teol. kandidaten, var umgänget oss emellan synnerligen intimt och band knötos, som ingen tid eller skilsmessa lära kunna slita. Under något år, då mina vänner voro mycket ansträngda af examensläsning, plägade vi dagligen efter min föreläsning samlas i Sörenssons rum för att dricka ett glas porter för att stärka oss. Vi kallades och kallade oss sjelfva då porterförbundet och hade mycket treffligt tillsamman under allvarliga samtal men ock under mycket skämt, hvilket ej förstördes då O. Kleberg stundom äfven kom med och särskilt roade sig med Sörensson och minnen från en dessas gemensamma resa till Norge. Porterförbundets medlemmar voro mycket goda vänner med samma grundåskådning men med rätt olika hvarandra kompletterande egenskaper. Lindström, alltid kallad Nio, är en synnerligen väl utrustad person. Få kunna som han tillegna sig, minnas och använda hvad han läser och han har mycket goda studier. Icke många hafva fått på sin lott ett så klart hufvud och med ingen har jag till så stor hugnad för mig kunnat diskutera teol. ämnen som med Nio. Till hans teoretiska rikedom, hvartill dock ej hör någon ovanlig produktiv originalitet, kommer en mycket stor praktisk duglighet. Jag tror, att han skulle kunna väl sköta nästan hvad som helst. Han är en synnerligen framstående predikant, säkert en af landets allra främste; har lätt att uttrycka sig om än med en böjelse för retorik, förströs ej men intresseras af mångahanda. Jag kan ej tro, att han kommer att stanna såsom kyrkoherde i Glemminge (blef 1894 biskop i Wexjö). Mitt syfte, när jag ställde om att han blef hofpredikant, var ej blott att skaffa en utmärkt predikant i Slottskyrkan utan äfven att draga Nio fram ur sitt gömställe. Han har stark tendens att gömma sig undan, hvilket ej torde bero af idel blygsamhet ehuru i mycket härpå. Det enda, som skulle kunna göra honom mindre lämplig för en mycket framstående plats, är hans obetydliga nästan något krumpna yttre menniska.

Janne Malm är »vännen». Kanske kan intet mera kännetecknande sägas om honom. Han är den trofaste vännen mot sina vänner. Få hafva satt vänskapen högre eller skärpt vänskapens kraf mera eller hellre underkastat sig dessa. Härmed sammanhänge ock en rätt besynnerlig ömtålighet gent emot sina vänner, som kunde vålla rätt

kurjösä förvecklingar. För öfrigt är den älskvärde Malm en hederlig själ i superlativ grad; man skulle kunna säga hederlig till lytthet. En god son bragte han sig sjelf till ruinens brant genom att åtaga sig sin konkursmessige faders alla skulder, och han skulle ekonomiskt gått under, om ej hans vänner genom understöd hållit honom uppe. Någon ovanlig intellektuel begåfning har han ej men han är mera nitälskande än de allra flesta och ockrar väl med sina pund.

Per Sörensson är en mera vanlig person, har aflagt examina med goda betyg, har varit synnerligen flitig och äger en ovanlig energie. På det teoretiska området kommer han aldrig att åstadkomma något framstående utan detta blir blott läsefrukter. Men på det vanliga lifvets praktiska område har han mera än vanlig förmåga. Mycket hjälpsam kan han arbeta mycket för sina vänner. Ingen kunde som han drifva fram lata ynglingar. Såsom prest i Lunds stift har han stor förtjenst af förändring af detta stifts prestbyggnadskassa. Hos honom är i rätt besynnerlig blandning af småaktighet och ädelsinhet. Har han föresatt sig något, så drifver han det igenom oförskräckt och omutligt.

En yngre generation af teol. studerande, med hvilken jag kom i mycken beröring, voro E. Rodhe och O. Kleberg. En ännu yngre: F. A. Johansson, F. Ekdahl och O. Holmström, hvilka i egentlig mening voro mina lärjungar och de bästa bland dem. Förträffliga, fromma och väl begåfvade män, hvilka torde komma att göra sig ganska bemärkta i den svenska kyrkan.

Den rubrik, under hvilken det, som nu skrifvits, sammanfattats var: studenttiden. Mycket oegentligt. Men här må, äfven det oegentligt, tilläggas huru det gick med mina teologiska studier. Min plan var att aflägga teol. kandidatexamen. Jag afslutade också verkligen tentamina i dogmatik och moralteologi samt i kyrkohistoria och symbolik. Dertill fick jag, såsom docent i praktisk teologi, intyg om afslutad tentamen i praktisk teologi. Återstod så exegetik. Men i detta ämne förestod jag sjelf professionen. Jag var generad att då tentera för någon annan och var ej heller dertill beredd. Och så kom specimina för teol. adjunktur och utnämning härtill samt prestvigning. Derefter tyckte jag det ej kunna komma i fråga att tentera och taga examen, hvarför jag ej heller någonsin aflagt någon teologisk examen. Samma har förhållandet varit med biskop Flensburg.

Mina hem i Lund.

Den 24:de April 1868 stod vårt bröllopp i Linköping. Innan jag börjar skrifva något om hemlifvet derefter, bör och vill jag skrifva om den närmast föregående tiden. Efter att hafva de första åren som student bott och lefvat på mycket tarfligt studentvis under ytterlig sparsamhet, fick jag det mycket bättre ställdt, då jag erhöll akademisk kondition, först Prosten Theorins i Hasslöf son och sedan äfven Sten Leijonhufvud, samt med disciplarna inackorderades hos prostinnan Lindeblad, hos hvilken äldre herrar ss. professor Blomstrand, lektor K. Petersson och Adj. C. Schweder åto middag. Men jag tror det var 1866 flyttade jag till Gleerups och inackorderades med mina disciplar, nu äfven W. Leche men ej Theorin, hos Jacob och Jenny Gleerup. Der hade vi allt trefligt och förträffligt. Att jag fick komma dit berodde säkerligen närmast på Jennys vänskap med Frida. Jag var ej ännu förlofvad med henne, men Gleerups visste nog våra tankar och önskade åt dem framgång. — Jo vi voro förlofvade, hvilket ej förändrar något i hufvudsak. Mot mig visade G:s under de åren, jag bodde hos dem, den innerligaste och mest öfverflödande vänlighet. Vi blefvo och förblefvo såsom innerligt förbundna syskon. All älskvardhet och godhet, som Jacob och Jenny hade i rikt mått, slösade de på mig. Vi blefvo på det innerligaste förtrogna med hvarandra, och min skuld till dem blef större än att den nånsin kunnat eller kan betalas. Naturligtvis blefvo de också mina i högsta grad intresserade medhjelpare vid min bosättning. Sedan Frida och jag blefvo gifta blefvo vi båda föremål för samma syskonlika kärlek. Och det innerliga band, som knöts, har aldrig lösts. Jenny gick bort, begråten och saknad af oss. Med Jacob plägade jag alltjemt det förtroligaste umgänge. Under många år gick ingen dag, då vi ej träffades. Bekymmer och intressen voro gemensamma. Jag var initierad i alla hans affärssaker m. m. Stor frikostighet visade han mig. Jag för-

sökte att hjälpa honom med att författa småsaker som behöfdes i hans förläggarverksamhet. Då excellensen de Geer besökte Lund första gången och hedrade med sin närvaro min installationsmiddag, då jag blifvit professor, presenterade professor Ljunggren Gleerup för de Geer med orden: Skånes främste gentleman. Noblare och samvetsgrannare förläggare torde ej hafva funnits. Jag vet, huru han var färdig att makulera hela stora färdigtryckta förlagsartiklar, om han fick misstanke, att i dem kunde finnas något anstötligt. Jacob Gleerup hade svagheten att i sitt intresse för menniskor bli exklusiv. Under flera år exkluderade intresset för Humblafamiljen alltför mycket intresset till och med för hans syskon. En annan period, efter hans ingående i äktenskap med Emmy Liedholm, samlade sig intresset för Liedholmar. Men jag förblef alltjemt föremål för hans vänlighet. Också stod jag nära både Humblas och Liedholms.

Väl minnes jag den roliga tid, då mina tankar sysslade med bösättningen. Huru intressant att beställa möbler etc. Allt skedde mycket billigt och med andras hjälp förståndigt. Jag lånade till bösättningen 800 kr. af Lotta Westrin och sammansparade för öfrigt af min lektorslön. Gleerups voro mina goda hjälpare. Lifligt mins jag den första dagen i min nya bostad, huru märkligt det kändes att vara i eget hem. Detta inträffade i April 1868 kort före min bröllopsresa. Den 24:de April stod vårt bröllopp i Linköping. Svärfar höll under vigselakten ett förträffligt och stärkande tal öfver orden: »Så var det icke af begynnelsen» och A. F. Lindblad hade för tillfället komponerat en vacker sång. För öfrigt var brölloppet väl anordnat, men jag kan dock ej sanningsenligt säga, att det står för mig såsom ett synnerligen strålande minne, hvilket bland annat berodde på förhållanden, som jag ej anser mig böra förbigå utan här nedan ämnar beröra. Deremot har hvarje kommande år gjort min bröllopsdag mera värd för mig genom henne, som då gafs mig och blifvit mig oupphörligt kärare.

Min förlofningstid står ej heller för mig i något rosenskimmer. Aldrig har jag kunnat rätt förlika mig dermed, att jag ej muntligen fick i den stora saken vända mig till Frida och att vi varit förlofvade bortåt ett halft år, innan vi fingo träffas. I Maj 1865 skref jag om saken till svärfar, som för sin och svärmors del strax gaf bifall, men anhöll att jag ej derom ännu skulle skriva till eller tala med Frida.

Den 9:e Nov. skref jag och den 11:te November är hennes svar dateradt. Men först d. 28 Mars 1866 träffades vi och bytte ringar. Hindret låg i Fridas mormor, landshöfdingskan Fredrika Ehrenborg. Hon är en allmänt känd person, Svedenborgare till bekännelse och en på både hufvudets och hjertats vägnar ganska rikt utrustad person. Mycket godt kan sägas om henne och Frida påstår, att hon äfven i vissa hänseenden utöfvade ett gagnande inflytande i det Bringska hemmet, till hvilket hon sedan flera år hörde. Jag kan dock ej fördölja för mig, att hon der utöfvade ett mycket mera tvingande och hindrande inflytande. Hon var en despotisk natur af renaste vatten, en af de mest despotiska menniskor, jag lärt känna. Dertill kom att hon var mycket fordrande för sin person, hade allahanda sjelfgjorda meningar och var städse moraliserande. Sådan var hon mot menniskor i allmänhet och ansåg sig böra uppfostra dem alla, något som hon försökte göra med en ofta föga hänsynsfull uppriktighet. Att hon dervid menade väl är otvifvelaktigt. I Bringska hemmet dominerade hon. Svärfar, för hvilken hon hade både kärlek och vördnad, var mot henne såsom alltid hänsynsfull och fridsam, teg och gick undan. Svärmor var rädd för sin mor, gick städse under hennes tryck, försökte att lirka undan, gifva efter så långt som möjligt. Följden blef ett ständigt tryck öfver hemmet, hvaraf barnen äfven måste lida. Så godt hemmet i alla fall var, kan man förstå hvad det kunnat blifva, om far och mor kunnat låta det hafva blifvit och varit sådant, som de sjelfva och barnen önskat.

Mot mig var gamla mormor till att börja med ganska vänlig, om hon än tyckte att jag var för frispråkig och i övrigt alltför frihets- och sjelfständighets-kär. Men sedan blef det annorlunda. Gumman hade till en svindlande höjd förälskat sig i Esaias Tegnér, hvilkens lof hon ständigt sjöng i de starkaste och mest oväntade toner. Frida var ock hennes favorit. Nära låg det för henne till hands att önska dessa två förenade. Och önskan var för den energiska lika med beslut och beslutet skulle bli handling — det kunde hon ej föreställa sig annorlunda. Hon gick i syfte att realisera sina planer längre än man kunde tro vara möjligt. Kanske hade hon misstänkt något förut om F:as och mitt sinnelag, men hon föreställde sig ej möjligheten deraf, att hennes vilja ej skulle åtlydas isynnerhet som hennes kandidat var den snälle, förträfflige Esaias. Derför blef kraschen mycket svår, när

F:a svarade nej till hennes frieri i Lund under promotionstiden 1865 – alltså innan jag sagt något till F:a. Jag skall ej närmare inlåta mig på berättelser om de olägenheter, som den gamla beredde oss; men obehagliga voro de. Så småningom men mycket långsamt försonades hon med faktum och blef blidare.

Under förlofnings tiden fick jag, dertill bjuden, med svärföräldrarna, Frida, Sven, Gustaf och Ernst Bring göra under sommaren 1867 en resa i Norge. Det var ej så bekvämt att resa då, som nu. Till Askersund foro vi med hästar och dröjde något i Medevi. Svärfar ville visa oss dessa två platser, der han hade minnen samlade efter sin far. Från Wretstorp till Karlstad foro vi på jernväg. Derifrån på kärror till nära norska gränsen. Resan var rolig och detta förhindrades ej af mina teoretiserande svägrars bevisningar för att vi ej skulle kunna komma fram der och så som vi tänkt, och ej heller deraf att vi någon gång – det var i Lerol – fingo mycket dåligt natt-
 kvarter. Blott ett hem fans. Vi ungherrar lågo på vinden på fällar. Om morgonen var ej möjligt att få åtnjuta några bekvämligheter. Vi gingo till en brunn och drogo upp en spann vatten, tvättade oss och torkade oss med våra näsdukar.

När vi hunnit upp emot nuvarande jernvägsstationen Åmot, var det slut med svärmors svaga krafter. Hon kunde och vågade ej resa längre. Det var rätt ledsamt och bekymmersamt att stanna på en liten gästgifvaregård, äfven om mamma ej skulle blifva verkligt sjuk. Men hvad var att göra? Jag blef nu verkligen till en smula nytta. Jag sporde, att ej långt borta pågick byggande af jernväg till Norge. Det föll mig in, att man möjligen skulle kunna få åka med ett gruståg. Derfor gaf jag mig åstad och fick den stora glädjen höra, att chefen för jernvägsbyggarna var min gamle barndomsvän Hjalmar Bergman. När jag till honom framställde min begäran eller mitt förslag, var han strax redo och bestyrde så att vi i en öppen, tom grusvagn fingo resa till närmaste jernvägsstation, Charlottenberg. Detta var en riktigt glad händelse, som jag aldrig glömmer.

Om vår resa skref jag en liten berättelse, om hvilken jag nu ej vet huruvida den fins. I alla händelser vill jag ej här lemna någon reseberättelse, blott nämna att vi kommo norrut till Hamar och dettas ståtliga vattenfall samt att vi lågo stilla 14 dagar i Holmestrand, der jag bodde sämre än jag någonsin bott, vare sig förr eller senare.

Min bädd stod bakom en framskjutande vägg, så att man knappt midt på ljusa dagen kunde der se att läsa, och jag blef mycket illa behandlad af vägglöss. Jag nästan förvånar mig nu öfver mitt dåvarande tålmod.

I Holmestrand var då numera professor C. W. Bugge kyrkoherde och bekantskapen med honom var väl den betydelsefullaste vinsten af resan. Förbindelsen med honom har fasthållits alltjemt, och genom honom har jag kommit i beröring med andra norrmän, särskildt derigenom att jag blef korrespondent till Luth. Kirketidende (sedermera Ugeskrift), då denna begynte utgifvas af Bugge och Heuch. — Från alla håll i Norge blefvo vi bemötta med mycket stor vänlighet, och jag tyckte mycket om norrmännen. Samma intryck har jag äfven sedan fått vid personligt sammanträffande med norrmän. Aldrig hade jag trott dem kunna blifva så rasande, som de blifvit mot Sverige under senare åren.

D. ³¹/₁ 93.

I mina anteckningar blir alls ingen reda, då de göras under afbrott, som räcka halfva och hela år. Jag kommer ej ihåg, hvad jag förut skrifvit, så mycket mindre som ingen plan i förväg uppgjorts för anteckningarna.

Emellertid skulle jag nu skriva om mitt hemlif. I April 1868 stod, som sagdt är, vårt bröllopp. De sista dagarna i Maj samma år firades den ståtliga universitets-jubelfesten i Lund, då vi fingo såsom gäster mottaga svärföräldrarna i Lund. Kort derefter reste vi till Fridhem, der vi tillbragte väl en månad liksom vi voro der under julen 68—69. Sedan upplöstes det gamla hemmet snart der. Senare delen af sommaren 68 voro vi i Linköping och hade den stora förmånen att derefter tillbringa sommarferierna eller större eller mindre delar deraf under de flesta åren till och med 1884. Äfven en jul — det måtte hafva varit 1875—76 — voro vi i Linköping på svärfars enträgna begäran. Jag mins, att han skref: »jag beder på mina knän, att I måtten komma». Sådant tog skruf. Resorna till Lkpg på 3:die klass med små barn voro ganska besvärliga, men dock mycket välkomna och en synnerligen stor förmån för oss.

I vårt lilla nya hem lefde vi mycket stilla och sparsamt. Vi aktade

oss väl för att göra en hop visiter, hvartill vi dock fingo uppmaningar. Tillgångarna voro små och måste räcka till. Också hafva vi aldrig left öfver dem, och den ekonomiska ställningen har aldrig försämrats utan i stället i någon liten mån förbättrats. Härtill bidrog väl äfven, att vi, sedan Gustaf och Ernst Bring blefvo studenter, hade dem hos oss inackorderade, liksom S. Leijonhufvud och W. Leche detta voro dessförinnan. Äfven O. Kleberg var en tid inackorderad hos oss. Betalningen var ej stor, men så var ej heller kosthållet rikligt utan ganska tarfligt.

Våra egentliga umgängesvänner voro Humblas och Gleerups, men vi voro mera mottagande än gifvande. Någon egentlig bjudning hade vi aldrig, förrän jag blifvit teologie adjunkt.

Ungefär en månad för tidigt föddes Ebba. Intet var därför fullt i ordning till hennes mottagande, hvilket vållade någon häpnad hos hennes mormor, som välvilligt och frikostigt sörjde för hennes första utstyrsel. Så mycket mera intresserad blef Jenny Gleerup att styra och ställa för oss, när jag strax underrättade om Ebbas ankomst. Allt gick bra och Frida hade glädjen att utan hjälp kunna amma den lilla. Så blef ej förhållandet med de andra barnen. Einar ammade hon med hjälp af flaska. Ruth uppföddes endast med flaska och Signe hade amma. Frågorna om de smås uppfödande voro fulla af allahanda bekymmer och oro. Eftersom jag kommit att tala om barnens födelse, vill jag härom tillägga några ord, isynnerhet som der-vid knyta sig många minnen. Sommaren 1871 vistades vi i Ramlösa tillsammans med svärföräldrarna — svärfar hade dit förlagt katekes-komitéens arbeten. Troligen öfveransträngde sig Frida der och följ-derna visade sig, då vi på hemresan stannade i Torrlösa. Hon blef förfärligt sjuk, och det syntes vara oundvikligt, att ett missfall skulle ske. Ännu större fara syntes hota. Svärfars förfärliga oro gjorde, att jag kände mig lugnare, än jag annars skulle hafva gjort. Emellertid gick faran förunderligen öfver, och pojken föddes i rätt tid. (Samma eftermiddag afgaf teol. fak. sitt utlåtande om tillsättningen af teol. adjunkturen — min afgjort viktigaste befordringsfråga.) Emellertid torde hvad som föregått hafva bidragit till, att Einar under sina första lefnadsår var skröplig på flera sätt och hade många bedröfvel-ser. När Ruth föddes i Nov. 1876 var Frida ovanligt kry. Kanske öfveransträngdes hon med anledning äfven häraf. Bortåt 14 dagar

GOTTFRID och FRIDA BILLING
på 1870-talet

efter Ruths födelse fick hon ondt öfver venstra ögat, något som vi dock ej förstodo vara farligt. Hon blef sämre och läkare tillkallades. Jag glömmer aldrig den svåraste natten i den tiden. Jag vakade, och rätt som det var, skrek hon till och var medvetslös. Jag sprang till Löwegren och hade svårt att få honom väckt midt i natten. När han kom, ville han, att Olsson-Gadde äfven skulle tillkallas. Konsultationen ledde till tvekan mellan blodkongestion i hjernan eller blodbrist der. Behandlingen borde i ena fallet vara motsatt den i det andra. Man resolverade sig för den senare diagnosen. Frida kunde ej tala; äfven längre fram kunde hon ej säga det hon tänkte eller ville. Natten var förfärlig och så äfven de följande dagarna. Faran var mycket stor och lång tid förgick innan F:a någorlunda återfick krafterna. Under några år på 70-talet var Frida ganska svag. Magen var dålig, barnsängarna täta. Många bekymmer och mycken ångestfull oro kom häraf, hvarom jag dock ej vill skriva. I fråga om magsjukdomen tror jag att vi iakttago alltför stor och verkligen skadlig försigtighet. Under årtal åt hon kött nästan i ingen annan form än köttbullar. Äfven i andra afseenden hindrade oförståndig försigtighet henne att återvinna krafter. 1882 på sommaren ådrog F:a sig — som vi tro genom en oförståndig och öfveransträngande vandring i Hellestad — ett underlifslidande, som under ett par år gjorde henne mycket klen. Sedan har hon blifvit mycket kryare och således äfven i det enda hänseende, hvari hon vållat mig bekymmer, blifvit liksom i *alla* andra hänseende för hvarje år allt förträffligare och för mig dyrbarare.

Jag skulle skriva om mitt hem, men hufvudsaken härvid vore att skriva om Frida. Hon har i alla afseenden öfverträffat alla mina förhoppningar och min kärlek till henne har vuxit i djup och innerlighet men äfven i värme. Känslorna för henne hafva alls icke tempererats, den första kärleken har ej vikit för någon mera resonerande uppfattning utan blott förkofrats. Min bror Herman sade en gång om Frida till Ulla Bring: »ja Frida, hon är fullkomlig». Jag vet väl, att objektivt sedt hon ej är detta; men jag kan ej sätta fel på henne, allraminst i hennes förhållande till mig. Hermans ord om henne kunna äfven anses såsom exponent för hennes anseende i släkten. Säkert är hon i både den Billingska och Bringska släkten den, som anses och älskas såsom den främsta.

Epoker i hemmets historia hafva bildats genom förändringar i min embetsställning. 1872 blef jag teol. adjunkt och kyrkoherde i Husie o. W. Skreflinge prebendepastorat; 1881 professor och kyrkoherde i Hellestad, Dalby och Bonderup, 1884 biskop i Westerås. Genom befordringarna kommo vi till bättre ekonomisk ställning och dermed vidgades äfven hemmet, särskildt i fråga om umgänge. På senare tiden tillkom särskildt Tegnérska hemmet. Märta Ehrenborg nedkom till Lund i början af 1877 (jag tror att det var det året). Hennes far gjorde derom hemställen; Märta hade nog ej mycken lust att lemna Stockholmstrakten. Snart nog kom hon dock att trifvas väl; och det dröjde ej synnerligen länge tills vistelsen fick sitt djupaste specialintresse. Jag mins mycket väl den lördagseftermiddag, då jag för att skrifva min predikan stängde dörren mellan mitt rum o. vårt förmak samt dermed beredde tillfälle åt Esaias Tegnér att bli ensam med Märta. Frieriet skedde också verkligen då och röjdes strax för oss. Sambandet mellan det nya hemmet och vårt blef ganska nära.

Ett af de viktigaste umgängelseelement i vårt hem voro de blifvande teol. kandidaterna: Eklund, Lindström, Malm, Palm, Sörenson. Ofta voro de hos oss, och Eklund kom springande upp snart sagdt alla tider på dygnet. — Till närmare umgänget hörde äfven rektor Wingrens och dr. Nils Larssons. Wingren var min gamle vän, alltsedan den tid han var min kurator såsom student; med Larssons voro vi nära beslätade. Båda fruarna voro ganska förträffliga meniskor, sina mäns goda hjälp. Och männen voro samvetsgranna och dugliga personer, som med mera än vanlig noggrannhet skötte sina åligganden. P. Wingren är systerson till biskop Flensburg och har ganska mycket flensburgskt i sig. Sjelfkritisk och rädd för andras kritik har han aldrig kommit att aflägga annan examen än studentexamen, ehuru han med stor heder kunnat taga graden. Rädd att framträda men med rätt stor regeringslusta och förmåga, mycket känslig men på samma gång sträng pligtmenniska, tillbakadragen men nyfiken har W. kanske ej för mängden blifvit populär, men jag har alltid hållit af honom och vi ha haft mycken trefnad af hvarandras sällskap; åtminstone har jag haft det. Under mina sista år i Lund voro W. och jag tillsamman ej utan inflytande på stiftstyrelsen i Lund genom det gehör, som Flensburg då gaf mera åt oss än åt några andra.

Nils Larsson är framför allt en nitälskande människa, brinner och förtäres af nitälskan mot allt som han anser vara orättfärdigt. Miss-tänker kabaler äfven der sådana ej finnas och »drager för starkt till», men han är en ovanligt redbar människa. Bättre än någon annan har han skött ekonomiska ting, har på ett trefligt sätt förkofrat sin ställning, hvilken syntes mig mycket betänklig, då han såsom extra lärare gifte sig, utan att han eller hans hustru ägde annat än fattiga slägingar.

Längre fram aflöstes de nyss nämnda teol. kandidaterna af Ekdahl, Johansson och Holmström. Under längre eller kortare tider blefvo Lindström, Malm och Kleberg vice pastorer i Lund och voro då gifta. Äfven med P. Eklunds hade vi naturligtvis umgänge. En sällspord god enighet var under dessa tider mellan oss män och äfven fruarna kommo godt öfverens, så att umgängelsen medförde mycken trefnad.

Bland äldre hem, i hvilka vi umgingos, må utom det beslägtade Ehrenborgs nämnas Clas Warholms. Om Clas W. har jag förut skrivit. Här må tilläggas, att hans hustru var en öfvermåttan söt och förträfflig människa, blid och stilla under all egen kroppslig svaghet.

Öfvergången från läroverket till teol. fakulteten var för mig af synnerligt värde. Om min embetsverksamhet skall jag tala längre fram. Men bland andra fördelar må här nämnas den, att familjen nu hade anledning och tillfälle till att vistas på landet under somrarna. Under ett par somrar bodde vi i Skreflinge. Besvärlig var flyttningen och bostaden på landet kunde varit bättre, men det smakade i alla fall utmärkt att få vara på landet. Ganska besynnerligt är, att intrycket häraf ännu kan kännas godt, ehuru Frida i Skreflinge var sjuk och många bekymmer dermed följde. En gång höll jag själf förbön för henne i Husie kyrka. Vår bostad ansågs ohelsosam o. därför kommo vi ej att vistas i detta prebende under de senare åren af min adjunktstid.

Sedan jag 1881 blifvit professor, vistades vi hvarje sommar i Hellestad, der vi hade en mycket trefligt belägen bostad, liggande på en skogklädd grusås. I skogen var det godt om näktergalar. Vi trufdes synnerligen väl i Hellestad. Under vistelsen i prebendet predikade jag hvarannan söndag och höll dessutom bibelförklaringar. I båda prebendena visade befolkningen oss stor vänlighet. Detsamma gällde

om mina vice pastorer. Den i Husie A. F. Cronhamn var en i högsta grad original person. Aldrig har jag sett eller trott mig kunna få se en gammal man, som så alltigenom var lik ett oskyldigt, menlöst barn. Två gånger hade han tagit studentexamen, därför att han genom tjänstgöring i tullverket i Stockholm förlorat sina studenträttigheter. Under denna sin tjänstgöring tror jag, att han var medarbetare i Aftonbladet. En inre, religiös kris ledde till att han fullt bröt med sin förra tid, blef prest, läste under min tid intet annat än bibeln och Schartaus skrifter. Han höll ej annan tidning än Lunds stifts tidning, men var dock en ganska intresserad person. Lustiga frågor framkommo på grund deraf, att han så länge lefvat utanför världen. Så frågade han mig t. ex.: »nu skall jag passa på och fråga min bror: huru gick det med den l. den saken»? — det var då en händelse som passerat för 20 à 30 år sedan, d. v. s. då han tog afsked av den omgifvande världen. Till min svärfar skref han en gång: »nu kan jag glädja biskopen med underrättelsen, att jag ej längre behöfver hålla husandakt, ty alla mina barn läsa sjelfva Guds ord». Till mig sade han en gång: »det är märkvärdigt, huru menniskor kunna hänga fast vid världen; jag kan ej komma ut en vacker vårmorgon utan att tycka, att det är så skönt i naturen». Barnafromhet och klar ärlighet voro på skönt sätt utmärkande för den mycket älsklige mannen. Men lite tafatt var han och hade därför alltid oändligen brådtom. Jag tror, att han var en af de yttersta, som blifvit de främsta.

I skolan och vid universitetet.

¹⁸/₁₁ 93.

Åter har nära ett år förflutit, sedan jag nedskref något i dessa anteckningar. Ingen reda blir i dem, och detta kan också göra det samma. Äfven nu blir nog ej mycket skrifvet. Jag har lust anteckna något om min embetsverksamhet vid skolan och universitetet. Några dagar innan jag aflade filosofie kandidatexamen, tillfrågades jag, om jag ville vikariera i Lunds katedralskola för teol. lektor Wåhlin, som förordnats till seminarierector. Närmaste anledningen till, att man vände sig till mig, var förlägenheten om att få en vikarie för så ringa aflöning, som W. ville afstå. Ojemförligt största delen af lektors tjenstgöring skötte jag för 538 kr. om året.

Aldrig har jag känt synnerlig räddhåga för att mottaga uppdrag, som man velat anförtro mig, och därför har jag i allmänhet ansett mig böra mottaga alla sådana. Jag har många gånger gjort den erfarenheten, att ett uppdrag anförtrotts åt mig, då jag nått och jemt kunde någorlunda nödortfigt sköta det, men att jag kallats till ett annat, när jag hunnit blifva rätt hemmastadd med det förra. Då jag uppfostrats i ett kristligt och i viss mån teologiskt hem och under hela min studenttid såsom dilettant läst teologie, hade jag nödortfiga kunskaper för att sköta teol. lektorsbefattningen. Huru skulle det gå med respekten? I fråga om sådan var Lunds läroverk ej alltför väl beryktadt, ty der funnos ett par lärare, med hvilka alltid »skojats», och på hvarje nykomling skulle pojkarna göra sina försök i samma väg. Första lektionerna kunde vara afgörande för all framtid. I den 1:a lektionen läste jag med en klass, i hvilken bland andra Jacob Tegnér satt. Efteråt frågade Esaias honom, huru det gått, om man skojat etc. Svaret blef, att ynglingarna nog tänkt försöka, men »jag hade glott så ledt», så att de ej vågat. Och under hela min läraretid slapp jag allt besvär med att uppehålla disciplinen. Jag mins mig

nästan aldrig hafva i sådant afseende ens behöft göra någon påminnelse. Så mycket märkligare var detta, som jag lemnade pojarna större ledighet och frihet än som var vanligt. Min metod blef under hela min läraretid, att, om någon ouppmärksamhet eller något annat hos någon var att anmärka, jag blott såg på honom men kunde göra detta äfven under det att jag ställde frågor till andra och allt efter behof under kortare eller längre stund. Detta verkade ofelbart och vederbörande slet ondt under blickens fixerande, så att de rodnade och bleknade. Så mycket viktigare var det, att jag hade respekt, som jag höll morgonbönerna med hela skolungdomen, hvilken var samlad uti den genom sin form mycket olämpliga samlingssalen, der jag var ensam med pojarna och dessa ej på en gång kunde öfverskådas. Till den goda respekten bidrog naturligtvis också sjelfva mitt läroämnes natur och den stränga disciplin, min företrädare vidmakthållit. Under hela min läraretid utdelade jag aldrig i skolan den ringaste aga och gjorde aldrig anmälan mot någon lärjunges uppförande mot mig.

Jag undervisade endast i kristendomskunskap och hebreiska. I sistnämnda ämnes elementer, som jag aldrig sjelf fått lära ordentligt, var jag mycket svag, ehuru jag fått laudatur i ämnet i graden. Jag fick småningom lära mig och inöfva hvad jag skulle bibringa andra. I hufvudämnet, som jag innerligen älskade, kunde jag naturligtvis någorlunda reda mig. Hurudan lärare var jag? Min företrädare, en i många afseenden utmärkt lärare, hade varit i högsta grad sträng i alla riktningar, äfven i lärometoden. Han hade hållit sig mycket strängt till läroboken. Sjelf hade jag under min skoltid äfven haft kristendoms lärare, som hållit sig hårdt vid läroböckerna och dessas ordagranna inlärande. Nu låg dessutom i luften anspråk på en friare katekisation. Dessutom syntes en sådan vara angenämare för både lärare och lärjungar. Allt detta och kanske äfven annat bidrog dertill, att jag såsom kateket gick mycket fritt tillväga. Jag skulle vara tillgjord, om jag sade, att jag i allmänhet var en dålig kateket, men nog insåg jag småningom, att det var ett fel i min undervisning, att jag alltför mycket emanciperade mig från den kateketiska läroboken. Också var — detta må tilläggas såsom en bidragande orsak — Lindbloms katekes nu ställd under allmän kritik, man begärde en ny, kastrerade upplagor af densamma utgåfvos i mängd. Emellertid tror jag nog, att ynglingarna kände sig mera tilltalade af min metod än

af Wåhlins och ej funno kristendomstimmarna ledsamma. Mera noga följde jag Norbecks teologi och först Anjous sedan Cornelii kyrko-historiska läroböcker, dock aldrig fordrande utanläsning och ej heller inskränkande mig till läroböckerna, utan ifyllande och omsättande dem hufvudsakligen efter mina studier i Martensens dogmatik och Kurtz' kyrkohistoria. I högsta klassen försökte jag stundom att undervisa medelst små föreläsningar. Ynglingarna voro intresserade och jag tror mig veta, att åtskilliga bland dem med vänlighet erinrat sig undervisningen.

Under största delen af läsåret hölls morgonbön kl. $\frac{1}{2}$ 7—7 med daglig bibelförklaring. Jag förrättade denna under hela min tjenstgöring åren 1864—72. Härvid såsom ock i fråga om lektionerna måste jag förebrå mig, att jag alltför litet förberedde mig, ehuru all förberedelse ej uraktläts. Såsom någon ursäkt må anföras, att jag hade så mycket annat att arbeta med. Lat var jag verkligen icke, men under min skoltid tjenstgjorde jag tillika mycket som docent, beredde mig till teol. kandidatexamen, skref akademiska afhandlingar och predikade rätt mycket. Det var nog påkostande att hvarje morgon så tidigt gå i skolan, men när jag nu ser tillbaka på dessa morgonstunder, stå de fram för mig såsom ljusa minnen.

Under en stor del af min skoltjenstgöring var ungdomen på grund af i domkyrkan pågående stora reparationer förhindrad från att deltaga i gudstjensten der. På skolan anordnades därför gudstjänster hvarje söndagsmorgon och vid dem predikade jag. En hel del äldre personer bevistade äfven dessa gudstjänster, från hvilka jag har ett mycket ljufligt minne.

Ett sådant minne har jag äfven af min lektorstid i det hela. I allmänhet var förhållandet till medlärarna godt, ehuru något umgänge mellan deras familjer och min ej ägde rum, emedan vi hade våra gamla umgängesvännar och ansågo oss ej kunna eller böra vidga umgängeskretsen utöfver hvad som var alldeles nödvändigt. Särskildt stod jag mycket väl hos rektor Sommelius och hans fru. S. var en i hög grad aktningsvärd man och rektor. Lärd var han icke och hans undervisning røjde säkert ej någon synnerlig vetenskaplighet men det oaktadt var han en mycket duglig lärare. Stora styrelsegåfvor ägde han. Hans starkaste sida som rektor var nog hans faderliga omsorg om och kärlek till »gossarna», hvilka kanske fruktade

men mera älskade sin rektor. Sträng ordning höll han, icke minst i fråga om läroverkets rent yttre förhållanden. I bedömandet af poj-karna och särskildt af deras förseelser hade han mycket god takt och frisint omdöme. Ingen lärare spelade honom på näsan, utan han regerade nog sjelf. Det hände att i kollegium, sedan många talat hit och dit, rektor slutade förhandlingarna med att säga »ja då göra vi så», ehuru kanske alla yttrat sig i annan riktning. Och dervid blef det. Emedan mina aktier stodo högt hos »gubben», användes jag stundom af lärarna för att till honom frambära förslag och önskningar, som man ville hafva fram.

Hos lärjungarna var jag mycket populär. Detta fick jag erfara på många sätt under min läraretid och sedan mycket ofta, när jag i senare tider mött någon af dem i lifvet. Huru ofta har jag ej sett någon, som jag ej kände, vänligt helsa på mig här eller der i landet, och sedan fått veta, att han var en af mina gamla lärjungar. Konjunkturerna till popularitet voro för mig mycket gynsamma. Min föreläsare var med alla förtjenster för öfrigt ej populär utan mycket fruktad, var läroverkets buse. Ombytet kändes därför behagligt för ungdomen, som fick andas ut i frihet. Till populariteten bidrog kanske mest just den frihet och ledighet, med hvilken jag umgicks med dem, något som ej innebär någon förtjenst å min sida utan var för mig det enda naturliga och af sig sjelf fallande.

När jag sålunda blickar tillbaka på min läraretid och ej tänker på hvad jag som lärare felat, försummat och slarfvat, utan på hvad som vederfarits mig af andra, så har jag rik anledning att tacka Gud och menniskor. Jag trifdes godt i min verksamhet, men mitt öga riktades dock på en annan: den akademiska, hvilken redan nu tog en stor del af mitt intresse och min kraft.

Sedan jag disputerat för och promoverats till fil. doktor, skulle mina egentliga teologiska studier börja. Naturligtvis kunde dessa ej drifvas med sådan fart, som kunnat användas, om jag ej skött lektoratet. Under 1866 tog Wählin afsked och jag anmälde mig såsom sökande till lektoratet samt skulle på grund häraf författa en teologisk afhandling. Naturligtvis såg jag mycket gerna, att denna också kunde bli specimen för docentur. Till att sålunda disputera vid akademien uppmuntrades jag äfven af Skarstedt, som ville kalla mig till docens i praktisk teologi. Men inte hade jag grundliga eller omfat-

tande studier i någon del af teologien, allraminst i praktisk teologi. Huru skulle jag kunna skrifva en akademisk afhandling i prakt. teologi, som jag aldrig studerat? och hvilket ämne skulle jag välja? Nog talade jag med Skarstedt om ämnen, men jag mins ej om han föreslog eller jag på annan väg kom att välja: kateketikens begrepp. Många gånger har jag efteråt sett tillbaka på författandet af denna afhandling såsom på något af det allra märkvärdigaste i mitt lif. Noggrannt och lugnt har jag granskat dermed sammanhängande omständigheter, och det är ren och sann verklighet jag nu vill om saken berätta. När jag valde det ganska svåra ämnet, hade jag ännu ej läst något enda vetenskapligt arbete i kateketik, kanske något tittat i Palmers bok. Jag hade då ej den ringaste aning om hvad ämnet innebar eller hvad jag ville säga. Till mitt ämne stod jag som ett barn. Inte hade jag reda på litteratur och ej heller hade jag tid att ordentligt studera någon sådan. Naturligtvis kunde jag ej från början göra upp någon plan för ämnets behandling. Huru kom afhandlingen fram. Det är bokstafligen sant, att jag blott begynte att skrifva och så godt som hela tiden ej i förväg visste hvad som längre fram skulle komma, utan jag skref bit för bit som man säger »på Guds försyn». Jag vill här i allra djupaste mening använda detta uttryck såsom betecknande för ett af de märkligaste styckena i mitt lifs historia. Bit för bit i afhandlingen kom till genom bön och såsom en Guds gåfva utan all min förskyllan eller värdighet. Det ena stycket efter det andra kom jag till utan att hafva förut planerat det. Och afhandlingen skrefs sådan den föreligger utan nästan den ringaste rättelse i det stora manuskriptet. Med ingen talade jag om mitt ämne utom, såvidt jag mins, en gång med Olbers och från samtalet med honom mins jag blott, att han citerade ordet »allting varder helgadt genom Guds ord och bönen», hvilket ock fick ej ringa betydelse för afhandlingens positiva del. Aldrig har jag till författandet af något gått så oförberedd och aldrig har i afseendet på något mitt arbete i lifvet det varit så uppenbart, att jag deri ej har något att berömma mig sjelf af. När jag tänker tillbaka på saken, måste jag säga, att jag aldrig skulle drista mig eller anse mig ha rätt till att mera gå så tillväga, ej heller skulle jag våga tillråda utan i stället anse mig böra afråda andra att så göra. Författandet af den afhandlingen gick till på samma sätt som det går till att i ordets egentliga mening extem-

porera en predikan. Men den stora skillnaden föreligger, att en predikant har det kristliga innehållet dock inne och i sitt medvetande, men jag visste alls icke hvad afhandlingen skulle innehålla, hvilka författare skulle granskas, grupperas etc. När jag ser tillbaka på min första akademiska afhandling, kan jag i den ej se annat än ett underverk från min synpunkt betraktadt, såsom en gåfva af Guds barmhertighet till mig tanklösa och efter vanlig och tillbörlig måttstock lättsinniga barn. Jag kan ej nog förundra mig öfver den, öfver att Gud ej i stället för att hjälpa mig tuktade mig genom att låta mig misslyckas.

När den första stora afdelning var färdig, skickade jag den till min blifvande svärfar med anhållan att han ville kritiskt granska den. Jag hade ej den ringaste föreställning om, huruvida den skulle anses alldeles misslyckad eller ej. Naturligtvis var jag i stark spänning under väntan på svärfars omdöme, och sällan har jag i mitt lif blifvit så glad, när hans votum blef ej blott lugnande utan berömande. Han gjorde ej någon anmärkning o. föreslog ingen rättelse — troligen emedan han ansåg den strängaste ärlighet så kräfva. Jag hade vid författandet af denna afhandling gjort en erfarenhet, som bort lära mig att under hela mitt lif till Herren sätta en tro, som varit barnslig och stark; och en stor skam har äfven från denna synpunkt sedt senare tiders otro i mig varit. Emellertid har jag velat skrifva detta, som här antecknats, för att till de mina säga, att jag vill tacka Herren allena för allt, och att det på det mest uppenbara sätt visade sig vara hans godhet ensam, som banade mig vägen till akademien och skolan.

Allt hängde nemligen på ofta nämnda afhandling. Den blef väl bedömd. Vid sjelfva betygsättningen stod Olbers under märkligt inflytande af Norlin, som då var ovän till mig. Derför blef O:s votum lägre än man kunnat vänta. Efter sommarferierna sade O. till mig, att han nu ytterligare granskat afhandlingen och tyckt mera om den. Den som känner O. vet, huru mycket det betydde, att han förmådde sig till att säga detta. Jag är temligen viss om, att han ej hunnit fullt genomläsa boken, när betyget sattes. Ärkebiskop Sundberg hade vid ett tillfälle i Upsala mycket berömt afhandlingen och sagt den vara värd laudatur. Och när han 1868 kom till Lund, komplimenterade han mig för den. Ogeneradt kan jag omtala allt detta, ty jag *kan*

ej tillmäta mig någon förtjenst eller berömmelse i fråga om min afhandling.

Sedan jag aflagt pedagogiskt prof i teologi, hebreiska och latin utnämndes jag till lektor, då ensam qvarstående sökande. På den tiden fick man vid pedagogiska prof uppgifterna ej i förväg utan måste extemporera sina lektioner. Detta var ett olämpligt och grymt sätt. Mitt prof gick ganska bra. I latin stakade jag mig dock på ett ord. Man slog upp ett kap. i Livius, hvilket jag ej läst och hvars sammanhang med föregående var mig alldeles obekant. Strax i början stod ordet »incensus». Närmast låg till hands att tänka på härledning af incendo; men ordet betydde »en som ej underkastats census». Ännu mera nu efteråt tycker jag den nämnda formen för prof vara ohygglig, men äfven när jag gick från mitt prof, tänkte jag: »något sådant prof aflägger jag aldrig mera». Jag behöfde ej heller göra detta. I Febr. 1867 utnämndes jag till lektor och i April till docent i prakt. teologi. Dermed var min befordran på embetsmannabanan grundlagd och begynt. Jag hade ej ännu fyllt 26 år, jag var teol. lektor och docent utan att hafva aflagt någon teologisk examen, utan förskyllan eller värdighet.

Redan innan jag blef docent, hade jag af Skarstedt användts såsom hjälprede vid något af de prakt. teol. öfningarna. Nu fick jag en stor del af dem på min lott, så mycket hellre som Norlin nu för sjukdom hade tjenstledighet och fakulteten ej hade mera än två ordinarie tjenstgörande lärare: Olbers o. Skarstedt. Behovvet af en docent hade nog bidragit till att göra mig till docens för så godt pris.

Min tid blef nu ganska mycket upptagen af prakt. öfningars ledning samt af tentamina. Dessutom läste jag på och begynte tentera till teol. kandidatexamen. Dertill kom, att en adjunktur blef ledig i Upsala. Jag tänkte på att söka den och begynte därför skrifva afhandlingen: »Sacramentum o. sacrificium i luth. kulten». Jag sökte ej platsen men fullbordade afhandlingen.

Så dog teol. adjunkten Norlin och jag skulle söka den lediga platsen. Till ämne för min afhandling valde jag »Adiafora». Huru jag kom att välja detta ämne, vet jag ej. Några särskilda studier i detsamma hade jag icke, och jag begick felet att ej heller i förväg studera litteraturen om detsamma. Detta var ett oförsvarligt fel och dock var det ej första gången jag begick detsamma. Jag började skrifva på min

afhandling. Det blef en bred biblisk afdelning. Meningen var, att den skulle intagas i Universitetets årsskrift. För detta ändamål måste den först granskas och godkännas. Derför lemnades manuskriptet till Olbers. Huru väl minnes jag icke den lördag, då jag kallades till honom och af honom fick en dom, som innebar, att allt mitt arbete varit förgäfves. Sällan har jag mötts af någon yttre motgång, som känts så bitter. Ännu i dag känner jag, huru det då kändes. Allt syntes vara förloradt. Ej mera än ungefär en månad återstod af specimenstiden. Äfven om jag visste, hvad jag skulle skrifva, syntes den tiden vara för kort. Det syntes mig, som om hela min framtid hängde på, om jag finge adjunkturen eller icke – och, såvidt menniskor kunna se, skulle verkligen så varit förhållandet. Först 11 år derefter hade jag kunnat bli ordinarie i teol. fakulteten, om jag ej då fått befordran. Jag kände mig förkrossad och nödställd.

Då vederfors mig ett nytt ganska märkligt prof på Guds barmhertighet. En af de första nätterna efter det hårda slaget drömde jag hela upprännen och schemat till min afhandling, sådan den nu föreligger. På morgonen uppskref jag det. Jag begärde tjänstledighet och Eklund var snäll att åtaga sig vikariatet. Sedan begynte ett mycket forceradt arbete. På 28 dygn skrefs hela den långa afhandlingen. Olbers hade utan tvifvel rätt i sin kritik öfver mitt första försök. Afhandlingen, sådan den föreligger, är ock lätt att kritisera. Jag sätter den lägst bland mina författaralster – gradualafhandlingen undantagen. Det fel, som först träder i ögonen är dess bredd – hvilken beror äfven af den korta tid, som jag hade för författandet. Det gällde att blott skrifva – utan att kritisera eller korrigera. Jag medhann ej att läsa en enda författares tankar om saken. Emellertid lärde jag här af inse felet häruti; men jag får bekänna, att jag dock äfven sedermera mycket mindre än vanligt och skäligen är studerat föregångare, när jag skrivit öfver något ämne.

Mycket ansträngd blef jag emellertid, isynnerhet som det sedan gällde att äfven sammanskrifva två profföreläsningar. Den öfver fakultetens ämne, ungefär så lydande: »de irrlärare mot hvilka de apost. skrifterna äro riktade» lyckades på ett för mig märkvärdigt sätt väl. Jag hörde, att bland andra Flensburg talat berömmande om den. Om den öfver mitt sjelfvalda ämne »traditionens betydelse för den lutherska kyrkan» hörde jag ej något omdöme.

Jag erinrar mig, huru obeskrifligt skönt det kändes, när specimens-tiden var slut och jag verkligen nödortfött medhunnit prestanda. Den 30:de Apr. gick tiden ut och på min födelsedag d. 29:de höll jag min sista föreläsning. Samma dag fyllde jag 30 år och hade således hunnit den ålder, som fordrades för kompetens.

Först efter ferierna kunde fråga bli om förslagets upprättande. Samma dag som Einar föddes och ett par timmar efter hans födelse fick jag bud från teol. fak. med begäran om någon upplysning, som visade, att man nu var samlad för att der afgöra min viktiga fråga. Mycket glad blef jag sedan öfver underrättelsen, att jag fått första rummet å förslaget. Men huru skulle det gå i konsistorium. Härom kunde man ej vara viss, då åtskilliga af dettas medlemmar satte min medtäflare C. Schmidt mycket högt. Det var väl mot slutet af November, som konsistoriets pluralitet — jag mins ej huru stor den var — uppförde mig främst på förslaget.

Jag hade någon förhoppning om, att Schmidt skulle låta sig härmed nöja. Det hade sagts, att inga klagomål skulle bli, hvem helst blefve föredragen. Annat blef det. Snart visade det sig, att S. blifvit i högsta grad uppretad. Han visade sig nu från en sida, som hvarken jag eller andra förut märkt hos honom. Förut tycktes han vara en lugn man, godmodig, hafvande sig sjelf i god tygel. Nu blev han hätsk och hänsynslös nästan utan gräns. Jag kan ej klaga öfver, att han visade sig sådan mot mig, utan bitterheten visade sig på förfärande sätt mot fakultetens medlemmar. Så redan förut men sedan i besvärsskriften, hvilken, om jag ej missminner mig, bar sjelfva julaftons datum. Äfven i denna skrift anföll han ej mig synnerligen häftigt, men utför hänsynslöst mot fakulteten. Det var tydligt, att S. aldrig tänkt sig annat än att han skulle fått företräde framför mig:

Nu gällde det att skrifva förklaring etc. Klagomålen anfördes hos kansleren, som hade utnämningrätten. Jag vet ej, om det någonsin händt, att man i fråga om akademisk adjunktur öfverklagat kanslers beslut. Sådant synes mig vara ganska oegentligt, då kansler var utnämmande myndighet. Emellertid öfverklagade S. verkligen kanslerens för mig gynnande beslut, och i sina besvär hos konungen förgick sig S. verkligen något emot mig. I nov. 1872 föll konungens utslag och jag blef teol. adj. och kyrkoherde i Husie och W. Skreflinge.

Jag vill här tillägga, att jag sedan ej träffade S. förrän jag kommit till Westerås såsom biskop. Han hade efter att hafva varit lektor i Westerås blifvit kyrkoherde i Hedemora. Jag var allt generad af att träffa honom, men från första stunden och sedan alltjemt o. på många sätt har han visat mig den största vänlighet.

I sammanhang härmed vill jag anteckna en rätt egendomlig händelse. När domprosteriet i Westerås blef ledigt efter Linder, sökte Schmidt, som då var lektor, embetet. Björling, biskopen, ville ej hafva honom till domprost utan sökte efter någon extra sökande, som kunde anses bli föredragen. Detta visste Schmidt, och då han ej sjelf hade något hopp om utnämning men hade lust att, som man säger, schacka biskopen, så sökte han äfven efter en extra sökande, någon annan än Björling ansågs påtänka. Men då begaf det sig, att de kommo att vända sig till samma person. Ungefär samtidigt fick jag bref från båda två med uppmaning att söka domprostbefattningen. Jag svarade nej till denna kallelse liksom sedermera till att aflägga prof för pastor primarietjensten i Stockholm. Jag ansåg mig nemligen ej hafva anledning och hade ej lust att söka mig bort från min tjenst i Lund. Rätt underligt var, att jag slutligen i alla fall kom till Westerås. Jag är viss om, att jag blifvit biskop der under gynnammare förhållanden nu, än om jag suttit där förut såsom domprost. Schmidt gaf mig sin röst vid biskopsvalet.

Den 11:te December 1872 prestvigdes jag af biskop Flensburg. Jag var ensam och F., som visste, att jag hyste betänkligheter mot presteden, valde till ämne för ordinationstal ordet om, att man skulle svärja Herranom sin ed. Qvällen förut och ett stycke in på natten hade jag kämpat med mina betänkligheter och sökt stärka mig bland annat genom att läsa olika författares försvar för eden. Det var ej edens innehåll utan blott Jesu ord i bergspredikan, som oroade mig, hvilken tyckte sig väl förstå och äfven sentera den lutherska uppfattningen af eden såsom en gudstjenst. Ack det var hvarken första eller sista gången, som jag plågats af bokstafsträldom under Skriften, under det att mitt kristliga medvetande protesterat mot betänkligheterna. Min egen erfarenhet gjorde, att jag i hjertat alltid varit rätt benägen att afskaffa presteden, äfven om jag vid kyrkomöten yttrat mig häremot, på grund deraf att jag ej genom afskaffandet ville gifva stöd åt en motivering, som jag ansåg allt annat än evangelisk.

Annandag jul höll jag min inträdespredikan i Husie och Skreflinge, och dessa församlingar blefvo mig mycket kära, såsom de ock visade mig mycken vänlighet. Jag reste på jernväg till Malmö och hemtades derifrån liksom återfördes dit af församlingsborna, hvilken sins emellan fördelat detta onus. Temligen ordentligt tjenstgjorde jag i prebendet. Ej sällan hände, att den gode v. pastorn Cronhamn, när jag underrättade om att jag ämnade komma för att predika, skref att då utlyste han äfven nattvardsgång att jag också måtte hålla skriftetal.

Under min adjunktstid var jag också ett par år pastor Humblas vikarie i så måtto, att jag höll de bibelförklaringar och skriftetal, som ålåg honom.

Med vårterminen 1873 begynte min adjunktstjenstgöring vid akademien. Jag hvarken mins eller har anledning att söka erinra mig mina förordnanden såsom professor ej heller hvad jag under olika terminer föreläst. Det vigtigaste af mina föreläsningar föreligger i »Lutherska kyrkans Bekännelse» och »Om luthersk kyrkotukt» (samt i »Katekesutläggningen». — Dessutom höll jag föreläsningsserier öfver Predikans historia med tillämpning, Högmessan, Katekisationens historia, perikoper) hvilka båda böcker tillkommit såsom föreläsningar. Dessa utarbetades oftast långt i förväg, ej sällan under ferierna, och höllos — med blott inskjutande af tillfälliga parenteser — så som de nu föreligga tryckta. För resten må såsom föreläsningsserier nämnas en i predikans historia och en i kateketik.

Det var för mig nödvändigt att i förväg bereda terminernas föreläsningar, ty under pågående termin var jag strängt sysselsatt af praktiska öfningar och mycket annat. Att så bereda sig i förväg hade, såsom lätt förstås, både sina fördelar och sina nackdelar med sig.

Ända från min docenttid till dess jag utnämndes till biskop ledde jag praktiskt teologiska öfningar, kateketiska, homiletiska, liturgiska, kyrkolags, nästan under hvarje termin 2 eller flera af dessa slag. Dessa öfningar hade i den form, hvori de hufvudsakligen förelågo vid Lunds universitet, ordnats framför allt af E. G. Bring och traditionen efter honom hade vidmakthållits af Olbers. Utan att vilja förneka, att de möjligen kunnat ordnas ännu bättre, tvekar jag dock ej att uttala den meningen, att de voro i Lund bättre anordnade än kanske på något annat ställe. Att ordningen der var bättre än i Upsala torde vara af alla medgifvet. Svårare var ock att leda dem i U.,

der man hade så många flera lärjungar. Och då jag reste i Tyskland särskildt i syfte att taga reda på, huru liknande öfningar leddes, fann jag ingen plats, som uti det ifrågavarande hänseendet stod framför Lund. Naturligt är, att hufvudvigten ligger på den person, som leder dem.

Jag följde den gamla traditionen i hufvudsak, men utom det att jag införde kyrkolagsöfningar, vidtog jag också förändringar i de öfriga isynnerhet de homiletiska. Det kan möjligen vara skäl att här något redogöra för, huru de prakt. öfningarna tillgingo under min tid. Till de kateketiska skulle för hvarje gång (2 ggr i veckan) alla kandidaterna bereda sig på samma del af katekesen och göra detta skriftligen. Tre gossar från folkskolan inställde sig i föreläsningssalen. Två eller tre kandidater fingo sedan efter hvarandra katekiseras (naturligtvis ej öfver samma stycke). Till sist katekiserade jag ungefär en halftimma, dervid bland annat äfven materialiter kritiserande mina föregångare, dock ej så att lärjungarna fingo någon förnimmelse häraf. Sedan gossarna aflägsnat sig, började kritiken först af kamraterna och sedan af mig. Denna kritik afsåg både materia och form. Stundom kunde den — liksom kritiken vid öfriga öfningar — äfven få ett personligt pedagogiskt syfte. Hända kunde det, att någon ungdom kom till öfningarna med nog stort sjelfförtroende. Naturligtvis var det ej svårt att, om man ville använda en strängare och högre måttstock, visa, att han skött sin sak dåligt. Efter en dylik en gång gifven grundlig kritik var, såvidt jag mins, det stora modet alltid brutet. Och, jag vill tillägga, att jag aldrig erfor, att kritiken minskade det mycket goda personliga förhållandet mellan kandidaterna och mig.

De homiletiska öfningarna intresserade mig mest och jag tror, att om jag skötte något med någon framgång, så var det dessa. Vid dem gjorde jag också någon förändring. Före min tid voro de dels skriftliga och dels muntliga. Hvarje kandidat skulle skrifva ett visst antal predikningar och skriftetal. Derjemte skulle kandidaterna till öfningarna skrifva utkast öfver en text o. vara redo att deröfver hålla föredrag. Derefter kom kritiken. Jag fasthöll vid detta schema, men utvidgade det särskildt i *ett* afseende, som blef hufvudsak. Det var nemligen för mig klart, att hufvudsaken var att lära de unga att meditera öfver en text, att lära dem huru det kan och bör gå till

att komma till ett predikoutkast. Derför gjorde jag detta till en min hufvuduppgift. En homiletisk öfning under min tid, gick till ungefär på följande sätt. Hvarje kandidat skulle i förväg göra ett predikoutkast öfver den gifna texten. När de sedan voro samlade, fingo några exegetiskt-homiletiskt genomgå texten, och de andra dervid göra anmärkningar och tillägg. Genom frågor utletades sedan, hvad som kunde vara den allmänna enhetspunkten i texten eller hvad denna handlade om i det hela o. allmänt uttryckt. Derpå frågades vid historisk text: i hvilka scener fördela sig berättelsen och hvad är det karakteristiska för enhvar bland dem? och vid en text af tal eller dylikt: i hvilka delar fördelar det sig och hvilket är tankesammanhanget? Härefter genomgicks — allt i frågeform — hvarje vers för sig för att framtaga hvad i den vore användbart till predikostoff. Sedan mångfalden så var funnen, grupperades detta i vissa hufvudgrupper. Derpå utfrågades enheten och formulerades temat, hvarpå grupperna ordnades och betecknades = den färdiga dispositionen. Slutligen frågades efter de på egen hand gjorda utkasterna och kritiserades, först af förf. själf, som genom föregående öfning dertill bereds.

Vid följande öfning blef det sålunda utarbetade utkastet efter skedd förberedelse utfördt muntligen. — Jag hoppas o. tror, att någon nytta var med dessa öfningar. Åtminstone den, som gaf sig uttryck i en elementarlärares ord, hvilken nog i början ansett sig vara något för förnäm att deltaga i öfningarna. Sedan han dock en tid gjort detta, sade han till mig: »nu har jag lärt mig, att jag ej kan göra predikoutkast».

Jag hade vid öfningarna hjälp deraf, att jag själf skrivit så många predikningar. Jag tog aldrig någon text, öfver hvilken jag ej själf predikat; och hade således en hjälp och ledning i min egen predikan.

De liturgiska öfningarna gingo så till, att kandidaterna fingo utföra olika delar af en högmessa, samt in effigie äfven utföra andra kult-handlingar.

Då jag visste, huru klen många prester redde sig såsom ledare af kyrkostämmor, införde jag öfningar för att bota denna brist. Kandidaterna indelades i kyrko- och skoloråd, fingo ärenden att förbereda. Derefter höllos om dessa kyrkostämmor med diskussioner, flera yrkanden, propositioner och kontrapositioner, voteringar m. m. Dessa

öfningar roade de unga rätt mycket och gáfvo ej sällan anledning till ganska lustiga episoder.

Professor i praktisk teologi blef jag 1881. Äfven vid den platsens tillsättning undgick jag ej helt och hållet ledsamheter. Rosenius var min medsökande och fördröjde tillsättningen länge, skref två afhandlingar — högst kurjösä. Skarstedt var i sitt utlåtande mycket oförsynt mot mig, sade att jag blifvit allt sämre och sämre, insinuerade att jag i min första afhandling, som han vid dess utgifvande mycket berömt, afskrifvit Olbers etc. I konsistoriet fick han blott två röster på sin sida.

Såsom professor fick jag till prebende: Hellestad, Dalby och Bonderup, der jag trufdes utomordentligt väl, liksom alla de mina gjorde det. Vi bodde alla somrar derute på en mycket behaglig plats. Alla — ej minst min hederlige v. pastor Th. Ekberg — voro mycket vänliga mot oss, och jag tjenstgjorde flitigt is. under somrarna. Till att höja mina aktier bidrog mycket en omständighet. Prestgårdsbyggnaderna i Hellestad voro i det mest bristfälliga skick, en riktig skam. Hvem skulle kunna bygga om dem? Prebendena fingo ej del i skånska prestgårdsbyggnadskassan. Jag hade en arrendator med mycket vidlyftiga affärer. Han gjorde konkurs. Då uppkom en stor eldsvåda i Hellestad och äfven prestgården brann alldeles ner. Jag fick då mottaga försäkringssumman. Den syntes ej räcka till nybyggnad. Arrendatorns borgesmän hade väl skyldighet att bygga mot försäkringssumman; men voro rädda derför. Jag vill ej närmare redogöra för alla förvecklingar — men slutet blef, att jag fick ny arrendator, som mot sagda summa byggde och gjorde detta mycket bra. Och ingen förlorade något härpå. Gubbarna i Hellestad kunde ej fräntagas meningen, att detta berodde på min praktiska klokhet. Jag hade ingen annan förtjenst än den negativa, att jag lugnade mig och såg tiden an. Så afvecklades affären af sig sjelf; men jag hade glädjen att lemna efter mig en alldeles ny, mycket treflig prestgård.

Om min professors-tjenstgöring har jag i det föregående talat. Den blef densamma som under ett par år förut. Det hufvudsakligen nya blef, att jag blef ledamot af domkapitlet. Jag kan ej förklara, hvarför jag aldrig förut varit adjungerad ledamot, såsom så många andra det varit. Ej en enda gång hade jag detta varit, då jag gjorde mitt inträde såsom ordinarie.

Kanske hade Westdahl någon del i det nämnda förhållandet, ty han hade nog ej någon synnerlig lust att få mig till medregent. Redan förut har jag omtalat, att mitt inträde i Lunds domkapitel verkligen till stor del gjorde slut på W:s regemente i stiftet. Min betydelse i kapitlet inskränkte sig hufvudsakligen till det inflytande, jag öfvade på rent personliga förhållanden genom det förtroende, Flensburg visade mig. Häraf blef en följd, att jag fick många meddelanden, skriftliga och muntliga, af stiftets prester, som tyckte det vara lättare att meddela mig än Fl. sina önskingar och bekymmer och litade på, att jag skulle bära fram dem till Fl.

Hvad som nu nämts bidrog till att stärka min position i förhållande till stiftets presterskap. Jag var personligen bekant med alla nästan utan undantag och räknade de flesta såsom mina vänner. Kärlek till prester och en viss förmåga att umgås med dem hafva varit mig medfödda och stärkts genom uppfostran och deraf att jag alltid haft stort intresse för kyrkliga förhållanden. Bland Lunds stifts prester hade jag många kamrater från studentåren, ännu flera lärjungar och dessutom många, med hvilka jag af olika anledningar kommit i nära personlig beröring. Vid prestsällskaper och prestmöten hade jag haft åtskilliga uppdrag att utföra m. m. Jag tror därför, att man i allmänhet hade ett vänligt sinne mot mig. — Ett märkligt och starkt uttryck fick detta vid val af presterligt ombud vid 1878 års kyrkomöte. Vid föregående möte var prosten Quiding ombud, och man menade, att denne synnerligen afhållne man skulle omväljas. Emellertid framkom — jag vet ej hvarifrån — förslaget, att jag skulle väljas. Föga utsigt borde finnas för framgång åt detta förslag, ty dels var jag mycket ung och dels var jag akademiker, under det att många prester, ej utan skäl, ansågo, att en ute i stiftet tjänstgörande borde väljas och att mitt val vore ett fattigdomsbevis för det tjänstgörande presterskapet. Så resonnerade äfven några bland mig personligen allra närmast stående. Dertill kom, att Westdahl mycket ifrigt använde hela sin skicklighet och sitt stora inflytande för att motarbeta mitt och befordra Quidings val. Han skref bref till alla kontraktsprostar och åberopade Flensburgs önskan. Huruvida han befullmäktigats att gå så till väga, lemnar jag derhän. Säkert är, att F. ville, att icke jag utan Q. skulle väljas. Man var så angelägen här-om, att man mot vanligheten anställde röstning i sjelfva domkapitlet.

Emellertid blef jag vald och den, som strax och först underrättade mig härom, var Westdahl. När jag då träffade honom, var jag nyfiken se, huru han skulle taga saken, och fick ett slående exempel på, huru klok han var. Han var ovanligt stillsam och lågmäldt, men han försökte ej låtsa någon belåtenhet, ej heller förtrytelse. Men ej heller försökte han spela komedi eller förtiga saken med tystnad, utan helt öppet erkände han, hvad han velat och önskat, samt var för öfrigt vänlig. Vänlighet och jag tror äfven vänskap var och blef alltid oss emellan från den tid, då vi kommo med hvarandra i någon närmare beröring med hvarandra.

Kyrkomötesvalet gladdde mig mycket ej blott såsom förtroendebevis utan äfven för sakens egen skull. Jag ville mycket gerna komma till kyrkomötet och har första gången och sedan alla gånger tyckt det vara mycket roligt att vara med vid kyrkomöten.

Vid valet till 1883 års möte var nog ej någon egentlig fråga om någon annans val, om ej af annan grund så därför att presterskapet ville visa mig vänlighet och förtroende. Många bevis på denna sinnesstämning fick jag under årens lopp och sist, då jag blifvit utnämnd till biskop och skulle lemna stiftet. Särskild vänlighet visades mig vid den stora afskedsmiddag, som många stiftets prester tillställde och vid hvilken man skänkte mig vackra silfverarmstakar, till hvilkas anskaffande många lemnat bidrag. Det var ej heller så lätt att skiljas från Lunds stift och de många vännerna der. Huru godt förhållandet än kunde bli till presterna i ett annat stift, så blef detta dock olikhet hvad som varit. Banden mellan barndoms och ungdomsvänner, mellan lärjungar och lärare, mellan kamrater är ett annat än äfven det närmaste band mellan förman och underordnade. En sak bidrog dock särskildt till att göra skilsmessan lättare. Jag hade under de sista åren känt, att jag ej skulle orka med att uträtta allt, som embeten och enskildt eller allmänt förtroende pålade mig. Strax innan jag blef utnämnd till biskop, hade jag börjat känna köld och tyngd i hufvudet, hvilka vittnade om öfveransträngning. I mycket lämplig stund kom utnämningen, ty denna ansågs medföra, att jag ej fick tjenstgöra såsom professor. Först om ett år skulle jag flytta till Westerås. Under detta år fick jag hvila. Allt tydligare märkte jag sedan nödvändigheten häraf. Ännu sedan jag flyttat till Westerås, hade jag mycket betänkliga bevis på, att hufvudet blifvit öfveransträngdt.

Oktober 1895.

Under två år hafva dessa anteckningar hvilat. När jag nu åter anser mig hafva tid att något fortsätta dem, så vill jag dock ej tillägga mycket om min verksamhet såsom universitetslärare. Det hufvudsakligaste från mina föreläsningar föreligger tryckt dels i »Luth. kyrkans Bekännelse» och dels i »Luthersk kyrkotukt». Jag skulle kunna tillägga, att åtskilligt föreligger äfven tryckt af annan hand, ss. begagnadt men kanske ej fullt klart ss. sådant angifvet.

Jag vill tillägga, att mitt förhållande till den teologi studerande ungdomen alltid var mycket godt. De unga visade mig alltid mycket förtroende och vänlighet, äfven de som jag visat stränghet mot. Att föra mig närmare denna ungdom, dertill bidrog äfven den »teologiska föreningen», som stiftades på mitt initiativ 1868 och som ännu lär fortleva. Jag tror och vet, att den isynnerhet i vissa tider uträttat något godt. Både af lust och pligt drefs jag till att under hela min Lundatid flitigt bevista dess förhandlingar. Knappast någon sammankomst försummade jag.

I teologiska fakulteten trufdes jag aldrig rätt väl. I det föregående, vid talet om Olbers och Skarstedt är tillräckligt antydt om skälet härtill. Under mitt lif har jag kommit att samarbeta med många slags menniskor, äfven sådana som varit ökända såsom besvärliga; men aldrig har jag sammanträffat med några, som synts mig vara så svåra att draga i ok med som dessa två teologer. Men härom är ej lönt att skriva.

Vid kyrkomöten.

I stället har jag lust att tala något om mina erfarenheter och intryck från de kyrkomöten, jag bevistat. Då fullständiga handlingar om dem föreligga, vill jag ej röra vid hvad dessa innehålla. Om kyrkomötet 1893 har jag förut gjort särskilda anteckningar, som kunna något antyda om interiörerna. Derfor vill jag icke heller härom nu skrifva något, utan jag afser blott att anteckna ett och annat af mera personlig art.

Då jag blifvit vald till ledamot af kyrkomötet 1883 föreslog jag, som skulle bo på Grand Hotel der också min svärfar bodde, prof. Claes Warholm, domprosten Richard Warholm, doktor Liedholm och domprosten Wetter att bo på samma ställe, ett förslag som accepterades. Dessutom kom prosten J. Unger, förut för oss obekant, att bo på samma ställe. Vi hade stor trefnad af samvaron. Detta föranledde mig att, när 1888 års kyrkomöte nalkades, föreslå ett liknande arrangemang. Men nya goda vänner hade tillkommit och därför blef kotteriet, som slagit sig ned i hotellet Kung Karls Annex, större. Det bestod af de ofvan nämnda: båda bröderna Warholm, Liedholm och Wetter, Unger och jag samt ss. nytillkomna: biskop Sjöbring, numera biskoparna Lindström och Keijser, domprostarna Björnström och Rosell, prosten Landahl, Rektor Anjou. Vid 1893 års möte vidtogs samma anordning, blott med den skillnaden (C. Warholm o. Wetter voro nu döda), att Sjöbring, Björnström och Rosell hyrde rum annorstädes, och att biskop Rodhe, som 1888 genom daglig närvaro hos oss redan då kunde räknas till kotteriet, 1893 äfven bodde bland oss i Annexet, samt att domprosten Eklund och rektor Bergendahl tillkommo. Redan 1888 blef »annexet» föremål för allahanda uppmärksamhet icke blott i mötet utan äfven i pressen. Naturligtvis stämplades det som ett särskildt parti eller dylikt och det ansågs vara bildadt och sammanhållet af mig såsom ett slags högkyrklig-

hetens generalstab. Jag vill ej heller bestrida, att det kom att öfva ett visst inflytande och bidrog till en viss sammanhållning, isynnerhet som det bestod af ganska framstående personligheter och mottog besök af allahanda kyrkomötesledamöter, som tyckte att vi hade det mycket treffligt bland oss. Äfven ärkebiskopen besökte oss emellanåt och trufdes godt.

Vi ej blott bodde tillsamman utan åto också på samma ställe, middag och qväll ute i staden, frukost hemma. För övrigt voro vi mycket samlade i det stora rum, som vi hyrde gemensamt. Naturligtvis diskuterades der kyrkomötesfrågorna och af utskottsledamöter höllos vi à jour med arbetet inom utskotten. Det är tydligt, att dessa diskussioner ej saknade sin betydelse äfven för den följande behandlingen vid mötet; men någon partibildning var ej annexet. Intet tvång lades på de enskildes meningar eller vota. Sådant kunde ej ifrågakomma med så sjelfständiga och kunniga personer, hvilka dock i hufvudsak intogo samma ståndpunkt (möjligen med undantag af Eklund i vissa frågor). Derför vittna äfven de tryckta möteshandlingar is. fr. 1893, att annexets medlemmar förfäktade stundom olika uppfattning.

Blef än följden af annexbildningen äfven kyrkopolitisk, så var dock detta ej ett ursprungligt syfte utan afsigten var personlig trefnad och glädjen af samvaro med goda vänner. Och om nånsin afsigten med något mitt åtgörande har vunnits, så var så förhållandet i detta fall. Jag är viss om, att ej blott jag utan alla annexvännerna räkna dessa samvarotider på Annexet bland sina allra ljuvaste och mest uppbyggliga minnen, sådana som det gifves åt endast få menniskor att i lifvet finna.

Jag vill skildra en dag i Annexet. Kl. 9 samlades vi till frukost, som afåts under det godlyntaste skämt. Derefter tändes cigarrerna. En och annan ledamot försökte läsa tidningarna men indrogs snart i samtalet, hvilket till att börja med anordnades mera kotterivis men innan kort blef gemensamt och rörde sig antingen kring kyrkomötes- eller andra intressanta frågor. Kl. $\frac{1}{2}$ 11 skingrades sällskapet och man gick till arbete i utskott eller plenum. Omkr. kl. 3 samlades man på middags-matstället. Därefter arbetade hvar och en för sig eller samtalade man på tu manna hand i enskilda rum. Men när det blifvit mörkt och lampan tändts i stora rummet, kom den ene efter den

andre dit för tidningsläsning och samtal. Då blef snart gemensamt samtal, stundom i form af diskussion till qvällsmatstid. Derefter pratades etc. Detta var den enkla ramen för en förunderligt stor trefnad. Icke underligt att trefnaden var stor, då alla de närvarande voro synnerligen goda, de flesta gamla, vänner, då alla hade samma religiösa och kyrkliga ståndpunkt, då alla voro friska naturer, då stor granlagenhet och ej mindre stor frihet rådde, då alla drogo sitt strå till stacken för att göra samvaron innehållsrik och lifvande. Möjligen måste jag göra ett undantag för mig i flera hänseenden och äfven i det, att jag ville dominera, men annars fans ingen som ville göra detta. Af utomvarande och nog äfven bland oss sjelfva ansågs väl jag såsom chef för kotteriet; men jag hoppas och tror att mina mycket kära vänner ursäktat, om jag försökte för mycket göra mig gällande. För öfrigt spelade hvar och en sitt särskilda instrument vid den harmoniska konserten. Några ord härom. I ej ringa mån var den gamle Liedholm en medelpunkt i sällskapet och detta ej blott på grund af sin ålder utan äfven tillfölje af sin trofasthet, godmodighet, humor och outtröttlighet i att vara tillsamman med oss. Han var den siste, som bröt upp. Jemte honom höllo Keijser, Lindström och jag längst ut om qvällarna. Keijser var en betydande stämma genom sin alltid väl öfvervägda och afvägda mening och sin granlaga taktfullhet samt sitt starka sinne för form. Lindströms omdöme skattades mycket högt men han kallades »Tacitus» ty han sade ej mycket, om han ej tillfrågades, hvilket dock ofta skedde. Landahl var godmodigheten personifierad, hade roliga historier, var rätt mycket afhållen för sin barnsliga humor m. m. Han deltog rätt mycket i samtalen. Detta gjorde R. Warholm mindre, men han spred stor trefnad genom sin manliga o. ridderliga karaktär och sade alltid sin mening rent ut. Rosell var den fine tänkaren men också den mycket ömtålige mannen. Anjou, han som alltid satt sig för lågt ned vid bordet, var äfven här anspråkslös men mycket intresserad och när han uttalade en mening, slog det sällan fel att träffa sjelfva väsendet i frågan. Bergendahl var en högst ifrig debattör is. i början. Unger, den hederlige, godmodige prosten, var vår paterfamilias, som ombesörjde alla våra gemensamma angelägenheter, omtalade interiörer, bjöd snus och gaf praktiska råd. Björnström, älskvärd och ödmjuk, hindrades ej blott af sin döfhets utan äfven af sin anspråkslöshet att göra mycket väsen

af sig, men passade gerna upp alla och bjöd alla cigarrer. Sjöbring deltog minst i våra samqväm men när han var närvarande spred han trefnad genom sin anspråkslösa trefnad och sitt klara praktiska förstånd. Rodhe, den fine och urbane mannen, deltog rätt mycket i våra samtal, spridde vänlighet kring sig. Cl. Warholm hindrades också af sin döfhet men med sitt ovanligt lifliga intresse för allt deltog han mycket i samtalen, och var utomordentligt älskvärd och äfven älskad. Gamle Wetter, något trumpen emellanåt men mycket vänlig i allmänhet, positiv och bestämd roade oss äfven med en ej ringa originalitet. Och så Eklund. Naturligtvis kunde han ej binda sig vid några regelbundna vanor utan kom och sprang; men alltid bidrog han till att sätta lif i spelet dels genom några roliga historier, dels genom att göra några oväntade inpass i diskussionen, som framkallade motsägelser eller att man skärsådade ett ämne från nya sidor.

Jag har nu talat om dessa män från synpunkten af deras deltagande i samlifvet i Annexet. Men jag har lust att litet närmare skildra dem o. några andra kyrkomötesledamöter – naturligtvis sedda från min inskränkta och ensidiga horisont.

Om Cl. Warholm, P. Eklund och N. J. O. H. Lindström kommer jag nu ihåg, att jag redan förut skrifvit. Derfor förbigår jag dem nu, blott tilläggande några ord om de två sistnämndas deltagande i kyrkomötet. Eklund, som blott varit med vid 1893 års möte, kom nog dit med förväntningar om att kunna uträtta något stort. Det var första gången han var med om jag så får säga i den stora kyrkliga världen. Mycket hade han förut kritiserat de kyrkliga myndigheternas åtgöranden och ansåg sig nog hafva högre och större vyer. Han för-dolde detta visst icke. Men här hämnade sig hans antinomism, hans fullständiga ringaktande af alla former och vanliga ordningar.. Han kände sjelf, att han misslyckades och vi andra kunde ej undgå att se detsamma. Hans gamla vänner förvånades alls icke häröfver, men så mycket mera andra, som blott kände honom såsom en rikt begåfvad person. Särskildt beklagade sig för mig ärkebiskopen öfver saken.

Lindström deltog ej synnerligen mycket i 1888 års förhandlingar och hade gjort det mindre, om jag ej manat och drifvit honom fram. Men när han yttrade sig, så märkte jag hans öfverlägsenhet. Detta gjorde också, att han vid sitt andra kyrkomöte insattes såsom ordinarie ledamot i kyrkolagsutskottet, och bidrog nog ej litet till, att han

året derefter erhöill 1:a rummet å förslag till biskop i Wexiö. Säkert hör han till landets allra mest begåfvade och dugliga prester.

Af alla hittills hållna kyrkomöten har öfverläkaren J. F. Liedholm varit ledamot och ingen bestrider, att han varit en i hög grad värdig och duglig sådan. Han är en märklig man. Framstående hospitalsläkare har han flitigt följt sin vetenskaps utveckling, men hans hjertas djupaste intresse har egnats åt luthersk teologi. Sällan, i högsta grad sällan träffar man en så i tro och lif luthersk man som L. Han har, kanske mest om nätterna, studerat luthersk teologi och framför allt våra lutherska symboliska böcker. Ehuru jag under årtal föreläst öfver dessa, redogjort för deras innehåll i en stor bok, utgifvit ny svensk upplaga af dem, har jag dock ej på långt när så god reda på dem som L. Jag är alldeles viss om, att ingen person i vårt land öfverträffar eller kan jämföras med honom i insigt i dessa böcker. Han kan dessa till stor del utantill, citerar dem när som helst, då det kan behövas. Och han förstår dem grundligt och lefver i dem och efter dem. Näst bibeln fins ej heller för honom något med dem i värde jemförligt. Att röra vid dem är att röra vid L:s ögonsten, han reagerar ögonblickligen. Naturligt var därför, att anfallet mot dem vid 1893 års kyrkomöte skulle gå honom djupt till sinnes och att afgörandet då beredde honom mycken glädje. Också uppfann han ett namn åt alla sina meningsfränder. Han kallar dem alltid »konkordiebröder».

När jag sagt, att L. är en luthersk man, så har jag skildrat honom både invärtes och utvärtes. Deri ligger grunden till hans barnsliga tro, hans trohet mot det bestående, hans humor och hjertlighet och barnsliga uppsluppenhet i umgängelsen.

Jag vill ej säga, att han i kyrkomötesdebatterna öfvat något större inflytande, men icke har det saknat betydelse, att han alltid oförfäradt aflagt en god bekännelse, om hvilken ingen tviflat, att den utgick från hjertat. En bemärkt debattör har han varit ej blott genom det nyss anförda, utan äfven genom den humor, som ofta präglat hans yttranden och genom den omutliga frimodighet, med hvilken han sagt ut, hvad som kunnat vara obehagligt för en och annan. I både det ena och det andra af dessa hänseenden har han dristat sig till att gå längre än andra; men han har behållit allas aktning. Ortodox är han mera än någon annan och i konservatism lemnar han

väl ingen företrädare. Egentligen anser han, att lekmännen ej borde hafva beslutande röster i kyrkomötet. Detta gör, att han stundom kan lemna sin mening och gå med en annorlunda tänkande prest eller isynnerhet biskop, till hvilken han har förtroende såsom luthersk.

I sitt enskilda lif och i sitt familjelif är han mycket älskvärd och älskad. Då han och jag första gång träffades vid 1878 års kyrkomöte, sökte han strax upp mig och tillsade mig vänskap och förtroende. Aldrig har det goda förhållandet mellan oss grumlats utan blott vuxit sig starkare. Han utvalde mig till sin närmaste på grund af, att han af mina skrifter trott sig i mig finna en lutheran. Vi äro synnerligen goda vänner och korrespondera emellanåt.

En nu snart 30 årig oafbruten vänskap förenar mig med seminariektorn Ch. Anjou. På honom vill jag här, såsom jag förr gjort, tillämpa Skriftens ord om den, som satte sig nederst men fick befallning att sitta bättre upp. Hade Anjou skolat placeras efter sin begåfning, skulle han fått en af de allra främsta platserna, ty han är en af de rikast begåfvade menniskor, jag lärt känna. Hos honom är ett godt stycke af ett geni. Han är i hög grad musikalisk, lärd musiker, genialisk musiker. För min del har jag alltid i honom sett den högsta musikaliska auktoritet. Här som annars har han en sällsynt skarpblick att genomtränga all humbug och ytlighet. Anjou har aflagt examina för inträde i prestembetet men aldrig låtit prestviga sig. Jag förmodar, att orsaken varit hans temligen svaga kroppskonstitution, som gjort att han ej vågat utföra en prests gerning. Men förr hörde jag honom emellanåt predika, och jag har aldrig hört någon predika bättre. Der var i hans predikan genialitet. Alla gränslåter föraktades men tanke knöts till tanke med den skarpaste logik. Ett visst humoristiskt-satiriskt drag saknades icke, troligen i viss mån en följd af studier af Sören Kierkegaard; men innehållet var genuint lutherskt i ovanlig grad. Sällan har jag hört någon som han predika rättfärdiggörelsen af tron så sjelfständigt, utan att upprepa andras sätt och ej såsom en lärosats utan såsom genomträngande alla ämnen, äfven etiska.

Anjou har ett synnerligen skarpt logiskt tänkande förstånd. Alltid slår han hufvudet på spiken. Att han vid offentliga förhandlingar ej gör så starkt intryck på alla, beror på att hans framställningsform och äfven röst har något stacato. Men isynnerhet derpå, att han

tyckes göra intet för att draga uppmärksamheten på sig, mycket för att ej märkas.

Han har haft stor, kanske den största betydelsen, som någon haft, för utvecklingen af vårt folkskoleväsen. Statsrådet Carlsson använde honom i allt sitt arbete för folkskolans utbildning, och äfven sedan har han suttit i snart sagdt alla komiteer dess angående. Men att han icke anser folkskolan vara hvad den bör, derom har han flera gånger talat med mig. Han har en alltför fri blick för att ej se hvad som kan anmärkas.

I sin grundåskådning är Anjou en utpräglad lutheran med synnerlig fin känsel för hvad sann lutherdom är och kräfver. Mera än de flesta har han ock blick för »en kristen menniskas frihet» i verkligt luthersk mening.

Att han hållit sig mycket undan beror väl djupast på sinnets anspråkslöshet, men också på en viss fysisk svaghet, som gör honom också ganska känslig. Han har ej vågat anstränga sig och därför hållit sig ifrån hvad som ej bestämdt ålåg honom som en pligt.

Mot mig har han alltifrån vårt första sammanträffande visat trofast vänskap och jag har sällan träffat någon, hvilken jag skänker så djup hjertats respekt.

Biskop E. J. Keijser har, innan han blef biskop i Skara, varit först kyrkoherde i Örebro och sedan domprost i Strengnäs. I den första egenskapen visade han sig vara en i hög grad duglig pastor, frimodigt, kraftigt och besinningsfullt ingripande i svåra förhållanden. Såsom domprost ådagalade han en synnerlig duglighet såsom konsistorieledamot. Såsom sådan kunde han väl sägas hafva styrt Strengnäs domkapitel, då ingendera af biskoparna Strömberg och Ullman haft sin styrka i konsistoriella göromåls handläggning. Då Keijser fick 1:a rummet å förslag till biskop i Strengnäs men ej blev utnämnd, så gick detta honom synnerligen djupt till sinnes, och, ehuru han tappert kämpade emot, kunde han dock ej öfvervinna missmodet häröfver. Detta och många andra orsaker samverkade till, att Ullman och Keijser ej rätt väl trufdes tillsammans och att den senare mycket längtade efter befordran från Strengnäs. Också blef han synnerligen glad öfver sin utnämning till biskop. Jag tror, att han blir en ovanligt duglig biskop. Kanske är ingen af de nuvarande biskoparna så väl anlagd till att vara en duglig preses i ett domkapitel som han.

Med goda insigter i lagar och författningar förenar han fint och öfvadt sinne för form. Härtill kommer en stor besinningsfullhet och noga vägande försigtighet. Dessutom har K. mycket goda studier och fortsätter dessa, har stora vyer och ser verkligen ofta saker i stort. Hans ståndpunkt är mycket fast och stödd af genomtänkta principer. En svensk-luthersk kyrkoman är han och en varm vän af vår svenska statskyrka, af föreningen mellan kyrka och stat. Mycket användbar är han i allmänna förhandlingar och i kyrkomötet har han skaffat sig anseende för besinningsfull, själfständig fasthet. Ingen kan bättre än jag vitsorda, att han är en trofast vän mot sina vänner, ty mig har han utkorat till sin speciele vän. Vi hafva ej träffats förrän 1878, tror jag, men af för mig oförklarliga grunder skänkte mig K. strax en märkligt varm vänskap. Under senare åren har förtroligheten oss emellan blifvit allt större. Vi hafva brefvexlat rätt mycket och K. har för mig framlagt sig sjelf mera än jag tror för någon annan och mera än kanske någon annan gjort för mig. Derfor känner jag väl hans många goda sidor och äfven hans svagare. Han är en varm och rik personlighet. Han skulle kunnat vara ännu dugligare än han är, om han kunde lättare umgås med menniskor. Men liksom hans lilla kropp är synnerligen stel och styf, så är ock hans umgängelse. Aldrig sviker han i belevnad artighet och nog ej heller i granlagenhet, åtminstone ej medveten, men hans umgängelse har för mycket af gravitet eller grandessa. En brist hos honom är ock saknad af humor. Detta gör, att han har rätt svårt att förlika sig med vissa slags menniskor och ej är fri från anlag att ana anläggningar och djupa planer, der sådana ej finnas. — För egen del har jag blott erfarit, huru han hos sina vänner, hos mig ser mycket mera godt än der fins; och han har gifvit mig öfverflödande uttryck för och bevis på kärlek och förtroende.

Genom märkliga konjunkturer eller, jag vill hellre säga, genom en underlig försynens skickelse har E. Rodhe vid unga år blifvit biskop. Då gamle biskop Anjou dog och man ej i Wisby stift hade någon biskopskandidat, frågade dåvarande riksdagsmannen prosten Lyth sin kamrat i 2:a kammaren, sedermera justitierådet Thomasson, om i Lund fans någon lämplig sådan. Th. nämde P. Eklund och dåvarande kyrkoh. i Karlshamn Rodhe. Lyth var Wisby stifts mest inflytelserike prest och Rodhe fick 1:a, Eklund 2:a rummet på för-

slaget; men 3:e man v. Scheele blef utnämnd. Dermed var R., som man säger, »märkt», och, när man efter Björks död såg sig om efter kandidater med så schartauansk färg som möjligt, kom Rodhe, som hade denna färg men ej mycket utpräglad och därför kunde få röster från båda partierna i stiftet, på 1:a förslagsrummet och blef utnämnd.

Ser man på Rodhes intellektuella begåfning kan man ej säga, att han är ovanligt rikt men väl utrustad ett godt stycke öfver medelmåttan; men bedömer man honom efter hjertats egenskaper eller såsom karaktär är han en person af 1:a klassen. Han är en ovanligt älskvärd, ödmjuk och godhertad människa. I umgängelsen med människor är han särdeles granlaga och vänlig och behaglig. Han vill alla väl och gör alla väl, så långt han kan. I goda ekonomiska omständigheter har han särskildt på kraftigt hjelpande sätt bistått många.

Dessa och flera andra goda egenskaper göra, att Rodhe nog kommer att taga sig ganska väl ut såsom biskop i Göteborg. Han kan ej undgå att bli afhållen. Men man har nog tyckt, att en biskop der behöft hafva en större gäfvornas öfverlägsenhet; så mycket mera som G:s stifts prester, så förträffliga de i stort och hufvudsakligt sedt äro, dock äro temligen ensidiga och dertill styfva. Rodhe begick det misstaget i sitt herdabref att nästan blott tala om det myckna, hvari han med dem stämde öfverens, men dermed hade han försummat att från början till dem intaga en fri och själfständig ställning. Det måste ock medgifvas, att det skulle fordras ofantligt mycket för att stå fullt själfständig gent emot detta presterskap o. på samma gång taga vara på den förträffliga insats, som det gör i vår svenska kyrka. Troligtvis passar R. bäst såsom biskop der och verkar försonande och mildrande genom sin blidhet och fromhet.

Med R. har jag varit vän sedan många år — och aldrig har jag funnit hos honom något annat än godt, hvad hjertats karaktär angår, äfven om jag ej kunnat undgå att märka en viss begränsning i hans intelligens. Denna märkes visst icke i det sociala samlifvet eller i vanliga offentliga förhållanden; men den syns vid större tillfällen. Vid kyrkomötet har han en och annan gång misslyckats; så vid behandlingen af frågan om öfversättningen af Nya testamentet vid 1888 års kyrkomöte. Att han detta gjorde, berodde i väsentlig mån af att han var bunden af sitt stifts prester. Också var ställningen för R. då

mycket svår. Agitationen för en ytterligare revision af den nya öfversättningen var inom G. stift passionerad och det var 1:a gången R. var kyrkomötesledamot och strax efter hans invigning till biskop. — R. var en mycket förträfflig kyrkoherde i Karlshamn och sedan i Norrköping. Han hördes gerna såsom predikant, hade en innerlig pastoral vård om sina församlingar, ömmade för de fattiga m. m.

Om mina öfriga annexvänner vill jag ej mycket skrifva. Prosten Fr. Landahl är Skara stifts mest framskjutne prest, som har sina kamraters fulla förtroende. Han är framför allt prest och själasörjare och såsom sådan mycket aktad och afhållen. Till sin åskådning står han mycket nära schartauanerna och skulle utan tvekan räknas till dem af dem, som ej på nära håll lärt känna Göteborgsschartauanisen. Jag tror, att det var efter hans far som de så kallade Landalianerna i Skara stift ha sitt namn. Han var ej Schartaus lärjunge utan själfständig men Landalianerna och Schartauanerna torde ej skilja sig mera från hvarandra än syskon inom samma familj. Fr. Landahl har varit en aktad och mycket afhållen medlem af 2 kyrkomöten men har ej der spelat någon framstående roll. När man ser den magre, länge och rake mannen, skulle man tro, att han vore styf och hård; men han är en i hög grad godmodig och vänlig människa.

Domprosten R. Warholm har ej heller vid kyrkomötena haft något dominerande inflytande, mindre än man kunnat vänta. Jag kan ej rätt förklara detta. Något beror det på själfva det yttre uppträdandet, hvilket kännetecknas af något abrupt och staccato. Han är en gammalkonservativ man och högkyrklig, förstår kyrkliga frågor mycket väl. Såsom alla Warholmar är han en mycket behaglig man; men förekommer kanske en och annan vara något »hög» — beroende på hans stora figur och hans abrupta sätt att tala. Ej så litet äldre än jag har han alltid visat mig mycken vänskap och jag är mycket fästad vid honom.

Om den hederlige prosten Unger har redan något sagts. Han är framför allt hederlig och praktisk. Teologi har ej varit hans ursprungliga studium och teolog är han kanske ej så mycket. Men han har godt teologiskt o. kyrkligt förstånd samt erfarenhet af mycket i vår tids kyrkliga lif. Karlstads stifts själfskrifne förtroendeman har han varit sedan länge. Med sin biskop (Rundgren) trifs han ej rätt väl

samman, dess bättre med oss på annexet, och han är af oss alla mycket afhållen.

Eftersom jag nämde Rundgren, så må något sägas om honom. Men det är ej så lätt att skriva om honom, ty han är visst icke en person, hvilkens signatur är för alla klar och läsbar. Tvärtom är han en sluten och rätt gåtfull natur. Detta kan sägas röja sig redan i hans yttre. Få personer kunna vid olika tillfällen hafva så olika utseende som han. Emellanåt ser han mörk, melankolisk, sarkastisk ut; en annan gång kan hans ansigte lysa och hans ögon tindra vackert och vänligt. Något liknande gäller om hans umgängelse och äfven om hans offentliga uppträdande. Man tycker, att det den ena gången är en alldeles annan person än den andra gången.

Jag tror ej, att denna oklarhet eller ojemnhet är ett drag blott i R:s yttre menniska, utan jag föreställer mig, att något liknande kan sägas om hans inre menniska. Af hans yttranden vid åtskilliga tillfällen synes framgå, att hans åskådningssätt är sammansatt af heterogena element. En viss rationaliserande tendens tycks han aldrig hafva öfvervunnit, äfven om med den förenats en luthersk-kyrklig och äfven om denna senare är den starkaste. Häraf torde äfven förklaras R:s kyrkliga hållning. Ända till senare tider har hans kyrkopolitiska ståndpunkt varit strängt konservativ, ja han kunde sägas vara den konservativaste af alla. Dock äfven då hände det, att han kunde förvåna verlden med att framkomma med eller understödja ett förslag, som gick i alldeles annan o. motsatt riktning. Under den senaste tiden har detta senare blifvit alltmera vanligt, så att han för närvarande plägar prisas af tidningspressen såsom liberal i motsats mot öfriga biskopar. Dock kan han äfven nu vid sidan häraf emellanåt vara mera konservativ än någon annan. Mig förekommer det, som om R. aldrig kommit till någon enhetlig teologisk åskådning och därför ej varit högkyrkligt-konservativ på grund af genomtänkta teologiska principer utan af praktiska hänsyn, af hänsyn till hvad han ansåg förhållandena tillråda såsom nyttigt. Teolog är därför ej R. i egentlig mening utan han har alltid varit politiker och särskildt kyrkopolitiker.

Häraf torde i sin mån förklaras något i hans offentliga uppträdande, som ej kunnat undgå uppmärksamheten. J. M. Sjögren i Lund sade en gång om R. till mig: »han anför alltid för en god sak den

sämsta bevisning». Anmärkningen är skarp men ej alldeles obefogad. På grund af anlag och mycken öfning är R. en debattör af hög rang. Han måste ådraga sig uppmärksamhet, den mindre sakkunnige finner honom briljant, den sakkunnige tycker detsamma men undgår ej att tycka de af R. anförda skälen något kurjosa och ej af bästa slag. Jag tror, att detta beror bland annat derpå, att R. ej torde beherrska den teologiska ståndpunkt, från hvilken den föreliggande frågan skulle kunna få den bästa belysningen, utan ist. vara hänvisad till sina egna andliga tillgångar.

Af det nu antydda torde äfven i sin mån förklaras, att R:s offentliga uppträdande förekommer något »sökt». Detta gäller ej blott om hans inlägg i debatter utan äfven och ännu mera om hans religiösa tal och predikningar. Jag tror ej, att han beherrskar den gamla asketiska litteraturens vare sig tankar eller språk. Men vid sidan härom torde dock ej böra bestridas, att hos R. fins en viss lust att vara originel, att ej gå fram så som andra gå.

Emellertid är R. en mycket framstående och rikt begåfvad man. Dertill kommer, att han varit och är synnerligen arbetsam. Han har också varit en mycket betydande kraft under lång tid. Såsom sådan gjorde han sig gällande redan såsom vald ledamot af det gamla preteståndet, sedan såsom ledamot af 2:a kammaren och i kyrkomötet. I sin egenskap af 2:a kammarledamot utträttade han nog ej mycket positivt, men hans sarkastiska kritiker från den tiden omtalas ännu med beundran. Och sarkastisk kan R. vara såsom få. Sarkasmerna få en ytterligare styrka deraf, att de framkomma långsamt och med det mest iskalla lugn, samt deraf att talaren under deras framförande ser sjelf genomsarkastisk ut. Äfven i kyrkomötet har han begagnat samma metod. Den är en styrka men också en svaghet.

Såsom enskild man kan R. vara både obehaglig och ljuflig, både det ena och det andra i ovanlig grad. Vi hafva en och annan gång stått skarpt emot hvarandra, men personligen har mellan oss alltid rådt mycket godt förhållande. Aldrig annat än vänlighet har varit oss emellan. Jag har därför alls intet att beklaga mig öfver; men andra hafva beklagat sig inför mig.

Jag antager, att det nu sagda förklarar, att förhållandet mellan R. och en hel del af Karlstads stifts prester ej är så varmt och förtroligt som det kunde vara. R. inbjuder ej till enkel förtrolighet, ty sjelf är

han oftast som en tillsluten bok. Men den, som i likhet med mig fått några af R:s vänliga blickar, hvilka äro ovanligt vackra, tvivlar ej på, att i hans innersta fins mycket guld och en hjertats värme, som står i skarp motsägelse mot den yta, som ej sällan synes vara iskall.

R:s bästa tid är förbi. Deremot är biskop Martin Johansson i sin fulla kraft. Och den kraften är i sanning ej liten. Det är ingen hemlighet, att J. och jag ansetts representera olika riktningar inom sv. kyrkan och äfven ansetts hafva lust och äfven någon förmåga att blifva ledare för några andra. I kyrkomötet hafva vi naturligtvis ofta uppträdt emot hvarandra, men något, som skulle kunna kallas personlig sammandrabbning, har ej förekommit. Och, hvad som är märkligare, är det, att vi aldrig, mig veterligen, i skrift uppträdt mot hvarandra namneligen. Ej mycket hafva vi förr personligen sammanträffat, men på senare tiden rätt mycket. Så i synnerhet i kyrkolagskomitéen, der med undantag af en enda gång, samarbetet gick mycket vänligt och trefligt. Derunder kommo vi hvarandra närmare personligen. Någon sympati af innersta slag har väl ej framkommit, men ännu mindre fins någon antipati, såvidt jag förstår, utan jag tycker oss vara ganska goda vänner. Det som står oss emellan är ej af enskildt personlig utan af allmännare natur, olikhet i åsikter. Samma motsats som mellan J. och mig i kyrklig åskådning fans mellan biskoparna Beckman och Bring, ehuru dessa båda voro blidare naturer än vi. Man kan angifva den såsom mots. mellan högkyrklighet och lågkyrklighet, den ene menar den andre vara romaniserande eller vice versa reformert; den ene anser pietismen vara mera afsteg än framsteg i luth. kyrkan, den andre tvärtom; den ene anses vara konservativare den andre liberalare etc. Det är ej så farligt med motsatserna — men det kan ej nekas att färgskiftningen fins och är genomgående.

Detta förhindrar icke, att jag både ser och erkänner J:s synnerliga duglighet. Denna är i vissa riktningar mycket framstående. Hans främsta gåfva i intellektuelt hänseende är en ovanligt klar tankekraft. Hans tanke torde ej gå så synnerligen djupt och ej heller hafva någon stor originalitet; men det område, den omfattar, beherrsakar den med stor klarhet. Olbers brukade nog säga, att J:s logik är blott den formala; men logiker är han. Som praktiker torde hans främsta sida vara energie. Den till kroppen lille mannen tyckes vara energisk alltigenom. Hvad han föresatt sig, drifver han igenom, såvidt någon

möjlighet finnes. Tränger han ej fram i 1:a anloppet, så förnyar han detta en 2:a, 3:e ja 10:de gång. När man tror, att han lemnat ett förslag, så kommer han, kanske efter lång tid, åter fram med det-samma vid lägligt tillfälle. I sin energie är han ej mycket besvärad af hänsyn til andra, han har ej fina tentakler; men så är han ej heller ömtålig eller ömskinad för egen del. Derfor att han ej sjelf lätt såras, så märker han icke heller att andra göra detta. Får han sitt förslag igenom, tycks det alls icke besvara honom, om andra därför bli bedröfvade. Så viss tycks han vara i sitt sinne och om att hans sak är god.

Som debattör är J:n synnerligen framstående. Bristerna ligga der-uti att han ej ser så djupt, men i att klart och energiskt förfäktat hvad han anser vara godt och nyttigt har han få sina likar. Han kämpar visst icke för annat än hvad han anser vara rätt, äfven om han vid kampen någon gång kan göra sig skyldig till sofistisk. Af hvad här sagts följer, att J:n måste bli en betydande person, hvar han än ställes; han måste bli chef. Stort inflytande har han därför i kyrkomötet och derutanför bland sina meningsfränder, hvilkas ledare han sjelfskrifvet är.

Såsom biskop i Hernösand tror jag honom vara på sin rätta plats, jag menar ej, att han icke kunde väl fylla hvilken annan biskopsplats utan att ingen skulle passa så bra i H. som han. Der behöfves många och stora förändringar i yttre kyrkliga förhållanden. Det erfordras J:ns envisa energie att genomdrifva dem i olika instanser. Säkert är, att jag ej skulle kunna uträtta hvad han uträttar. Deremot tror jag, att han skulle passa mindre väl, der fråga vore att taga vara på gamla ordningar m. m. och der det gäller att utjemna partier bland prester. J:n kan ej fränsägas att vara i viss mån partiman och jag tror ej, att han såsom vensterpartiman är synnerligen kallad till att verka försonande. Härtill kommer, att han i sin personliga umgängelse visserligen är öppen och ärlig, men mycket despotisk och temligen hårdhänt. Man har sagt mig, att detta stör det goda förhållandet mellan honom och hans stifts presterskap. Jag vet ej säkert, huru härmed förhåller sig.

Såsom utgifvare af teol. tidskrift under flera år har J:n utöfvat en flitig författarverksamhet. Hvad han skrifver utmärker sig för klarhet och logisk skärpa, men sällan har jag läst någon författare, som med

dess stora förtjenster förenar så mycken torrhet. Det beror derpå, att J:n är så litet poetiskt anlagd som möjligt och saknar fantasiens liflighet. Han röjer aldrig någon flykt, försöker aldrig att flyga; men på den jemna marken går han fram stadigt och säkert.

Några storslagna vyer har han ej, något nytt eller originelt lär han aldrig producera, men klar och slagfärdig är han inom sitt område. Han är en ortodox man, men ortodoxien synes hafva något af juridik i sig; och jag kan ej komma ifrån att anse, att han ej har rätt syn för den lutherska anden, om han än fasthåller den lutherska dogmen. Jag tycker att hans gemüth påminner mycket mera om Calvin än om Luther.

Vid flera biskopsval har J:n varit en minoritets kandidat, men har ej kommit på andra förslag än till Westerås (3:e rummet) och till Hernösand. I allmänhet torde presterskapet hafva rädsla för honom. Derför har ofta vid biskopsval lösen varit: M. J:n — anti M. J:n. I flera hänseenden synes han mig passa väl för att en gång bli ärkebiskop. En sak tyckes mig blott tala deremot: J:n är en Fosterlandsstiftelsens man; och det är ej lämpligt att svenska kyrkan styres fr. sagda stiftelses synpunkt. Lefver jag till nästa ärkebiskopsval kommer jag dock nog att gifva honom min röst, ty han är en dugande man.

Mycket önskligt är, att sådant val länge måtte dröja och att vi få behålla vår gamle ärkebiskop. A. N. Sundberg är en i hög grad märklig person. Få om ens någon svensk man åtnjuter ett så allmänt och stort förtroende som han. Folk af allahanda slag, af olika stånd och villkor, af skilda religiösa, kyrkliga eller politiska åskådningssätt buga sig för honom. Detta är så mycket märkligare, som han visst icke är en person, mot hvilken man ej har något att anmärka. Tvärtom finnas hos honom fel och brister, som så litet döljas, att hvar man ser och känner dem. Han skräder icke sina ord, utan tvärtom syndar ganska mycket i ord. Hade en annan i någorlunda liknande ställning som S:s sagt tiondedelen af hvad S. sagt, skulle hans anseende derigenom tagit skada kanske obotlig. Han uppträder ej sällan i umgängelsen med menniskor med så stora anspråk på att hedras, att en annan, som i någon mån gjorde detsamma, skulle anses vara förmäten och löjlig. Ofta äfven vid offentliga tillfällen, t. ex. ss. talman i 2:a kammaren eller ordförande i kyrkomötet, visar han så liten sjelfbeherrskning och kan göra sig skyldig till så svåra lynnesförsyndelser, att en

annan, som gjorde något liknande, derigenom skulle förstöra sin ställning. Men allt detta och mycket annat ursäktar eller förlåter man Sundberg; och detta mer än åtskilligt annat är ett starkt bevis på, att der måste finnas mycket och gediget guld i den mannen.

Hvad är det djupast utmärkande för honom? Jag skulle vilja säga, att det är det, att S. är en riktig karl, en verklig man, och jag vill tillägga en menskligt att döma en rättfärdig man. Något käringaktigt har aldrig någon sett hos honom. Hans fel är ej uttryck för käringaktighet, snarare kan man säga, att de äro det ännu ostyriga barnets. När han t. ex. ryter öfver, att någon efter hans mening brister i uppmärksamhet mot honom, så påminner han om barnet, som blir stött under leken öfver något utan verklig grund, och som ej kan styra sig utan brister ut i gormande. På samma sätt liknar han ett oregerligt och ostyrigt barn, när han ej kan regera miner, åthäfvor och ord, då under en debatt i kyrkomötet någon talare håller på för länge etc.

Men det är ej blott i hans fel som något barnsligt förenar sig med det manliga hos Sundberg utan detsamma gäller om honom äfven i annat, och icke minst deri, att han är på ett märkligt sätt ränkfri. Få personer hafva varit med om så mycket i verlden som Sundberg och hållit sig så fria från ränker. Aldrig har jag sparat och aldrig har jag hört någon annan misstänka eller anklaga S. för några ränker i något fall. Svekfri och öppen har han gått sin väg fram, manlig och rättfram har hans färd varit. Har han slagit hårdt till, så har han fäktat med blanka vapen och efter erkända regler, men han har aldrig begagnat finter och aldrig betjenat sig af förgiftad dolk.

Denna ärliga manlighet sammanhänger med en sällspord frihet från småaktighet. Att S. ej är småaktig, har han visat både i fråga om saker och personer. Den som aktat på, huru S. betraktat förekommande frågor, de må nu ha varit af religiös, kyrklig, politisk, social natur, har ej kunnat undgå att lägga märke till hans ovanliga förmåga att icke hänga sig upp på småsaker utan ha syn för hufvudsaken.

Detsamma gäller om S:s bedömande af menniskor. Han har en god slagruta att bedöma menniskor; och sällan har jag sett någon såsom han kunna och vilja gifva hvar man rätt. Han hör visst icke till dem, som släta öfver eller som anse sig böra försöka göra det svarta hvitt; men han dömer ovanligt rättfärdigt. Hvad som är orätt, tarfligt

etc. hos en menniska, det dömer han oförbehållsamt såsom sådant; men därför att han ser sådant hos henne, lockas han ej till att antaga att alltsamman hos henne är af samma onda eller skröpliga art. Istället är han färdig att skänka ett oförminskadt erkännande af det goda hos hvar man; och därför kan han fullt ärligt strängt kritisera och kraftigt berömma en och samma person. Äfven i detta fall bevisar sig S. ss. en hel man med åtskilligt af ett barn.

Jag tror, att det här anförda kan bidra till att förstå den ovanliga popularitet, S. åtnjuter. Sedan bidrager härtill äfven mycket annat t. ex. de gåfvor, han har, och hvad han uträttat.

S. är ej något geni, men han är en rikt och sällsamt harmoniskt begåfvad menniska. Och dertill kommer en märkligt fin takt. I och för sig är det, som han säger vid offentliga tal, ej något synnerligen märkvärdigt eller originellt. Men han har den stora förtjensten att förstå och känna, hvad som vid hvarje särskildt tillfälle bör sägas och bäst passar att bli sagdt. Han säger ock detta på ett harmoniskt sätt, klart, enkelt och vackert. Aldrig söker han efter originalitet eller synnerliga prydnader, utan är hans stil den enkelt sköna. Härtill kommer, att hans manliga skönhet, hans rena och klangfulla stämma och hans plastiskt afmätta men därför ej beräknade gester gifva åt hans tal en stor värdighet och ett tilldragande behag. Många kunna hafva hållit innehållsrikare och briljantare föredrag än han; men knappt hör man någon talare med större trygghet för, att han ej skall misslyckas eller förlöpa sig.

Såsom predikant kan jag ej sätta S. synnerligen högt. Han är såsom teolog öfvervägande kyrkopolitiker och han är detta äfven såsom predikant. Detta torde ock bero på inre personliga grunder. Allra ypperst tyckes mig S. vara såsom tillfällighetstalare vid sociala fester. Jag mins t. ex. hans synnerligen lyckade tal vid den middag, han höll vid jubelfesten 1893 och vid hvilken konungen, storhertigen af Sachsen-Weimar, svenska och danska kronprinsarna voro närvarande och skulle helsas med tal.

I eminent mening är S. ej någon lärd man. Han var dock magister primus vid sin promotion, har aflagt teol. kandidatexamen etc. Mycket goda studier har han alltså och med hans förmåga att se och behålla hufvudsak samt med hans starka minne är det klart, att han är en mycket kunnig man. Härtill kommer hans stora förmåga att kunna

använda hvad han läst. Såsom teolog har han alltid varit lutherskt-ortodox och detta af hjertat.

Först vald till ledamot af preteståndet, jag tror 1859, har han sedan, med något kort uppehåll, varit riksdagsman t. o. m. 1892. Han har varit talman både i 2:a och, under grefve Lagerbjelkes sjukdom, i 1:a kammaren. Sjelf har han sagt mig, att han ss. den 1:e talmannen i 2:a kammaren ansåg såsom sin uppgift att införa en god tradition, hvilket ej var så lätt, då det gällde att bryta en hel del gamla ovanor från ståndsriksdagarnas tid, is. från gamla bondeståndet. Att han lyckades väl är af alla erkändt. Men många anekdoter cirkulera om hans bekanta otålighet och kraftuttryck från den tiden.

Såsom ordförande i kyrkomötet har han tjenstgjort alltsedan 1873. Att han gjort detta med stor skicklighet är väl bekant; men fri från anmärkningar går han icke. Det kan förlåtas men knappt ursäktas, att han dervid så litet kunnat eller velat styra sitt humör, att detta verkligen väckt föargelse. Han har dervid ej kunnat undgå att visa sig såsom bortskämd, låt vara ett bortskämdt barn.

Under hans ärkebiskopstid hafva stora förändringar skett i svenska kyrkan. Jag vill nämna: antagandet af ny katekes, ny öfversättning af Nya Testamentet, ny handbok etc. Han har varit ledamot i de komiteer, som utarbetat dessa böcker, ehuru han väl jemförelsevis litet lagt hand vid sjelfva arbetet utan mera varit rådande och ledande. Så mycket större del har han haft i att genomdrifva dessa böckers antagande. Dervid har han särskildt i fråga om bibelöfversättningen gått temligen hårdhänt fram, och härför ej undgått berättigade anmärkningar. I fråga om bibelöfversättningen framdrefs och eggades han mycket af den energiske biskop Johansson. Men om anmärkningar kunna göras mot hans ärkebiskopat, så står dock den svenska kyrkan till honom i stor tacksamhetsskuld. Han har i flera hänseenden varit ovärderlig. Kanske allrämest i fråga om kyrkans förhållande till staten. Här har han gagnat ej blott genom sin klara blick för hvad detta förhållande innebär och kräfver och sin synnerliga och vidtseende klokhet utan äfven genom det ofantliga personliga anseende han har hos statsmyndigheterna. Om han får lefva två år till, har han varit ärkebiskop längre tid än någon annan efter reformationen med undantag af Laurentius Petri.

Då protektionisterna fingo pluralitet i riksdagen och ny ministär

skulle bildas, var den allmänna opinionen ej blott inom majoriteten utan äfven minoriteten, att S. vore rätt mannen att bli statsminister. Man försökte förmå honom att bli detta; men han nekade bestämdt och skälet var, att, såsom han sjelf sagt mig, han ansåg, att en biskop ej skulle lemna sitt embete för att sköta ett annat. Detsamma hade nog varit skälet till att han förr afböjt förslag att bli statsråd.

Såsom enskild man är S. ovanligt behaglig och imponerande, när han blott ej låter sitt pojkkaktigt dåliga lynne komma fram. Han måste alltid blifva medelpunkten i det sällskap, der han inkommer. Lite svag för ståt är han — om icke så mycket för sin persons så för embetets skull. Jag tror dock äfven för sin egen persons skull.

Mot mig har han alltifrån vår första bekantskap visat mycken vänlighet och förtroende. Man har till och med velat påstå, att jag skulle vara hans gunstling. I den mån detta kan vara sant, torde det bero på, att vi i hufvudsaken äro liktänkande och att han förnimmer, att jag, om jag än kritiserar åtskilligt hos honom, dock förstår honom, vördar och håller af honom.

Biskopen i Linköping C. V. Charleville har blifvit biskop vid så gamla år, att han redan på denna grund trots all sin flit ej lär kunna komma att spela någon större roll såsom biskop, åtminstone ej utanför sitt stift. Men jag tror, att äfven andra och djupare grunder skulle hafva verkat i samma riktning. Ch. har jag sammanträffat med rätt mycket, under den tid min svärfar var biskop i Lkpg och Ch. kyrkoherde i Törnvalle. Såsom sådan var han en synnerligen framstående pastor, och jag är böjd att tro, att den tiden var hans bästa. Ch. är pietisten bland biskoparna. Jag vet ej något mera utmärkande att säga om honom än detta, att han är pietist. Härmed antydes både hvad som är hans styrka och hans svaghet. Redan i sin naturliga läggning torde han haft anlagen till att bli sådan. Och hans ungdoms- och tidigare mannaålders erfarenheter hafva bidragit till att utveckla dem. Sjelfva hans yttre menniska bär på ett ovanligt i ögonen fallande sätt en pietists prägel. När man ser den länge, mörke, magre, något framåtlutande mannen, kan man ej undgå att varsna detta.

Att han är en from och allvarlig man, derom tviflar ingen. På sitt sätt kyrklig är han också. Mig veterligen har han aldrig i någon viss läropunkt skilt sig från luthersk bekännelse, men han är visst icke mera luthersk än de gamle pietisterna. Såsom predikant är han kraf-

tig och har varit gerna hörd. Men han är en sträng predikant, ganska lagisk på pietistiskt sätt; och jag föreställer mig, att hans predikan ej är mycket omvexlande utan i allmänhet s. k. bättringspredikan.

Såsom kyrkoman är han temligen afgjordt lågkyrklig. Han har varit stor gynnare af lekmannapredikan och i allmänhet af de frikyrkliga anordningarna. Nog utöfvade min svärfar inflytande på honom, och det var en tid, då han tycktes få mera syn på hvad luthersk kyrklighet är, hvad den är värd och hvad den kräfver; men det har förekommit mig som om han på senare tider gått tillbaka till sin gamla kärlek. Såvidt jag kunnat förstå, ledes Ch. framför allt af fruktan för att man skall nöja sig med kyrklig ordning och form, anser som sin pligt att ständigt varna för detta, underskattar kyrklighetens värde. Härmed sammanhänger ej blott, att han glädes öfver allt, hvari han menar sig se något religiöst lifstecken, utan äfven att han är mycket böjd att se sådant i allt, som opponerar mot kyrklig ordning och gifver sig ett religiöst utseende.

Han är ej af naturen skarpsynt och pietismen har gjort hans synkrets snäfvare än den kunnat bli. Detta gör ock, att om honom visst icke kan sägas, att han ser saker i stort eller att han skiljer mellan hufvudsak och bisak. Tvärtom kan han fästa sig hufvudsakligen vid små bisaker — pietistiskt.

Han har nog alltid haft en svag kropp, vissa tider varit mycket svag, och är ej så litet nervös. När han uppträder t. ex. i en diskussion, förekommer det därför ofta, som vore han mycket upprörd, om ej förbittrad så bedröfvad — och detta af mycket små anledningar. Ch. kan nog ej deltaga i någon debatt, så att de, som höra honom, kunna föreställa sig, att han är lugn.

Mycket aktad och afhållen är han af sina vänner, och till dem räknar jag mig, ty mellan oss har alltid varit vänskap. Man tager ej miste på honom, ty hvad han är, det är han klart och bestämdt. Han tager allt allvarligt och lägger sin själ helt i det. Härigenom kommer han nog att öfva ett godt inflytande på presterskapet. Skada blott, att detta torde bli något ensidigt; och att han torde äfven få svårt för att vara alla sina presters biskop. Jag ville tillönska honom mera kyrklig objektivitet. Lkps stift har mera än de flesta upprörts af kyrklig subjektivism. Min svärfar kunde ej öfvervinna den, men han öfvade dock stort och helsosamt inflytande, ej blott genom att gifva det

ädlaste personliga exempel på from och bestämd kyrklighet utan utan äfven genom att på annat sätt leda och temperera. Jag fruktar för, att Ch. ej kan eller vill fullfölja detta arbete, som dock vore så behöfligt.

Såsom offentlig man t. ex. i kyrkomöte blir Ch. alltid personligen aktad, men något större inflytande lär han aldrig komma att utöfva. Han är dertill alltför pietistiskt-subjektiv.

En af Ch:s företrädare såsom domprost i Lkpg numera biskop P. Sjöbring är i mångt och mycket en motsats till Ch. Med Sjöbring gjorde jag bekantskap under hans domprosttid och vår vänskap är snart 30årig. S:s far var en framstående riksdagsman i bondeståndet, vald från Småland; och man kan ej neka, att hos S. fins ej så litet qvar af den dugtige och redbare svenske bonden. Ej så, att något bondskt eller groft skulle framträda i hans uppförande; mera i hans utseende och hans sätt att betrakta och behandla saker. Han har ett synnerligen godt, praktiskt bondförstånd och betraktar saker och ting från praktisk synpunkt. Han har aflagt goda examina, var bland annat primus vid sin doktorspromotion. Men åt djupare studier har han ej varit lagd och har ej härtill haft tid. Derfor är han ej en lärdd man ens i betydelsen af mycket beläst. Men han är det ej heller i den meningen att han skulle betrakta teologiska eller kyrkliga frågor principiellt. Jag vet ej ens, om han förmår det; säkert är att han ej plägar göra det. Den karaktärfaste och pålitlige mannen har därför mera än en gång visat sig såsom svag i principerna, hvarvid dock aldrig någon ens tänkt på att sätta i fråga, att detta skulle hafva berott på någon svaghet i karaktären. Sjöbring är också ovanligt fattig på fantasi. Derfor är han såsom predikant och talare ganska torr, och detta afhjelpes ej deraf, att han har en klangfattig röst. Men hvad som fattas honom i nu nämnda hänseenden uppväges af hans eminenta praktiska begåfning. Dit hör hans synnerliga skicklighet att kunna »taga folk». Han har öfverallt varit och måste alltid blifva populär, något som visst icke beror på någon inställsamhet eller något friande till människogunst, ty om någon är fri från frestelse härtill så är det Sjöbring. Nej det beror på, att Sjöbring är en man, ärlig och rättfram, anspråkslös och förståndig. När fråga är om en praktisk fråga, deducerar han icke men har en klokhetens slagruta, som sällan slår fel. Och härtill kommer hvad nyss nämndes: hans

anspråkslöshet, hvilken är ovanligt stor och ärlig. Det var ej en fason utan ett sant uttryck af hans sinnelag, då han efter en predikan i Lkpgs domkyrka frågade mig, som var mycket yngre än han: »sade jag i dag många dumheter?». Denna enkla anspråkslöshet gör sig gällande i allt hans både enskilda och offentliga lif. Härtill kommer en synnerligen stor, enkel redbarhet i hans umgängelse. — Sjöbring är ej anlagd till att bli en stor man, som gör sig gällande vidt omkring, men han är en dugande och en afhållen man, och lemnar efter sig, hvar han varit, ett mycket godt minne.

Sjöbrings granne, biskopen i Wisby v. Scheele, är honom i hög grad olik. Det är inte lätt att finna två personer hvarandra så olika. Scheele är en i åtskilliga hänseenden rikt begåfvad och framstående man. Ehuru han redan i unga år fick en ögonsjukdom, som hindrade honom att sjelf läsa, tog han vackra akademiska examina. Beundransvärd energie utvecklade han härvid och det vittnar om mycket godt hos honom att gå så fram på den lärda banan, när han måste inhemta snart sagdt allt, derigenom att andra föreläste för honom. I visst afseende är S. en eminent talare. Jag tror mig aldrig ha träffat någon människa, som har så lätt för att tala. Det kan ej komma i fråga, att han nånsin skulle staka sig på ett ord och hans ord och satser foga sig mjukt och oljigt tillsammans. Jag tänker, att han skulle stante pede kunna tala om hvilket för honom känt ämne snart sagdt huru länge som helst. Om honom berättas följande sanna anekdot. Vid ett stort nordiskt studentmöte skulle S. hålla ett af de officiella talen. Under det han på talarestolen höll på härmed, kommo vederbörande underfund med, att ett annat af de officiella talen bort hållas först. I sin oro ryckte man S. i fracken och underrättade honom härom. Utan att förändra en min eller göra någon paus fortsatte S. att tala men för det nya ämne, som man tillhviskat honom. — Men rekordet som talare slog han, då han ss. ett slags ombud besökte Nordamerika 1893. Missminner jag mig icke, så har han sjelf sagt mig, att han då under 14 dagar höll omkr. 80 föredrag, de flesta af dem långa och öfver ganska svåra ämnen. — Klart är, att när man har så lätt för ordet, man som talare blir mångordig. Från detta fel kan S. ej frisägas. Till hans användbarhet såsom talare hör också hans stora förmåga att använda fremmande språk. På flera sådana lär han tala ungefär lika lätt som på svenska. Af det ena som det andra följer,

att han är mycket användbar såsom representant i utlandet. Ingen biskop har heller gjort på långt när så många utländska resor som S. eller bevistat så många konferenser i fremmande land.

Äfven i sitt yttre uppträdande är han särdeles passande härtill. Han är en ovanligt prydlig man och har det mest gentila umgänges-sätt. Men ligger än i detta sista något godt så har det dock mycket mera legat emot S. och varit honom till hinder. Han är nemligen icke måttligt utan öfvermåttan gentil i sitt umgänge. Svårigen ja väl omöjligt kan S. umgås på ett enkelt och rättframt sätt. Äfven om t. ex. han och jag äro på tu manna hand, så iakttaga han samma öfverdrifna gentillesse. Denna har blifvit hans natur. Fråga kan vara, om den ej alltid varit hans natur. Jag har hört berättas, att hans far skall ha haft samma metod och att S. sjelf haft den i all sin tid. Emellertid är det icke rätt trefligt att se en menniska alltid på coturnen, att alltid äfven i enklaste samtal höra vältalighet. Så mycket mindre blir behaget, som S. alltid är så allvarlig och saknar allt sinne för humor eller skämt. Men hvad värre är, detta S:s sätt har hos många framkallat misstroende mot honom. Han är i sitt sätt så olik alla andra vår tids menniskor, att många bland dessa ej kunna tro på hans uppriktighet utan misstänka honom spela en roll. Och denna deras misstänksamhet inskränker sig ej till hans förhållande till menniskor utan sträcker sig äfven till hans allra innersta. För min del är jag öfvertygad om, att dylika misstankar äro oberättigade. Jag tror, att S. ej blott i sitt innersta är en uppriktigt from man utan äfven i förhållande till menniskor är ärlig och pålitlig. Men det kan ej bestridas, att fraserna hafva en makt öfver honom och stundom löpa af med honom, såsom de i allmänhet äro för svällande.

Emellertid har det nämnda gjort, att S. aldrig kunnat bli en populär man och, der han blifvit det, ej kunnat behålla samma position, som han en gång vunnit. Detta har visat sig vid biskopsval. Han fick endast 3:e rummet å förslag i Wisby. Sedan hafva flera sådana val hållits, och ehuru det varit väl bekant, att han gerna ville flytta, och ehuru hans framstående begåfning ej varit okänd utan erkänts, så har han dock sedermera aldrig nått förslagsrum utan fått anmärkningsvärdt få röster. Sist refuserades han till och med vid kallelsen till pastor primarius i Stockholm. I Wisby stift tror jag ej, att han är på något synnerligt sätt uppbyren.

Härtill bidrager nog också, att han ej kan kamratligt umgås med prester. Han är mycket artig, men förekommer nedlåtande. Så sammanhänger det ock med hans sätt att »göra i stort», att han äfven kan göra småsaker till stora ting etc. Detta tillsamman med den för honom utmärkande högtidligheten gör ock, att han af idel högtidlighet kan begå verkliga dumheter, ss. t. ex. då han som ordförande vid en prestkonferens föreslog, att man, istället för att applådera, skulle ropa amen m. m.

Annars har han såsom ordförande vid prestkonferenser varit högst förträfflig. Till detta har bidragit bland annat hans lifliga önskan och stora förmåga att förmedla mellan olika meningar. Detta sistnämnda kan väl sägas hafva varit utmärkande för hans både teologiska och kyrkliga ståndpunkt. Häraf har ock varit en följd, att han ej kommit att utöfva något synnerligen stort inflytande t. ex. vid kyrkomöten. Man har tyckt honom vara något obestämd och man har ej kunnat beräkna, huru han skulle komma att ställa sig i förekommande frågor. Mot hans ortodoxi och hans kyrkliga hållning har dock ingen befogad anmärkning kunnat göras. I det hela har han i lifvet gått temligen ensam och jemförelsevis få torde de vara, för hvilka han på intimare sätt förtrott sig. Mellan mig och honom har alltid varit ett godt förhållande.

Verklig duglighet, allvar och nitälskan, stor flit och mycken talang måste alla rättvisa erkänna vara förhanden hos Schééele.

Bland nu lefvande biskopar återstår att säga några ord om Strengnäs-biskopen U. L. Ullman. Med honom har jag varit jemförelsevis litet tillsamman, men vi hafva dock varit och äro goda vänner. U. är en from och kunnig man. Hans begåfning ligger mest åt det estetiska hållet. At detta har han ock egnat sitt mesta arbete; och därför har han äfven varit ledamot i kyrkohandboks- och psalmbokskomiteerna. I dessa har han arbetat flitigt och haft stort inflytande. Hans liturgiska ståndpunkt och författarskap äro starkt påverkade af Kliefoths: »Liturgische Abhandlungen» och kunna således sägas vara goda och grundliga. Men till detta har kommit ett moment, som torde hafva verkat mindre gagneligt. Från sin studietid i Tyskland, särskildt i Erlangen, har han fått en alltför stark förkärlek för tysk liturgi, isynnerhet om denna kan dokumentera sig såsom mycket gammalkyrklig. Emellertid har han stor förtjenst om att hos landets

prester väcka liturgiskt intresse. Hos honom sjelf torde detta intresse vara något öfverdrifvet och naivt.

Jag skref ordet naivt och vill derfor här tillägga, att U. i mångt och mycket är naiv. Såsom naivete — dock parad med hans förkärlek för gammalkyrkligt — vill jag helst räkna en sak, som tycks ej rätt väl passa samman med U:s personlighet i det hela. Han är nemligen en enkel och hjertlig man, hvilken visst icke tycks vara anspråksfull eller lagd på ståt. Men om biskopsvärdighetens höghet har han de mest öfverdrifna tankar, hvilka ej komma fram blott vid enstaka, obehagade tillfällen, utan tyckas vara rent af satta i system och beherrska honom. Lustiga och alldeles otroliga, men dock sanna exempel härpå hafva framkommit och framkomma ständigt. Jag vill ej här referera några sådana. Säkert är att denna biskopats-öfverskattning blir och är honom till skada i hans embete och äfven för hans personliga anseende. Menniskor hafva nemligen svårt att förstå, att den är hos honom mycket mera en teori än en personlig egenskap. Egendomligt tager det sig ut att se yttringar, vidunderliga yttringar af denna svaghet vid sidan af U:s enkla, hjertliga personliga umgängessätt. Skulle man göra slutledningar af hans ord om »biskopen» etc., skulle man tro honom vara mycket högfärdig, men detta är han alldeles icke personligen utan blott å embetets vägnar.

U. är ganska opraktisk och för domkapitelsärenden eller liknande embetsåligganden har han föga intresse och ringa skicklighet. Han är, säger man, en klen ordförande i kapitlet och kan ej der göra sig gällande. Naturligtvis bidrager detta till att minska hans prestige äfven i stiftet. Men bortsedt härifrån måste han vinna erkännande och tillgifvenhet för sin älskvärdhet, sin kyrkliga nitälskan, sin pastoralala insigt m. m.

Blott i ett kyrkomöte har han deltagit, men jag tror ej, att han i framtiden kommer att spela någon framstående roll vid liknande tillfällen. Han är dertill alltför opraktisk och väl äfven doktrinär. Men han är en skicklig talare, hans språk är, liksom hans stil, fylligt och välformadt och framställningssättet stilla och behagligt. Hans teologiska ståndpunkt är strängt ortodox och hans kyrkliga mycket högkyrklig. I fråga om både den ena och den andra har han mottagit inverkan af schartaunismen i sitt födelsestift, der han ock såsom lektor i Göteborg länge tjenstgjort. Men schartauan är han dock icke.

Såsom predikant är han ganska framstående, om han än såsom sådan har men af sin svaga hals, hvilken vållar, att han i större rum har svårt att göra sig hörd. Häremot har han dock å andra sidan en hjälp uti sitt fint musikaliska öra.

Sedan jag nu skrivit något om mina biskopskamrater, skulle jag kanske ock yttra något om några bland mina lekmannakamrater vid kyrkomötena; men jag bryr mig ej om att göra detta. Icke heller känner jag någon lust att närmare inlåta mig på min egen verksamhet vid sagda möten. Deltagandet i dem har varit i hög grad intresserande mig och jag har, som man säger, legat ganska mycket i ärendena. Klart är att mitt inflytande vid de första mötena ej var stort men att det vuxit, ju äldre jag blifvit i verket. Vid 1888 års och ännu mera vid 1893 års möte ansågs jag — och väl ej utan skäl — som ett slags chef för högern inom mötet. Men bland så kunniga och sjelfständiga män, som kyrkomötesledamöterna äro, betyder så kalladt chefskap mycket litet och det torde mest hafva berott derpå, att jag dels var personligen bekant och vän med flera bland kamraterna, därför att jag vistats både i södra och mellersta Sverige, och dels genom allahanda förhållanden kommit att bli, om jag så får säga, mera offentlig än de flesta andra och därför äfven mera känd och af motståndare märkt. Om min ståndpunkt ansåg man sig hvarken från ena eller andra sidan vara tveksam, och när nu densamma förfäktades af andra, menade strax tidningarna, att förfäktarna voro ett slags drabanter till mig. En sak, som vid 1893 års möte, också bidrog till att gifva mig en framskjuten ställning, var min riksdags-erfarenhet, hvilken gaf mig en viss vana vid offentliga förhandlingar, som mina kamrater saknade. Slutligen kan ock såsom förklaringsgrund anföras, att ingen torde så länge och så mycket som jag hafva i tryck förfäktat hvad man plägar kalla det högkyrkliga programmet och ingen heller på långt när så mycket blifvit af motståndare anfallen. Till sist upprepar jag, att chefskap i detta fall betydt mycket litet och varit mera af motpartiet antaget och betonadt än af mina vänner känt och erkänt. Jag tror mig sanningsenligt kunna försäkra, att hvar och en af dessa fått handla och handlat utan något tryck, som gjort intrång på deras sjelfständighet. — Och så sätter jag här punkt och öfvergår till en annan afdelning.

Biskopstiden i Westerås.

När biskop Björling dog i början af 1884, kunde ej någon tanke hos mig finnas, att jag skulle bli hans efterträdare. Med all rätt plägar personlig bekantskap hafva en stor betydelse vid biskopsval, ty om något embete är personligt i den mening, att dess utförande beror på innehafvarens personlighet, så är det biskopsembetet. Huru stor vikt ligger t. ex. på det rent personliga förhållandet mellan biskopen och hans stifts präster, huru få ej visitationer sin betydelse af biskopens personlighet? Nu kunde jag väl tänka mig möjligheten att en gång bli biskop, isynnerhet som denna framtidsutsigt för mig länge af andra framställts såsom axiomatiskt viss. Men i Westerås hade jag allraminst – möjligen med undantag af Hernösand – tänkt, att mitt val skulle ifrågakomma. I detta stift hade jag aldrig satt min fot, ej ens passerat eller tangerat det på en jernvägsresa. Och jag hade der så godt som inga bekanta bland prästerna. Jag kände blott 4. Den ene var Björnström, som jag hastigt sammanträffat med ett par gånger och som själf var kandidat till det lediga embetet. Den andre var Schmidt, min gamle konkurrent och antagonist från tillsättningen af teol. adjunkturen i Lund. Den tredje var Leksell, som jag vid en prestsällskapsmiddag i Lund samtalat med ett par minuter. Den fjerde var Granberg, hvilken antagligen ej ville rösta på mig. Ingen af dessa tre var i stiftet populär eller inflytelserik. Alltså tycktes alls ingen utsigt vara för mig, och då jag ej heller hade någon lust att flytta till W:s, så tänkte jag mycket litet på saken, äfven sedan ett rykte kom, att jag var påtänkt som kandidat. Jag ansåg alla bekymmer vara onödiga.

Emellertid befans valet så utfalla, att Björnström, jag och Martin Johansson kommo på förslag. Hvem af oss två förstnämnda hade 1:a rummet har aldrig blifvit klargjort. Vi hade nemligen lika många röster. Jag tror dock, att lagligen jag bort uppföras på 1:a rummet,

GOTTFRID BILLING
som nyutnämnd biskop i Västerås

emedan B. tillräknades en röst, som insändes direkt till domkapitlet från en regementspastor, som var bosatt i Södermanland. Jag tror att hans röstsedel icke bort medtagas. Domk. uppförde emellertid B. på 1:a rummet och detta utan att, såvidt protokollen gifva vid handen, anställa lottning. I ecklesiastiktidningen ställes jag deremot främst på förslaget. Nå, detta betydde naturligtvis alls intet.

Valet ådagalade, att i stiftet funnos två riktningar. Den enas män röstade på Johansson, den andra på mig. Jag mins ej skillnaden i röstetal, blott att den var bestämd om än ej synnerligen stor. Johansson lär mycket gerna hafva velat bli biskop i W:s och ej tagit väl upp vare sig valet eller utnämningen. Äfven Björnström ville mycket gerna bli biskop och skref ett bref till mig med hemställan, om jag, som »lätt kunde bli biskop i något annat stift ville afsäga mig utnämning». Hans snälla, förståndiga hustru förmådde dock honom att ej afsända detta bref, hvaraf han ej gaf mig del förrän efter utnämningen. På det noblast möjliga sätt uppförde sig B. sedan mot mig och har så gjort i allt under de 11 år, som sedan dess förflutit.

Jag gjorde alls ingenting hvarken för att befrämja eller hindra min utnämning. Hvarken gjorde jag någon uppvaktning ej heller skref jag något ord till någon i saken. Jag vet ej heller, att någon annan gjorde något i den vägen. Derför gick ock ett rykte efter utnämningen, då jag ej heller reste upp och tackade, att jag ej ville mottaga denna och ecklesiastikministern Hammarskiöld vände sig med oro häröfver till min bror Herman, som då tjenstgjorde i eckl.departementet.

Sedermera har jag fått veta, huru mycket DelaGardieska släkten — i olika medlemmar — arbetat för B:ms utnämning, hvartill kom att B—m länge varit en af konungen afhållen man. Men jag har äfven hört, att Hammarskiöld från början och hela tiden varit bestämd i att förorda mig, hvilket ansetts bevisa styrka af honom, som annars äfven kunde påverkas till Johanssons favör bland annat af sin gamla, intima vänskap med J., med hvilkens kyrkliga ståndpunkt han också sympatiserade.

Mycket väl mins jag den Lördags e. m., då jag genom telegram underrättades om min utnämning. Den gjorde mig ej glad men kändes gripande. En mycket stor förändring i framtiden medförde den. Frida och jag meddelade samma eftermiddag underrättelsen åt Teg-

nérs men icke förrän dagen derefter för min mor och systrarna. Vi ville först hafva lugnat oss sjelfva, innan vi ville tala om saken för den förra, som deraf — vi visste det — skulle mycket oroas. Det kändes mycket påkostande att lemna Lund och sina närmaste och förhållanden, i hvilka man lefvat hela sitt lif. Vesterås stift och stad voro mig fullkomligt fremmande i alla afseenden — huru skulle det blifva der? Emellertid kan jag ej säga, att oron var mycket stor. Det är godt att tro sig vara i Herens hand.

I och med min utnämning ansågs jag böra upphöra med min tjänstgöring vid universitetet, i domkapitlet och såsom kontraktsprost. Det enda arbete, jag behöll, var mitt prebende och rektoratet samt undervisningen i flickskolan. Utnämningen kom i slutet af Maj och snart flyttade vi ut till Hellestad, der jag författade mitt herdabref. När kungen en gång under sommaren passerade Lund och jag med många andra uppvaktade vid stationen, sade han några ord, hvilka jag ej minnes men som nog inneburo en mild förebråelse för att jag ej uppvaktat honom efter utnämningen. När jag säger förebråelse, är detta ord ej väl valdt, ty någon direkt sådan gaf han visst icke, utan var vänlig såsom han alltid varit mot mig.

I början av September for jag till Stockholm och öfvervar en prest-konferens, derefter med Frida till Upsala, der vigningen till biskop skedde och sedan till Westerås. Under vistelsen i Upsala bodde vi hos ärkebiskopens och blefvo föremål för mycken vänlighet. Jag tycker det vara ledsamt, att jag ej kan erinra mig Ärkebiskopens invignings-tal. Texten var Ebr. 4. 14. Orsaken, hvarför jag hörde illa på, var den, att jag under senare tiden mera än en gång märkt, att jag ej utan svimningsfara kunde under en dylik akt stå utan stöd. Frukten för att svimma upptog alltför mycket min uppmärksamhet för att jag skulle kunna följa talet som jag ville. Jag fick löfte om en afskrift af det, men ehuru sedan ännu en gång upprepadt har detta ej hållits.

Besynnerligt kändes det att första gången komma till Westerås, som sedan skulle bli ens hem. Ej då men efteråt har jag reflekterat öfver, att ej alls något högtidligare mottagande bereddes oss. En smula för sent men snart kommo dock oss till mötes Björnström och hans fru. Biskopinnan Björlings vagn stod oss också till disposition. Att ej några andra t. ex. domkapitlets ledamöter och tjänstemän mötte, kunna de ej sjelfva nu förklara. Jag antager, att det berodde

derpå, att Björnström ej satte det i gång, och att han ej gjorde det, berodde nog derpå, att han ej alls är lagd för dylika officiella anordningar. Kanske höllos de andra tillbaka af någon granlagenhetskänsla för Björnström.

Frida stannade blott ett par dagar, jag 14 dagar i Westerås. Under hela denna tid, då vi och sedan jag ej voro bortbjudna på annat håll, åto vi alla mål hos Björnströms, som visade oss den största möjliga vänlighet. Ingen konkurrent har nånsin kunnat uppföra sig finare mot sin lyckligare kamrat än B. gjort mot mig från början till slut. Ej ett enda ögonblick eller på det allra ringaste sätt har han försökt göra ställningen för mig svår utan gjort allt för att underlätta den, för att hålla mig fram och själf träda i skuggan.

Ett par dagar efter min hitkomst skedde i domkapitlet uppvaktning af lärarekollegiet, omedelbart innan jag tog säte i kapitlet. Under de 14 dagar, jag dröjde här, höll jag domkapitel, predikade en söndag i mitt prebende, läste domkapitels protokoller, hörde lektioner i läroverket m. m.

Mina första intryck af Westerås? Jag kan ej mycket säga om dem, isynnerhet som de nog ej voro mycket djupa eller klara. Så mycket mins jag dock, att intrycket af biskops-bostaden var ganska dystert och dåligt. Många gånger sedermera har jag undrat häröfver, när jag fått klart för mig, huru W:s biskopshus är i hög grad trefligt, så att jag ej tvekar att sätta det i detta hänseende kanske främst af landets biskopshus. Till det första intrycket bidrog nog, att det både inom och utom hus förekom såsom temligen förfallet, bärande spår af, att innevanarna varit gamla och ej velat vara med om några förbättringar. Säkert är, att utseendet nu både inne och ute är ett helt annat — en förtjänst af Frida och domkyrkokommissionen. v. Konsistorie-notarien Arhenius, som var mitt ombud vid synen, lockade mig att begära nybyggnad. Denna dåraktiga begäran har jag sedan mycket skämts för, och det var för väl, att man ej aktade på den. Jag ville nu visst icke byta ut det gamla huset mot ett nytt, än så gentilt.

Något intryck af Westeråsborna fick jag ej och icke heller af staden i det hela. Allt var så fremmande och nytt. Några närmare bekantskaper gjorde jag ej; men redan då visades mig vänlighet af bland andra General Silverstolpes, som ställde till middagsbjudning för mig. Detta blef begynnelsen till en under följande år allt hittills

mot mig visad stor vänlighet. S:s flyttade från W:s till Stockholm kort efter vår flyttning till W:s; men i Stockholm har jag mycket varit i deras hem.

Från Westerås återreste jag öfver Lkpg till Lund för att i Juni på allvar flytta. Under denna mellantid hade jag inga embetsgöromål i Lund — utom som redan nämnts i flickskolan o. prebendet. Hvilotiden var ganska behöflig. Några ärenden från W:s remitterades till mig. Bland annat skref jag ett långt utlåtande öfver den stora komitéens förslag till ny läroverksorganisation. Men detta år var is. märkvärdigt genom min mors och svärfars dödsfall. Härom har jag talat på annat ställe.

Den sista tiden i Lund upptogs mycket af en stor mängd afskedsfester, vid hvilka visades oss en öfverflödande vänlighet af både nära och fjernare stående. Jag vill här blott anteckna en af de märkligaste, den som gafs af en stor del af Lunds stifts prester och vid hvilken till mig öfverlemnades såsom afskedsgåfva ett par för 900 (mycket för dyrt) inköpta silfverarmstakar. Den öfverlemnades efter ett tal af Dr. Witt i Helsingborg. Jag tror mig kunna säga, att den var ett uttryck för verklig vänskap mellan stiftets prester och mig. Vi voro goda vänner. Bland dem hade jag en stor mängd lärjungar, som alltid visat mig tillgifvenhet, så ock många kamrater från studieåren, ty under alla dessa hade jag under hela tiden mest umgåtts med teologie studerande. Och med de allra flesta äfven bland de andra hade jag haft mera eller mindre nära personlig beröring. Det kändes allvarligt och svårt att skiljas från dem och få sin verksamhet i ett stift, der jag kände så godt som inga prester och der jag, när jag blef bekant med dem, aldrig — på grund af chefsställningen — kunde komma till dem i en sådan ställning som den, i hvilken jag stått till Lunds prester.

Min väg hade dock för mig jemnats äfven i Westerås. Förändringar hade skett i domkapitlet, som gjorde det lättare att der nu vara præses än förr. Äfven efter min hitkomst hafva förändringar der inträdt. Men i ett afseende har under hela min biskopstid ställningen der varit för mig densamma. Den har varit så god, jag nånsin kunnat önska. Mina kolleger hafva varit i högsta grad lätta att samarbeta med, mot mig hafva de visat stor vänlighet och förtroende. Naturligtvis hafva stundom — ehuru i mycket sällsynta fall —

olika meningar funnits och någon diskussion förekommit. Men jag kan med trygghet säga, att i 99 af 100 ärenden har rådt full enstämmighet och aldrig har någon ovänlighet förekommit. Ingen af mina kamrater har varit det ringaste böjd för Rechthaberei, ingen har haft lust att göra sig vigtig eller att visa sig hafva inflytande. Allt har gått amikalt till både i fråga om innehåll och form. Nästan inga handlingar hafva i förväg cirkulerat utan deras innehåll har af mig vid sessionerna refererats och beslut fattats efter förslag af mig, som stundom diskuterats och kanske modifierats men oftast utan vidare godkänts. Det har blifvit ett tal på andra orter, der domkapitels-sessionerna varit mindre fredliga, att jag skulle i W:s kapitel regera ensam. Så mycken sanning ligger häruti, att jag såsom chef varit så litet besvärad eller trakasserad af mina kolleger, att jag ej kunnat känna mig mera obesvärad, om jag varit allena regerande.

Då jag kom till W:s, lefde såsom otjenstbar konsistorienotarien Sjöqvist, och hans tjenst uppehölls af amanuensen v. häradsh. Arrhenius. Denne var en skicklig och arbetsam man, men hade så mycket annat att sköta, att han ej på långt när kunde ägna sig helt åt domkapitlet. Särskild olägenhet vållades af att han ville hålla för sig öppen befordran äfven på den rent juridiska banan och därför mottog alltemellanåt tingsförordnanden. Dertill skötte han enskild juridisk praxis och de mest tidsödande kommunala uppdrag. Sjelf hade jag ej några egentliga olägenheter häraf; men bland stiftets prester fans ett temligen allmänt missnöje. Man klagade öfver slarf i expeditionen, hvartill kommo anmärkningar mot att A. ej behandlade presterna så artigt, som de ansågo sig ha rätt att fordra. När så hände, att A. tyckte det dröja för länge, innan notariebefattningen blef ledig och därför ville lemna verket, så var det en vigtig sak att få en duglig v. notarie. Då fick jag en idé, som verkligen var luminös. När jag framställde den för mina kamrater i kapitlet, för en och en i sänder, blefvo de i första ögonblicket perplexa men i nästa tyckte de den vara utmärkt. Lektor Mossberg, som i många år varit ledamot i kapitlet, hade nu genom afskedstagande från lektoratet, derifrån utträdt. Jag föreslog honom att sköta notarietjensten. Äfven han blef i första ögonblicket perplex men i andra mycket belåten. Och icke minst bland samtliga stiftets prester blef belåtenheten allmän och stor. Och häruti har under de år, som gått ingen ändring skett.

M. kände bättre till stiftet än någon annan; han hade en mångårig erfarenhet af domkapitlets arbete, han hade större anseende i stiftet både bland prester och lekmän än någon annan; han hade full arbetskraft och var i alla hänseenden pålitlig; han var en gentleman från topp till tå; han var i umgängelsen med höga och låga mera urban än nästan någon, jag sett; han var äfven af mig mycket aktad och afhållen och jag rådgjorde med ingen hellre; han var klok och lugn. Mycket mer vackert skulle jag kunna säga om denne gudfruktige och noble man, men det anförda kan vara nog för att ge uttryck åt min och stiftets tillfredsställelse öfver hans engagerande ss. v. konsistorienotarie. Med ens förstummades alla klagomål öfver expeditionen. Hvert jag kommer höres blott belåtenhet och tacksamhet. Helt ägnar han sig åt domkapitlets arbeten — jag förbiser hans verksamhet ss. landstingsman — sitter vid sitt arbete nästan från morgon till qväll, expedierar genast och raskt. Vid sidan om alla dessa stora förmåner fäster jag mig icke vid, att statsrådet Gilljam uttalat någon betänklighet vid, att denne 75 åringen sköter embetet, därför att det kan ge riksdagsmän m. fl. den föreställningen, att en konsistorienotaries arbete ej är synnerligen stort. — Säkert är, att jag som biskop har haft stor nytta af M. Han är ej jurist och ej egentligen lagd åt juridiska ting; men vi hjälpas åt. Äfven när fråga är om längre utlåtanden, plägar jag vanligen författa dessa.

Lund hösten 1902.

Sju år ha förflutit, under hvilka jag ej fortsatt dessa anteckningar. Därtill har jag ej haft tid och tillfälle. Under förra delen af året har jag legat vid riksdagen, under somrarna varit upptagen af visitationsresor och under höstarna af komitearbeten. I höst föreligger ej något sådant arbete, och därför vill jag nu åter upptaga mina anteckningar.

Då jag vill knyta hvad nu skrives samman med det förut skrifna, finner jag detta vara afbrutet midt i en sats, som talar om Mossberg. Han är nu borta. Ända till slutet af min Westeråsvistelse förblef han min gode vän. Vänskapen eller kärleken blef blott innerligare. Den stördes aldrig af något. Nu är den noble mannen död. Frid öfver hans minne!

Sedan jag sist skref »anteckningar», ha stora förändringar inträdd.

En af de största är, att jag förflyttats från Westerås till Lund. Jag hade nog trott, att, om jag fick lefva några år, en flyttning skulle i fråga sättas. Ända sedan 1883 års kyrkomöte hade ärkebiskop Sundberg utpekadt mig såsom sin efterträdare. Denna sin mening hade han så ofta uttalat, att detta bidragit att göra det så att säga till en fastslagen mening, att jag skulle bli ärkebiskop. Af flera anledningar var denna framtidsutsigt föga tilltalande för mig och ännu mindre för min hustru. Det låg nära till hands, att jag skulle ifrågakomma vid biskopsval i Lunds stift, om jag öfverlefde Flensburg. För mig stod det därför såsom en vigtig fråga, hvilkendera skulle gå först bort Sundberg eller Flensburg. I början af 1897 (jag tror det var då) var S. så sjuk och hans bortgång så viss för oss, att, när jag reste från riksdagen på ett kort besök till Westerås, jag gaf en vän i Stockholm uppdrag att anskaffa en krans till Sundbergs begrafning. Men han tillfrisknade. Flensburg dog, efter flera års sjukdom och aftynande, i slutet af Oktober 1897.

Valet till biskop i Lunds stift skedde under konjunkturer, som menskligt att se voro så ogynsamma som möjligt för mitt val. Nämligen då vågorna af striden om lekmanadonet gingo som våldsammast. Aldrig har i min tid det svenska presterskapet — äfven i Lunds stift — varit så upprördt som då; och man ansåg mig och anföll mig såsom den främste bäraren af den uppfattning, mot hvilken man protesterade. Det ansågs, att denna omständighet skulle göra, att många röster vid biskopsvalet skulle beröfvas mig, så att jag kanske ej skulle få förslagsrum eller åtminstone ej det 1:a. När jag dock med en synnerligen stor enhällighet — en del röster tillföll mig dock ej på grund af det nyss nämnda förhållandet — uppfördes å 1:a förslagsrummet, så visade detta, att gammalt förtroende och gammal vänskap betydde mera än stundens tillfälliga uppbrusning. Jag utnämndes till biskop samma dag valet vunnit laga kraft och sedan från eckl.departementets kansli till den sittande regeringen telefonerats, att inga besvär inkommit.

Många omständigheter gjorde, att jag med glädje mottog utnämningen, om än det var påkostande att lämna Westerås. En bland dessa var, att jag därmed ansåg mig räddad från att flytta till Upsala. När så Sundberg dog i början af 1900, var jag på det klara med att jag ej ville och ej ansåg som en pligt att bli ärkebiskop. Mycket

tal blef dock om, att jag skulle bli det. Jag underrättade alla vederbörande om, att jag ej ville och ej ginge in på att flytta. Inom några valkollegier aktade man härpå. Men jag uppfördes dock å 2:a rummet. Inom regeringen ville man, att jag skulle utnämnas och statsrådet Claëson fick i uppdrag att söka förmå mig att medgifva detta. Men konungen, som alltid visat mig godhet, sade: »du får och skall säga Billing, att jag gerna vill utnämna honom; men du får inte hårdt pressa honom». Detta berättade Claëson, då han i ärendet besökte mig i Lund. Skälen, hvarför jag ansåg mig ha rätt att säga nej voro, att jag så nyss kommit till Lund, att flyttning vore att svika detta stift, att förhållandena här voro sådana att min flyttning skulle vålla mycket stora olägenheter och ledsamheter, att jag var för gammal för att lära känna ett nytt stort stift så att jag där kunde bli till gagn etc. Från Lunds stifts prester kommo dels skriftligen, från en hel hop kontrakter petitioner om, att jag ej måtte flytta, dels muntliga framställningar i samma riktning från andra. Jag har aldrig ångrat och ej heller känt några samvetsförebåelser för att jag stannade kvar i Lund.

När jag nu ser tillbaka på de 13 år, vi bodde i Westerås, och ämnar skriva något om dessa, vet jag ej rätt, hvarmed jag skall börja. I alla händelser måste anteckningarna bli mycket summariska.

Jag vill begynna med att tala om hemmet. De yttre förhållandena voro mycket behagliga om än ganska anspråkslösa. Det gamla biskopshuset blef för oss allt kärare. Hufvudsakligaste felet i det var, att där var om vintrarna bra kallt. Icke blott inom hus utan äfven i de yttre omgifningarna visade Frida prof på sin skicklighet och sin energie i att ordna och förbättra. Särskildt lemnade hon efter sig ett godt minne i den genomgripande försköningen af trädgård, gårdspan och bakgård. Hennes sista stora förändring var icke minst tack- och berömvärd: den stora, präktiga verandan, som åt gårdssidan sträckte sig från södra väggen till ett godt stycke förbi tamburfönstret, som förvandlades till dörr. Försedd till hälften med glasfönster och utrustad med bekväm soffa etc. beredde den oss mycket stor trefnad under sommaren och delvis äfven vår och höst.

Vid vår ankomst till Westerås iakttogo vi stor försigtighet uti att inleda bekantskaper och föranleda umgänge, vissa om att tiden med nödvändighet skulle komma att medföra utvidgning härutinnan. Vårt

närmaste umgänge blef från början och förblef till slutet domprosten Björnströms familj. Särskildt var umgängelsen barnen emellan så godt som daglig. Frida och domprostinnan hade också ganska flitig beröring med hvarandra. Mindre blef af umgängelsen mellan domprosten och mig, mest på grund däraf att han var så döf, att det var svårt att med honom underhålla samtal, då man ej kände det lockande att »ropa» om små och ovigtiga ting. Under alla Westerås-åren var vänskapen och förtroendet mellan de båda familjerna orubbad och ostörd. Under dem alla kom aldrig någon lucka eller afbrott i umgängelsen på grund af något missförstånd. Vi voro ej synnerligen ofta tillsammans i fester eller till mats; men när gäster voro i den ena familjen, var den andra familjens medlemmar själfskrifna till att vara med. Stor är vår tacksamhets-skuld till Björnströms och vänskapsbandet mellan oss och dem har ej slitits genom skilsmessan.

Något egentligen *närmare* umgänge hade vi för öfrigt ej med någon familj i Westerås. Under de senare åren kan dock sägas, att i viss mån sådant blef med Landshöfding Hederstiernas. Mellan oss och dem var förhållandet alltid godt men till att börja med skäligen fremmande. Längre fram blef förhållandet mellan Ebba och isynnerhet Agathe H—a mycket intimt, och Hederstierna och jag blefvo med hvarje år allt bättre vänner. Han var en nobel man. Till att börja med gjorde han en smula intryck af petit-maitre; men allt mera lärde man hos honom känna solida och nobla egenskaper. En skicklig embetsman, flitig och samvetsgran var han. I hemmet ett mönster för familjefader, i umgängelsen mot alla artig och förekommande, i allmänna frågor ganska avanceradt liberal ehuru han alltid personligen förblef aristokrat. Om det endels berodde på uppfostran, så dock helt visst ännu mera på inre anspråkslöshet och själfukt — säkert är, att få personer mera än han hade styr på sig själf, mindre än han tyngde och besvärade andra med hvad som plågade honom själf. I hans innersta fans mycket allvar och äfven gudsfruktan. Det varaktigaste minne, han lämnat efter sig, är nog den restaurerade domkyrkan. Arbetet för domkyrkans restaurering och förskönande intresserade honom mycket. Från alla sidor sedt — den estetiska, tekniska och ekonomiska — är den största förtjänsten af dess lyckliga utförande Hederstiernas.

Den tid, vi vistades i Westerås, kommer nog att där räknas såsom

en af stadens bästa perioder i socialt hänseende. Det hade funnits en period, då W:s i nämnda hänseende ej hade det bästa anseende och från den berättades ganska ruskiga ting, som passerat och tolererats inom de högsta kretsarna. En stor förändring hade härutinnan inträdt, innan vi kommo dit. Då kunde ett mycket godt vitsord gifvas åt umgängeslivet, väsentligen beroende på, att de ledande familjerna voro af mycket aktningvärd beskaffenhet. Jag kan säga, att umgängestonen var ovanligt fin och god. Där fans icke i hela staden något mera känt hem, där ej lefdes ett godt och stillsamt familjelif. Hvarken öfverflöd eller njugghet gjorde sig gällande. Ännu var det de bildade embetsmannakretsarna, som gåfvo prägel åt samlivet; och detta utmärkte sig särskildt genom intresse för musik. Bland de familjer, som efter min uppfattning hade det största inflytandet på umgängeslivet, må nämnas: landshöfding Hederstiernas, domprosten Björnströms, borgmästare Abenius', bankdirektör Gagges, rektor Broléns, lektor Sundéns m. fl.

Från alla håll blefvo vi föremål för stor och med åren allt mera växande vänlighet. Det kunde nog vara frestande att försöka närmare beskrifva en del personer i Westerås på vår tid; men jag måste dock afstå härifrån till det allra mesta. Ett och annat vill jag dock nämna. Där fans några mycket utpräglade original både i högre och lägre klasser. Namnen på några må antecknas: v. häradshöfding Ahlberg, kassör Torngren, snickare Bergman — förträffliga män allesamman. Det största originalet var dock Kapten Sam Lidman. Såsom ung, särdeles prydlig löjtnant syntes han ha en vacker framtid framför sig. Vid en skjutöfning afsköts hans ena ben, och sedan måste han till ålderdomen begagna träben. Efter att ha haft åtskilliga andra anställningar kom han till Westerås. För denna stad blef han en samskyldig välgörare genom att förvandla det nakna Djäkneberget till en utmärkt vacker folkpark med en massa minnesstenar, som skulle erinra vandrarna om stadens, länets och landets goda minnen. För detta arbete lefde han, gaf åt det sin innerligaste trofasta kärlek och uppoffrade för detsamma hvad han hade eller kunde tigga samman. I den allra största anspråkslöshet, ja torftighet lefde han själf för att kunna få medel till sitt Djäkneberg. När han för det uppoffrat mera än hans tillgångar medgåfvo, reste han sin väg utan att säga hvart; var borta under ett par år, t. ex. i Stralsund, Sölvesborg, tills hans

små affärer någorlunda reparerats; kom så tillbaka till Westerås och begynte på nytt. Han var en ståtlig invalid och en utmärkt karaktär. Ett exempel på hans pietet: på sin fars födelsedag stängde han in sig i sin torftiga kammare, tände några ljus kring faderns porträtt och satte sig att i stillhet se på detta, till ljusen hunnit nedbrinna. Högst originel var Lidman. Han talade eller skref aldrig en sats på samma sätt som andra människor. Mycket egendomliga idéer hade han och underligt kombinerades dessa — men nobless fans i dem alla.

En mycket egendomlig man var lektor Sundén. Vid ganska unga år träffades han af ett slaganfall, som gjorde honom lytt till kroppen och otjänstbar för hela lifvet. Men sedan han upphört tjänstgöra i läroverket, ägnade han sig åt literärt arbete: svenska gramatikor etc. Hans läroböcker ha varit inom sitt område dominerande i snart sagdt alla svenska skolor under lång tid. Han är en högst liflig och till sinnet rörlig natur. I eld och lågor kunde han komma vid minsta beröring. Därvid kunde han förgå sig men var lika snabb i att erkänna detta och medgifva sig ha haft orätt. Varmhjärtad och öppen är han till sin karaktär. Under flera år var han min sidokamrat i domkapitlet, men mig veterligen blef aldrig någon fnurra på tråden oss emellan.

Ett ganska märkligt par bodde i vår granngård: öfverstelöjtnant och fru Wolffram med sina två hundar: Bob och Bobinett. Man och hustru voro hvarandra mycket olika men båda mycket utpräglade och aktningvärda personer. Båda voro mycket regelbundna i sina vanor; gingo ut på precist bestämda tider hvarje dag — dock ej tillsammans åtminstone icke på middagarna. Öfverstelöjtnanten hade sedan många år dagligen antecknat temperatur etc. och ett bord i tamburen var fullt af olika par handskar att välja mellan eftersom termometern anvisade. Han var ytterst ordentlig, stor trädgårds o. blomstervän, hade fått uppdraget att vaka öfver stadens planteringar och öfvervakade själfmant allt annat också. Vi vunno hans gunst genom Fridas sätt att sköta trädgården m. m., hvarvid Wolfframs råd emellanåt inhemtades. Han kunde bli mycket häftig, men vi sågo aldrig något spår härtill. Fru Wolffram var ganska karlavulen i sitt uppträdande och satte en viss ära i att tänka, tala etc. som en karl — men hade dock ett verkligt qvinnohjärta Litet komisk var hon i

sin lust att synas initierad i om ej allt så åtminstone så mycket som möjligt. Hon bar sjukdom och annat pröfvande hjältemodigt och dugtigt. Jag kom mycket bra öfverens med henne och vi hade lätt att språka med hvarandra. Kort efter vår flyttning från Westerås dogo de båda gamla samma dag. Af olika sjukdomar nedslagna lågo de i hvar sitt rum och då den sista dog, visste denna ej, att maken redan var död.

En mycket stor krets af släktingar voro samlade kring stadens främste handlande, grosshandlare Carl Bohman, en hedersman, aktad och ärad af alla, anspråkslös och tillbakadragen i hög grad. En af hans närmaste släktingar var Mossberg. Bohman bestod den lekamliga och Mossberg den andliga traktaten i den stora kretsen, som nu, sedan de båda gamla gått undan, skingrats.

Bankdirektör Gagge och hans fru hade synnerlig förtjänst om den goda umgängestonen. Hon är en fin, stillsam och klok människa. Han är alldeles fri från penningemannens anspråk eller dryghet, har många estetiska intressen, har varit ledaren för det musikaliska lifvet i Westerås.

Mycket nära Gaggas stodo Uddéns och Broléns. Både herrar och fruar hyggliga, fina och begåfvade. Med Brolén hade jag naturligtvis ganska mycket beröring, hvilken resulterade i att vi, som jag tror ömsesidigt, blefvo fästa vid hvarandra med verklig tillgifvenhets band. Detsamma gäller också om förhållandet mellan hans synnerligen behagliga hustru och hela vår familj. Broléns flyttade till Upsala snart efter vår flyttning.

Ett inflytelserikt hem var Abenius'. Borgmästaren hade synnerligen allmänt förtroende inom olika kretsar; deras hem var samlingsplats för många. Främst i familjen står otvifvelaktigt dottern Mathilda. I ovanlig grad intresserad och vaken förenar hon med goda intellektuella synnerligen gedigna karaktärsegenskaper. Allvarlig och frisk gudsfruktan, hjärtligt deltagande i alla vänners fröjder och sorger och åtskilligt annat har gjort henne mycket värderad af många och gifvit henne en framstående plats i samhället.

Med ganska mycket förtroende blef jag snart omfattad af Westerås stad. Mycket snart blef jag vald till stadsfullmäktig, blef vid första ledighet vice ordförande bland fullmäktige och sedan landstingsman. Jag mins ej, huru länge jag förblef stadsfullmäktig, utträttade som

sådan mycket litet utom det att jag emellanåt hjälpte till att leda diskussioner. Skall jag skriva något på min meritlista, så är det att jag föreslog och genomdref de första anslagen till anställande af en församlingsdiakonissa och till en högre flickskola. Intetdera skedde utan mycket motstånd. Sedermera ha båda anslagen beviljats enhälligt. Särskildt har invigningen i år af ett nytt ståtligt läroverkshus för flickskolan påmint mig om, huru tider och förhållanden förändras. Då jag väckte förslag om ett litet anslag till skolan, var motståndet så starkt, att det helt visst berodde på rent personlig välvilja mot mig, att förslaget ej afslogs. Pluraliteten inom fullmäktige var motståndare; men ordförande hörde ja som svar på propositionen och ingen begärde votering. Ordförande var auditör Birger Schenström, hvilkens namn jag ej vill nämna utan att uttrycka min tacksamhet. Han är en mycket förståndig man och därför har han äfven varit inflytelserik inom samhället. Med honom såsom sekreterare i landstinget har jag haft rätt mycken beröring men icke blott härunder utan äfven annars fått många prof på hans klara och besinningsfulla omdöme. Mot mig har han visat oafbruten vänlighet.

Länge förblef jag ej stadsfullmäktig utan afsade mig uppdraget. Skälet härför var ej blott att jag såsom riksdagsman eller af andra skäl ofta var borta från staden utan framför allt att jag hade en känsla af, att det ej rätt väl stode tillsammans med min embetsställning att deltaga i de ofta småaktiga debatterna bland fullmäktige. Dessa debatter kunde bli ganska lifliga, en och annan gång häftiga, isynnerhet genom öfverste Reuterskiölds deltagande i dem. Han var mycket duglig, flitig och kunnig stadsfullmäktig, men med sitt impulsiva och obundna lynne inlade han ej sällan i diskussionen alltför stor hetta. Någon gång hände detta äfven gent emot mig och vid den afskedsfest, som gafs vid mitt utträde, framförde han en lojal ursäktande härför. Äfven andra lifliga lynnen bröto sig sinsemellan t. ex. de båda nu aflidna Clareus' och Segelberg Peterssons. I allmänhet voro dock öfverläggningarna mycket hofsamma och hyggliga.

Landstinget tillhörde jag ända till min flyttning till Lund, under de sista åren, efter Patrik Reutersvärds afgang, såsom ordförande. Från landstinget har jag goda minnen. Det bestod af ungefär lika många herremän som bönder. Mellan dessa båda grupper kunde väl vara någon motsättning, men ej af sådan natur, att däraf alstrades

misstro eller strid. Till att uppehålla en vänlig och belevad ton bidrog i väsentlig mån, att under en lång följd af år de fina och vänliga männen Reutersvärd och Mossberg voro ordförande och v. ordförande. Såsom bevis på den vänlighet, som visades mig, kan anföras, att, då fråga blef om mitt omval till 1:a kammaren och jag såsom ordförande i likhet med gällande praxis föreslog att valet skulle uppskjutas till andra dagens plenum, ledaren för bönderna föreslog, att det skulle strax verkställas. Så skedde och jag erhöll alla rösterna utom min egen.

När jag lemnade Westerås, hade jag lärt känna stiftet ganska väl. Jag ansåg mig då på grund af personlig beröring känna alla dess prester ganska bra, ej blott deras yttre förhållanden utan äfven deras begåfning och deras religiösa och sedliga ståndpunkt. Äfven stiftets församlingar voro någorlunda kända för mig. Jag hade medhunnit att hålla visitationer i alla pastorat (utom domkyrkoförsamlingen och mitt prebende Lundby) och i omkring 30 hade jag visiterat två gånger. Jag tror, att man satte ett visst värde på visitationerna, isynnerhet som sådana endast till ett ringa fåtal under århundradets lopp hållits af biskop. Genom dem fingo presterna åtminstone hvad yttre kyrkliga anordningar angingo stöd till att få genomförda förbättringar, som kanske annars knappt skulle kunnat genomföras, och själfva förrättningarna beredde kyrkliga fester, som motsvarade de i synnerhet inom Westerås stift vanliga af frireligiösa m. fl. anordnade religiösa festmötena.

För egen del är jag öfvertygad om, att visitationerna äro en af biskopens betydelsefullaste och mest gagnande embetsgerningar. För honom själf äro de det bästa medel att lära känna stiftets presterskap, deras hem, deras ställning till sina församlingar, liksom att få någon reda på de särskilda församlingarnas ställning och behof — liksom de äro ägnade till att värma och upplysa biskopens intresse för dessa. På intet sätt lära prester och församlingar bättre lära känna sin biskop och möjligen fatta förtroende till honom. En mängd yttre förhållanden bli föremål för granskning och rättelse, allahanda missbruk påpekade, allahanda försummelser uppmärksammade, förbättringar vidtagna. Och äfven i fråga om det inre lifvet, det viktigaste hoppas och tror jag, att något gagn och någon välsignelse följer visitationerna. Från mina visitationsresor i Westerås stift har jag i

det hela goda minnen. Af alla prester och alla församlingar har jag mötts med välvilja. Ej en enda gång har något obehagligt inträffat gent emot mig personligen. En annan sak är, att jag mångenstädes funnit mycket i församlingens lif, som var ägnadt till att göra bekymmer och smärta. Härom mera sedan, då jag ämnar skrifva något om det religiösa och sedliga tillståndet i stiftet.

Strax jag kom till W:s utfärdade jag en ny visitationsordning, därvid stödd af dels motsvarande ordning i Lunds stift och dels af erfarenheten från min svärfaders visitationer. Nytt i min ordning — mot hvad förut gällde — var särskildt (utom det att jag lät trycka blankett med visitationsfrågorna som besvarades å samma papper — något som medförde mycken tidsbesparing för både pastor och visitor) att jag 1:a visitationsdagen i kyrkan samlade folkskolebarnen som där förhördes i innanläsning och kristendomskunskap af sina lärare och visitor. Ändamålet med denna anordning var ej hufvudsakligen att inspektera folkskolorna utan att gifva lärarna och barnen en erinran och ett intryck af att de också hörde till församlingen och att undervisningen borde meddelas i kristligt och kyrklig anda. Aldrig tredskade någon lärare att efterkomma min kallelse och barnen voro mycket intresserade och glada. I de vidsträckta församlingarna funnos många barn, som aldrig förr varit i kyrkan. — Min visitationsordning har sedermera i hufvudsak kopierats i åtskilliga stift ss. Göteborgs, Strengnäs, Wexjö.

Vid biskopsvalet i W:s stift 1884 stodo två partier mot hvarandra. Detta var en bild af ställningen bland stiftets prester i allmänhet. Skarpt stodo mot hvarandra hvad jag vill kalla de kyrkliga och fosterlandsstiftelsens vänner. Motsatsen mellan dem hade vid åtskilliga tillfällen framträdt med synnerlig hetta. Den senare riktingens män hade naturligtvis icke gifvit mig sina röster och de mottogo mig helt visst med ganska stort misstroende. En brytning i deras sinnesstämning skedde redan vid prestmötet 1886. Till [och] med i deras anleten tyckte man sig klart nog se ett mörkt moln, men lika tydligt blef det, att detta småningom redan då började skingras. Man lefde tydligen däruppe tämligen allmänt i den meningen, att de s. k. kyrkliga hufvudsakligen för att ej säga endast intresserade sig för att hålla på officiell kristendom, på kyrkliga former och lagar. Denna missuppfattning saknade väl icke all ursäkt i åtskilliga personliga förhål-

landen äfven inom stiftsstyrelsen. Från det s. k. kyrkliga hållet hade man en ganska stark fruktan för allt som ansågs såsom pietism, liksom skulle sådant nödvändigt vara eller leda till okyrklighet och separatism. Man misstänkte hvarandra och vågade ej lyssna till hvarandra. Vid diskussioner betraktade man sig från början såsom motståndare, som måste bekämpa hvarandra; man skulle ansett sig såsom feg, om man gaf erkännande åt hvarandra. Om jag skulle drista mig till att peka på någon frukt af min biskopsverksamhet i W:s stift, så skulle det vara därpå, att nämnda strid afslutades, det inbördes misstroendet försvann, att man kunde och ville i all broderlig sämja vara tillsamman och förhandla. Jag vet väl, att många omständigheter bidrogo till detta resultat ss. en allmän dragning åt kyrklighet, separatismens och sekterismens gissel, mången sorglig erfarenhet — men jag tror, att Herren bestyrde mitt sändande till Westerås för att i en sådan tid bli en enande och sammanhållande länk. Säkert är att det inbördes förhållandet mellan stiftets prester vid min afflyttning var ett helt annat än vid min ditkomst.

Försåvidt nu något i detta hänseende hängde på mig — hvarpå berodde det, att jag kunde verka enande? De s. k. kyrkliga hade på förhand obetingadt förtroende till min kyrklighet och fingo ingen anledning att betvifla denna, isynnerhet som den vid alla tillfällen gaf sig luft — ofta, fruktar jag nu, på ett onödigt starkt och utmanande sätt. En ursäkt härför låg möjligen icke blott däri, att mitt hjärtas öfvertygelse var så bestämd, utan äfven däri, att jag förskräcktes öfver den totala brist på verkligt kyrklig blick, som jag märkte hos både prester och lekmän, och af den stora separatismen i stiftet. Men de s. k. frikyrkliga. Jag gjorde ej något direkt för att vinna deras förtroende utan uttalade blott min hjärtans mening. Men jag såg redan vid 1886 års prestmöte, huru förvånade och gladt öfverraskade de blefvo, huru deras anleten ljusnade, när de hörde mig betona fromheten lika mycket ja väl mera än kyrklighet. Detta hade de ej väntat; ja jag vågar säga, att de aldrig hört något sådant. De voro, som ofvan nämts, både i Upsala och i stiftet [vana] att sätta de tu sakerna emot hvarandra. Jag betviflar ej, att jag har rätt, att jag säger, att det för dem kändes såsom ett slags frigörelse, då de i sitt innersta visst icke ville vara okyrkliga utan ledo af den uppställda motsatsen. Jag hvarken sade eller gjorde något, som var på något

sätt märkligt, långt mindre utmärkt, men under dåvarande lokala och temporala förhållanden fingo de nämnda presterna en ny erfarenhet, som tydligen gladde dem. Jag tror helt visst, att min och deras inbördes förhållande redan då förändrades. Visserligen hade jag ofta anledning att mot dem häfda ett och annat — men det personliga förhållandet blef godt, allt innerligare; och jag fick i dem ingalunda mina minst goda vänner.

Hurudan var i allmänhet ställningen bland W:s stifts prester? I det stora hela god. Där fans ibland dem ej många synnerligen framstående utan voro de någorlunda jämt utrustade; i allmänhet saknades hos dem mera än t. ex. hos Lunds stifts prester lärdom eller beläsenhet (i fråga om allmän och teologisk bildning stå Lunds stifts prester högre); men där fans hos dem ganska allmänt vakenhet och intresse för embetet, i allmänhet stodo de i vänligt förhållande till sina församlingar och i yttre embetsgerning voro de nästan utan undantag ordentliga. Öfverhufvudtaget tyckte jag dem stå högre än t. ex. Linköpings stifts prester på den tiden, jag närmare kände till dessa; om än i Lkpgs stift funnos flera »framstående». Jag tyckte ej många W:s stifts prester predika synnerligen bra, men i ej ringa mån berodde detta på den undervisning, de fått eller icke fått i Uppsala. De hade tydligen aldrig fått mycken ledning i att disponera en predikan — och så hade de ej stått under något inflytande af den schartauanska predikan i strängare eller mildare form. Hvar och en fick reda sig för sig själf, så godt han kunde. Mycket få funnos, mot hvilkas sedliga lif något var att anmärka, och i svårare fall lyckades det att på privat väg få stackarna att upphöra med sin tjänstgöring.

Endast få verkligt framstående predikanter funnos. Jag vill nämna namnen Asbrink, Hult, Lefrin, Ahlgren, om än naturligtvis rätt många predikade bra och ännu flera ordentligt. I praktiska ting voro framstående: Petersson i Rättvik, Petersson i Sundborn, Arhusiander i Köping, Enhörning i Ljusnarsberg, Wahlbäck i Ludvika. Mera studerande voro Bergström i Arboga, Fåhræus i Ramnäs, Lindberg i Sala. Synnerligen framstående i personlig älskvärdhet och äfven mycket dugliga pastorer voro Westholm i W. Fernebo och Petersson i Leksand. Den ypperste kyrkoboksförare, jag sett, var Bohm i Nora. Två mycket förträffliga kyrkoherdar voro Fahlerantz i Norbärke och Bellander i Söderbärke. From och fin var Borg i Mora. Ja många

goda namn kunde jag uppräknat men vill stanna här. Kan dock ej underlåta att nämna min *synnerligen* gode vän, patriarken i Rättviks komministergård Barchæus, som aldrig velat söka pastorat, ehuru han kunnat få snart sagdt hvilket som helst.

De kyrkliga förhållandena inom W:s stift? Härom har jag yttrat mig i mina embetsberättelser till två prestmöten och vill ej mycket tillägga här. En mycket stor åtskillnad är mellan ställningen i W:s och Lunds stift. Detta beror naturligtvis på mycket djupt liggande och långt tillbaka i tiden gående orsaker, både naturliga, nationela och kyrkligt religiösa. Jag vill peka på en ganska inflytelserik. Man kan knappt tillräckligt nog uppskatta betydelsen af det inflytande på de kyrkliga förhållandena inom Lunds stift, som H. Schartau och Lunds teologiska fakultet haft. Detta har bidragit till att [åt] L:s stifts presterskap och dess församlingar gifva en kyrklig klarhet och fasthet, som ej kunnat vinnas, där ej liknande inverkan orsakat funnits. Härtill kom att under den stora brytningstiden under 1850–60 talen Lunds teol. fakultet i Bring, Sundberg och Flensburg hade dåtidens yppersta representanter för kyrklighet och att dessa män hade mycket stort förtroende inom stiftets presterskap. Sådan ledning hade ej W:s stifts presterskap haft. Eller åtminstone ej så direkt, ty äfven bland W:s stifts präster hade inflytande från det nämnda hållet kommit. När så ej inom församlingarna fostrats en kyrklig fasthet genom mer eller mindre utprägladt schartauanskt inflytande, så var ej underligt att de mer eller mindre direkt separerande krafterna gjorde sig mycket mera gällande där än i Sydsverige.

En skillnad och den ganska stor fans dock mellan olika delar i Westerås stift. Stiftet kan uppdelas i 3 afdelningar: Westmanlands slätten – Öfre Dalarna samt Bergslaget i Westmanland och Dalarna. Största skillnaden är mellan de två först nämnda delarna. I den sist-nämnda, som ligger midt emellan, finnas drag, som påminna om hvar-dera af de andra.

Westmanlandsslätten bebos af hufvudsakligen landtbrukare, om icke förmögna så dock ännu mindre fattiga. Det är en i allmänhet lugn och stillsam befolkning, i allmän kultur väsendtligt längre hunnen än inneånarna i Dalarna, is. det öfre. I religiöst afseende var den också ganska stillsam, man kan nog säga trög. De andliga rörelserna hade här gjort sig mindre gällande, separatismen var här mindre.

Mycket lifligare och rörligare i alla afseenden voro Bergslagets innevånare. Där lågo de många och stora bruken med sina stora arbetarskaror, bland hvilka nyare tiders riktningar både i religiöst och politiskt och socialt hänseende fått rätt mycket gehör. Lifvets pulsar gingo här hastigare — häraf kom också både godt och ondt.

Dalarna har en mycket stor terräng och intill nyare tider ha kommunikationerna varit dåliga. Ej underligt om olikheterna mellan skilda församlingar kunde vara stor t. ex. för att taga ett par ytterpunkter mellan: Stora Tuna och Särna o. Transtrand. Härtill kommer också, att sedan gammalt innevånarna i det öfre Dalarna varit mycket på vandringsfot och från sina vandringar hemförde allahanda intryck o. erfarenheter, som kommit att öfva stort inflytande. Det skimmer öfver Dalfolket, som vår svenska historia från Engelbrekts och Gustaf Wasas utbredt, skingrades i viss och kanske ej så liten grad för mig. När jag kom till Dalarna, is. de första gångerna, kunde jag ej undgå att starkt tilltalas ej blott af naturens skönhet utan äfven af befolkningen. Isynnerhet vid första och mera hastiga sammanträffandet med denna, ser man så mycket, som syns och käns såsom mycket älskvärdt. Vid mera beröring med den försvinner visst icke detta, men man märker också mycket, som är af annan art. Hos Dalkarlen äro, synes det mig, mera än hos andra orters befolkning förenade starkt motsatta egenskaper; eller dessa framträda skarpare än vanligen är fallet. Så t. ex. kan ej nekas, att dalfolket är lifligt men tillika anger namnet »Dalmas» alldeles sant och riktigt en utpräglad masig tröghet; hos dalkarlarna fins mycken öppen hjärtighet men också inbunden slughet, stor lojalitet men också radikalism.

Stor skillnad är mellan olika församlingar i Dalarna i religiöst afseende. Där finnas några, där församlingslifvet är i hög, ja förfärande grad upprifvet. Så i Wåmhus, Orsa, Elfdalen, Mora. I dessa trakter begynte först de separatistiska och baptistiska rörelserna. Här ha frukterna af dem mognat på ett sorgligt sätt. När så härtill kommit i Orsa och Elfdalen de stora rikedomarna från skogsbesparingsfonderna, hvilka bidragit att göra folket sturskt och lättjefullt, så har följden häraf blifvit ett ganska sorgligt tillstånd. Och dock har man i dessa församlingar haft fromma och nitälskande prester. Från de många visitationer, jag hållit, har jag de sorgligaste intrycken från de fyra nyss nämnda församlingarna.

Vida bättre än i Mora var tillståndet i de två andra stora församlingarna vid Siljan: Leksand och Rättvik. Om dem kan sägas mycket godt och intrycken därifrån voro öfverhufvud goda. Där har ej den lösa, separerande och förflyktigande andligheten fått insteg i någon mån jämförligt med Mora — helt visst i mycket beroende på, att den fromme, blide prosten Borg i Mora i uppriktig nitälskan öppnat sin församling för alla slags predikanter, under det att P. Pettersson och Barchæus med stor bestämdhet sökt hålla dem utanför Rättvik och i Leksand åtminstone ingen prest lockat och inbjudit dem. Så mycket mera kan detta ha öfvat inflytande, som allmogen i dessa trakter mera än jag annorstädes sett liknar i religiöst hänseende barn. Ett drag häraf är hvad som på synnerligt sätt utmärker dessa menniskor och som förklarar mycket i de kyrkliga förhållandena i Siljanssocknarna. Jag syftar på deras *nufikenhet*. Den är förunderligt stor inom alla områden och ej minst på det religiösa.

För resten äro dessa socknar i flera afseenden i hög grad intressanta, de mest intressanta, jag nånsin lärt känna. Biskopsvisitationer i dem torde i åtskilligt vara de ståtligaste protestantiska kyrkofester, som någorstädes i verlden förekommo. Så mycket bidrager härtill: det utomordentligt vackra läget, särskildt för Leksands kyrka, de ofantligt folkrika församlingarna (när jag installerade E. L. Petersson i Leksand voro i kyrkan samlade 5000 menniskor); de lysande folkdrägterna, som åt den samlade menigheten gånge utseende af ett böljande haf af färger, den i hög grad gripande, mäktiga församlings-sången (hvardera församlingen hade sin särskilda så att säga bravursalm: Mora 424; Leksand 139 och Rättvik 17). Den som varit med om en sådan fest, glömmet den aldrig. Med innerlig tacksamhet tänker jag på att ha fått detta vara upprepade gånger. Vid en sådan fest i kyrkan ser man ju, kan man säga, blott en ytersida; men denna är utomordentligt skön. Och jag tror, att bakom den gömmes mycket äkta guld om än blandadt i mycket slagg. Märklig är den olika karaktär som synes utmärka de två grannförsamlingarna: Leksand och Rättvik. Mest afstickande mot alla församlingar, jag sett, är Leksand. Där fins ännu kvar så mycken barnslig naivitet, att man kan förvånas. Och hos många — hvilken kärlek till prester, isynnerhet dem, som tjänstgjort där någon gång, kanske för lång tid sedan. En liten episod: vid en visitation sutto jag och en del prester samt

några fruar, bland dem min hustru, på prestgårdens veranda. Under tiden kunde i flera timmar en skara kullor stå på gården blott för att se på (koxa, som man sade) presterna. Rätt som det var, fattade en af dem mod och gick i spetsen, hvarpå alla följde med, för att helsa, taga presterna i handen. Fruarna gick man förbi. — En annan scen, som grep mig mycket första gången jag såg den. Vid min första visitation i Rättvik voro många hundra barn samlade 1:a dagen i kyrkan, alla dessa många små kullor — vackra i allmänhet — klädda i den vackra Rättviksdräkten. Jag tycker mig aldrig ha sett någon vackrare syn, om det icke skulle vara den, då jag efter förhöret såg denna skara barn vid den vackra stranden stiga ombord och fylla de stora kyrkobåtarna, hvilka hvärdera väl rymde bortåt 80 à 100 barn.

Eftersom jag kommit att erinra mig några detaljminnen, vill jag nämnda ännu ett, därför att det är unikt. Då jag skulle visitera i Siljansnäs hemtade mig i Leksand den hurtige kyrkoherden Gabrielson i en kyrkobåt, rodd af tolf par åror.

Visitationsresorna i Dalarna voro i allmänhet äfven hvad själfva färden beträffade mycket intresanta. Jernvägen stannade då vid Insjön. Sedan användes allahanda befordringsmedel, hästskjuts, ångbåt, roddbåt, hästbanor etc. Jag kan ej nog beprisa presternas och de stora bruksmännens vänlighet att komma mig till hjälp. Nog fingo t. ex. Kyrkoherden i Malung Hedvalls hästar vid mitt första besök där för min skull springa fullt 30 mil. Bruken ställde mig till möte ångbåtar etc. Ja nog blef jag väl behandlad alltid och mitt hjärta kommer att hänga vid landet däruppe.

I allmänhet fans i Dalasocknarna mycken kyrklig upplösning, och åtskilligt annat gjorde också, att från olika synpunkter visitationerna i Westmanland voro väl så tillfredsställande som i Dalarna. Westmanlänningen är pålitligare än dalkarlen — som kan föras snart hvart som helst. I det stora hela har jag goda minnen från mina visitationsresor.

Naturligtvis var jag vid dessa alltid gäst i presthusen. De allra flesta af dessa voro trefliga, ja undantagen voro så få, att de kunna sägas försvinna. Prestgårdarna i W:s stift äro i de flesta fall bra. Så äfven i Westmanland men ännu mera i Dalarna, som ha prestgårdar, hvartill nog knappast likar finnas annorstädes. Såsom de yppersta må nämnas Söderbärke, Norrbärke, Stora Tuna, Hedemora och på

sitt sätt Leksand. Många flera i hög grad rymliga, behagliga och väl belägna kunde nämnas. Inom hus hade man behagligt, icke fattigt men ej håller öfverflödigt anordnat. Traktaten, som bestods, var god men ej öfverflödande. Första dagen tre rätter, väl oftast eller åtminstone ofta utan vin, andra dagen fyra rätter mat och två sorter vin. Undantag härifrån voro sällsynta vare sig åt något mera eller något mindre. En och annan gång fans ej vin — på grund af absolutistiskt nykterhetssträfvande. På de flesta ställen skönjdes ett vänligt och godt familjelif; och nog gjorde man hvad man kunde för att visa mig heder och vänlighet. Jag trufdes också mycket godt i prestfamiljerna. Somliga af dem hade jag anledning att besöka annat än vid visitationer. Oftast var jag hos Prosten Wahlbäck i Ludvika, E. L. Petersson i Leksand, D. Borg i Mora, G. Bellander, Söderbärke, E. W. Fahlerantz i Norrbärke; C. Schmidt i Hedemora, P. Petersson och W. Barchæus i Rättvik. Allra oftast kanske i Ramnäs först under Carlssons och sedan under Fähræi tid.

Under min Westeråstid kunde jag ha någorlunda öfversigt öfver läroverken, då dessa voro jämförelsevis få. Särskildt var jag fullständigt hemmastadd med det i Westerås, liksom den personliga beröringen med lärarna och dess familjer var ganska liflig och endels förtrolig — helt annorlunda än här i Lund, där jag på grund af en mängd förhållanden hittills stått sorgligt fremmande för läroverken. Westerås läroverk var ett godt läroverk, lagom stort. Rektor Brolén en mycket bra rektor, som öfvervakade samvetsgrant och skickligt och som lärde pojarna äfven i yttre afseende skick o. fason. Brolén är mera än vanligt rikt utrustad, har åtskilliga sinsemellan olika och starkt divergerande egenskaper. Styf men också ganska vek, sträng och vänlig, häftigt uppbrusande och foglig, melankolisk och gladlynt. Han och jag lärde allt bättre känna hvarandra och jag vågar säga hålla af hvarandra. I bildning står han säkert bland de främsta i landets lärarekår, hvartill kommer en synnerligen stor musikalisk begåfning. Egentligen allmänt populär var han icke hvarken bland lärare eller lärjungar; men hos en del var han det i hög grad. De öfriga lärarna voro ordentiga och pålitliga. Sedan en gammal adjunkt fått perpetuel tjänstledighet fans bland dem ingen underhållig. De hade och lefde ett godt familjelif. Bland dem öfvades ej kroglif.

Äfven Falu läroverk var ej att klaga öfver. Rektor Dahlbäck var

en begåfvad och intresserad man, men begynte vara för gammal. Bästa kraften i Falun var kristendomsläraryn Borelius. Han hör till de snällaste och noblaste män, jag träffat; jag tror mig aldrig ha mött någon barmhertigare man. I alla afseenden sätter jag mycket högt pris på denne begåfvade och fromme man. Till ovärderligt gagn för läroverket var han. Nu är han kyrkoherde i Jerna.

Hedemora pedagogi var under all kritik. De två lärarna lågo i oafbruten strid med hvarandra, tills jag kallade dem båda inför domkapitlet, där de fingo klaga mot hvarandra och båda mottaga varning. Därefter tog rektor tjänstledighet, adjunkten fick vänta ett år på löneförhöjning. Efter 1890 indrogs läroverket.

Sala läroverk var bättre men ej bra. Köpings förbättrades under en ny rektors ledning. Arboga försämrades, då dess mycket duglige rektor blef en dålig riksdagsman. Nora läroverk rätt bra. Men nog erfor jag som biskop, att de små läroverken svårligen förmå hålla sig uppe.

I hemlifvets historia anser Frida att Westeråstiden intager den kanske främsta platsen. Jag kan just ej precis instämma häri, men detta beror på, att den för mig var i inre hänseende en mycket svår trängsels tid. Men annars ger jag henne rätt. Hemmet var under denna tid ej isolerad men ej håller påminnande om gästgifveri. Barren voro alla hemma. Många goda minnen äro samlade i den synnerligen trefliga gamla salen och särskildt från qvällsstunderna, då vi voro samlade. Så ock från trädgården med dess Bocciaplan, från verandan etc. Förgätas bör ej håller att nämna, att vi hade de pålitligaste och förträffligaste tjänare. Den ekonomiska ställningen var visst icke lysande men dock utan bekymmer. Granskapet till Stockholm och Upsala beredde oss mycken trefnad. Under en följd af år var det vanligt, att vi vid julen fingo besök dels af Sven Casper Bring med familj och dels af Johan och Ulla Bring. Äfven andra släktingar kommo på längre eller kortare besök ss. t. ex. mina systrar Louise o. Adèle samt svärmor och Hedvig Bring.

Ser jag nu tillbaka på min Westeråstid i det hela, så kan jag ej annat än tacka Gud för att jag fått den. Jag är viss om, att den i många hänseenden varit mig till gagn och vinning. Den är ett kapitel i min lefnadshistoria, som jag fått liksom på köpet. Hela den nordliga, från Skåne räknadt, delen af Sverige var för mig ett okänt

land. Mycket stor skillnad är mellan Skåne och det gamla Sverige. Jag har sett och erfarit detta – och härigenom har min lifserfarenhet mycket utvidgats, något som jag räknar som en stor förmån. Jag tror mig ha vunnit ej så litet i människokänedom, i vidgad syn, i mångsidigare omdömesförmåga, i att förstå och fördraga olika sätt att se och bedöma ting. Om jag duger till något som biskop och prokansler, beror detta i ej ringa grad på att jag under en del år vistats på annan ort. Gransket till Stockholm beredde ej blott mycket nöje, såsom ett tätare och förtrognare umgänge med Walfrid och Herman, utan äfven gagn i många riktningar genom nära beröring med människor af framstående art alltifrån den kongl. familjen och sedan nedåt. Den största vinsten är dock att ha lärt att akta och älska så många förut obekanta människor. Alla, jag vet knappt något enda undantag, ha visat mig stor och oförtjänt vänlighet. Jag känner och erkänner mig som en stor gäldenär. – Det bästa under Westeråstiden såsom före och efter har dock Frida varit. Hon har i alla afseenden varit makalös. Såsom hon skött sin plats som biskopinna lära få gjort; sådan hustru som henne har ingen man haft. Jag kan absolut ej göra någon anmärkning mot henne. I alla afseenden har hon öfverträffat hvad jag kunnat önska och hoppas.

KOMMENTAR

Förkortningar.

- CARLQUIST** = Lunds stifts herdaminne, utg. av G. CARLQUIST, Ser. II: 2–5 (1948 ff.).
- ELGENSTIERNA** = G. ELGENSTIERNA, Den introducerade svenska adelns ättartavlor 1–9 (1925 ff.).
- LJUNGFORS** = V. LJUNGFORS, art. Billing och Eberstein i: T. UGGLA och V. LJUNGFORS, Svenska släkter, h. 1 (1908).
- LUB** = Lunds universitetsbibliotek.
- SBLex** = Svenskt biografiskt lexikon: 1–10 red. av B. BOËTHIUS, 11 ff. red. av B. HILDEBRAND (1918 ff.).

Kommentar.

S. 19. *Fridhem* tillkom efter laga skifte av Skoglösa by i Önnestads socken på 1830-talet. N. Jönsson, Bland präster, bönder och gärningsmän i en gammal göingesocken (1952), sid. 20 ff.

S. 21. *Min fars tidigare lefnadsöden:* Magnus Billing, f. i Össjö 3 april 1792, var son till häradsskrivaren (med fältbokhållares namn) Lars Peter Billing, f. i Sövde 23 nov. 1757 och d. i Riseberga 24 dec. 1820, och handlandedottern från Kristianstad Anna Catharina Schenk, f. där 1760 och d. i Riseberga 10 okt. 1818. Magnus B. var omkring 1815 inspektör på Klippan, blev sedan kronolänsman, därefter mantalskommissarie i Sölvesborg, kronofogde i Göinge härader 1822, lanträntmästare i Kristianstads län 12 juli 1844 och erhöll avsked 29 jan. 1864. Han bodde efter giftermålet (i Osby 23 aug. 1824) till 1833 i Sörby, sedan till sin död på Fridhem, med undantag av åren 1845–48, då han med familjen bodde i Kristianstad. Han dog på Fridhem 17 mars 1869 och är begravnen på Önnestads kyrkogård. — Släkten Billing härstammar från kyrkoherden Johan Hansson i Billinge (f. 1602 och d. 1669), av vilkens barn och barnbarn de flesta togo namnet Billing efter födelsebygden. LJUNGFORS, sid. 4 ff.

Fältmarskalken J. Ch. Toll: Johan Christoffer Toll, friherre och greve, f. 1743 och d. 1817, fältmarskalk 1807, befälhavare över södra armén i Skåne s. å. samt generalbefälhavare i Skåne 1810. ELGENSTIERNA 8, sid. 320.

Af allmogen var han mycket afhållen: Han ömmade särskilt för de mindre besuttna. Vid sin första stämma i Önnestad reserverade han sig mot ett beslut att de torpare, som togo inhysesshjon, skulle mista besittningsrätten till sitt lilla jordområde. N. JÖNSSON, anf. arb., sid. 144.

Lanträntmästaren i Kristianstad von der Luft: Fredrik Johan von der Luft, f. 1787 och d. 1857, lanträntmästare i Kristianstads län 1824, häktad för balans 1842 och avsatt 1843. OTTO LINDBERG, Landsstaten i Malmöhus och Kristianstads län 1719–1917 (1919), sid. 260.

Omkring 34 år: Detta är ett uppenbart minnesfel. Enligt de av LJUNGFORS sid. 22 åberopade uppgifterna tjänstgjorde M. Billing som lanträntmästare ej fullt 20 år.

S. 22. *Min far tog afsked – det var väl 1867 eller 1868:* Han erhöi avsked 29 jan. 1864. LJUNGFORS, sid. 22.

Min bror Oskar: Carl Oskar Billing, f. 19 juni 1839 och d. 26 juli 1909, slutligen kronofogde i Halmstads fögderi 1880. LJUNGFORS, sid. 22.

S. 23. *Gossner:* åsyftar troligen J. E. GOSSNER, Bibliska betraktelser för hvarje

dag i året. Övers. (Uddevalla 1841). Om dennes författarskap se B. OLSSON, Från Martin Luther till Sven Lidman (1943), sid. 156.

S. 24. *Min äldsta dotter:* Ebba Fredrika Billing, f. 16 jan. 1869 och d. 20 nov. 1945.

S. 25. *Min moder:* Hedvig Charlotta Catharina Collin, f. i Osby 23 aug. 1806 och d. i Lund 21 febr. 1885, var dotter till kontraktsprosten och kyrkoherden i Osby, teol. d:r Sven Johan Collin, f. 1770 och d. 1835, och Lovisa Stenqvist. LJUNGFORS, sid. 22. Om S. J. Collin se den initierade skildringen av P. WIESELGREN i: BIDRAG till Lunds stifts herdaminne, utgifvet af ett sällskap (1846).

Min morbroder Adam Collin: Adam Ulrik Collin, f. 1818 och d. 1886, löjtnant vid Södra skånska inf.reg. 1846, kapten 1854 med avsked 1873.

S. 26. *Morbror Per Collin:* Per Harald Collin, f. 1811 och d. 1875, bataljonsläkare vid Vendes artillerireg. 1849, sjukhusläkare vid Karlsborgs fästning 1851 och reg.läkare vid Vendes artillerireg. 1857.

S. 27. *Syster Louise:* Anna Lovisa Charlotta Billing, f. i Sörby 18 dec. 1829, d. i Lund 14 dec. 1918.

Mars 1885: minnesfel för 21 febr. 1885.

S. 28. *Syster Fredrika (Ditti):* Ingrid Laurentia Olivia Fredrika Billing, f. på Fridhem 1835 och d. i Stockholm 8 jan. 1863, blev g. 15 maj 1859 med sin kusin, sedermera föreståndaren för diakonissanstalten å Ersta i Stockholm Johan Christopher Bring, f. 1829 och d. 1898, i hans 1. gifte. LJUNGFORS, sid. 22.

Syster Hulda: Hulda Johanna Billing, f. på Fridhem 16 aug. 1842 och d. 26 nov. 1925, blev g. 28 juni 1867 med sedermera kyrkoherden i Östra Broby Herman Christopher Eugen Lindqvist i hans 2. gifte.

Flickorna Ennes: Anna Ulrika Ennes, f. 1841 och d. 1935, blev g. 1876 med sedermera kyrkoherden i Köpinge Lars Elias Lagerroth. Johanna Charlotta Ennes, f. 1843 och d. 1900, blev g. 1863 med sedermera arrendatom i Fjerrestad Sten Sture Landergren. De voro döttrar till kaptenen vid Norra skånska inf.reg. Fredrik Axel Ennes och hans maka i 2. giftet Anna Maria Carlborg. G. ANREP, Svenska släktboken 3 (1875), sid. 397.

Walfrid och Adèle: Per Christoffer Valfrid Billing, f. i Sörby 14 okt. 1833 och d. i Stockholm 3 febr. 1902, slutligen rådman i Stockholm 1881, avsked 1900. — Elise Marie Adelaide Billing, f. i Sörby 27 juni 1831 och d. 12 mars 1922. LJUNGFORS, sid. 22.

S. 29. *Den förstfödda (Louise):* Anna Lovisa Charlotta Billing, f. i Sörby 12 febr. 1826 och d. där 27 jan. 1828. LJUNGFORS, sid. 22.

En annan syster (Helena): Jenny Helena Ulrika Billing, f. å Fridhem 1845 och d. i Kristianstad 9 okt. 1846. LJUNGFORS, sid. 22.

Min äldste bror Theofil: Johan Magnus Theofil Billing, f. i Sörby 16 okt. 1827 och d. på Fridhem 13 jan. 1852, avlade hovrättsexamen 1850. LJUNGFORS, sid. 22.

S. 30. *En »jul på Fridhem»:* Skriften »En jul på Fridhem», som omfattade 32 sid., trycktes som manuskript i 50 ex. och utkom i Lund 1885. Den ägde intet författarnamn på titelbladet men var i slutet undertecknad: G. B-g.

Bringarna, Sven Libert och Johan och Ulla: Sven Libert Bring, f. 1826 och d. 1905, slutligen professor i praktisk teologi i Lund. Han blev g. 1862 på Fridhem med sin kusin Lydia Constantia Josefina Billing, f. på Fridhem 1 maj 1837 och d. 13 juni 1907. — Om Johan Christopher Bring, broder till Sven Libert B., se ovan komment. till S. 28. — Deras syster Ulrika Laurentia Bring var f. 1823 och d. 1913.

Rådman Christersson: Hjalmar Hugo Elliot Christerson, f. 1832 och d. 1889, rådman i Karlskrona 1860.

S. 31. *Grosshandlare N. Holms familj och Morbror Herman Collins:* Seth Herman Collin, f. 1820 och d. 1889, avlade kamalexamen i Lund 1839, kassör och kamrerare vid Skånebankens kontor i Sölvesborg 1867. Han blev g. 1851 med Louise Rosalie Holm, f. 1830 och d. 1880, dotter till handlanden i Sölvesborg Nils Holm, f. 1799 och d. 1878, och Christina Sofia Malm, d. 1853.

Amelie Willasson: Anna Amalia Willasson, f. 1815 och d. 1888, dotter till kyrkoherden i Sörby Erik Willasson och Anna Catharina Lagerlund.

Fru Cervin från Kristianstad: äsyftar troligen Lovisa Laurentia Åkerman, f. 1797 och d. 1885, g. med handlanden i Kristianstad Frans Cervin, f. 1789 och d. 1828. G. ANREP, Svenska släktboken 3, sid. 10.

Frida och S. C. Bring: Fredrika Elisabet Bring, f. i Lund 12 jan. 1845 och d. där 6 mars 1918, dotter till sedermera biskopen i Linköping Ebbe Gustaf Bring och hans maka Maria Ulrika Ehrenborg, blev g. 24 april 1868 i Linköping med dåv. lektorn och docenten Axel Gottfrid Leonard Billing, f. på Fridhem 29 april 1841. — Hennes broder Sven Casper Bring, f. 1842 och d. 1931, slutligen rådman i Uppsala.

S. 33. *Alla medlemmarna af familjen hade sångröst:* detta var tydligen ett arv från morfadern prosten S. J. Collin, om vilken P. WIESELGREN skriver, att »han sjöng i manna åren så väl, att i kyrkan mången tystnade för att höra, då hans röst förnams». BIDRAG till Lunds stifts herdaminne, sid. 20.

Numera aflidne kapten Hildebrandsson på Orhem: Hildebrand Hildebrands-son, f. 1791 och d. 1858, kapten i armén 1823, 2. kapten 1826, med avsked 1840. C. O. NORDENSVAN, Värmlands regementes historia 2 (1911), sid. 199. — Orhem är en gård i Enskede församling, numera i Stockholms stad.

S. 35. *Doktor C. A. Bergman:* Carl Abraham Bergman, f. 1800 och d. 1889, med. doktor 1829, rektor vid Lunds katedralskola 1827 och slutligen kyrkoherde i Vinslöv 1831. Se EDV. RODHE i SBLex 3, sid. 608 ff. och G. BILLING, Bergmanska prästhemmet i Vinslöv (Minnen från gamla skånska prästhem, utg. av H. E. HALLBERG, 2 uppl. 1925).

Af allt novum emergens: av allt nytt som dök upp.

Bretschneiders dogmatik: Karl Gottlieb Bretschneider, f. 1776 och d. 1848, var den mest betydande representanten för den modererade teologiska rationalism, som pläгат kallas »rational supranaturalism». Hans »Handbuch der Dogmatik der evang.-luth. Kirche» utkom 1814, och hans år 1805 tryckta »Systematische Entwicklung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe» utkom i svensk övers. 1834 med företal av Es. Tegnér.

S. 36. P. Welinder: Per Persson Welinder, f. 1819 och d. 1883, tjänstgjorde 1848–1852 dels som adjunkt, dels som v. pastor i Vinslöv, kyrkoherde i Norra Asum 1870.

Protest af Lundbergsson: Jonas Lundbergsson, f. 1806 och d. 1865, kyrkoherde i Väsby och Viken 1855, deltog s. å. i Evangeliska alliansens möte i Paris, varvid han framförde protest mot ett föredrag av C. A. Bergman om religionsförföljelser i dåtidens Sverige. Se närmare om detta i samtiden mycket uppmärksammade intermezzo: E. NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809–1855 (1932), sid. 222 ff.

S. 37. Sv. Kyrkotidning: »Svensk Kyrkotidning» utkom i Lund 1855–63 och redigerades av teol. professorerna E. G. Bring, W. Flensburg och A. N. Sundberg. Om dess syfte och innehåll se G. AULÉN, Till belysning af den lutherska kyrkoiden, dess historia och dess värde (1912) och S. ÖLANDER, Författarproblemet i Svensk Kyrkotidning (i Kyrkohist. årsskrift 1949).

H. B. Hammar och hans Evangeliska Kyrkovan: Hans Birger Hammar, f. 1814 och d. 1862, kyrkoherde i Mjällby 1851. Under åren 1852–57 utgav H. tidskriften »Evangelisk kyrkovan». Om H. se C. W. SKARSTEDT, Kyrkoherden ... H. B. Hammars lefnad och verksamhet (1863) och E. NEWMAN, Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet 1 (1925), sid. 333 ff.

S. 38. Kort innan jag skulle flytta till Westerås: flyttningen till V. ägde rum i juni 1885 (Sid. 164).

Hjalmar Bergman: Fredrik Hjalmar Bergman, f. 1837 och d. 1898, major vid Väg- och vattenbyggnadskåren, distriktschef vid norra väg- och vattenbyggnadsdistriktet.

Herrman Bergman: åsyftar Carl Henrik Bergman, f. 1832 och d. 1902, stationsinspektör i Charlottenberg, sedermera i Stockaryd.

Gustaf Bergman: Gustaf Alarik Bergman, f. 1844 och d. 1926, generalmajor och chef för fortifikationen.

Döttrarna Clara och Maria: Clara Dorothea Bergman, f. 1839 och d. 1915, blev g. 1861 med kronolänsmannen Ebbe Lars Bring på Oreberg i Vinslöv, f. 1820 och d. 1892. — Ulrika Maria Elisabeth Bergman, f. 1840 och d. 1932.

Doktorinnan Bergman: Catharina Eleonora Vult von Steyrern, f. 1807 och d. 1888, blev 1828 g. med ovan nämnde Carl Abraham Bergman.

Kapten F. Ennes: Fredrik Axel Ennes, f. 1801 och d. 1877, chef för Västra Göinge kompani 1846, varifrån han tog avsked 1861, bodde på sitt kaptensboställe Åraslöv i Vinslövs församling 1848–1863. G. ANREP, Svenska släktboken 3, sid. 397.

S. 39. Prosten Molin: Gustaf Abraham Carlsson Molin, f. 1811 och d. 1894, kyrkoherde i Sörby 1860. Han blev 1848 g. med Elisabeth Christina Gustava Löfgren, f. 1823 och d. 1876. Hans äldsta dotter Carolina Maria Johanna var f. 1849 och d. 1926.

S. 40. De tre systarna Ulla, Sigrid och Gabriella [Toll]: Ulrika Hedvig Gabriella, f. 1822 och d. 1894; Sigrid Emerentia Lovisa, f. 1831 och d. 1879, samt Gabriella Elisabet Charlotta, f. 1832 och d. 1899, voro döttrar till översten

Nils Ludvig Christoffer Toll på Sörby, f. 1783 och d. 1862, och Gustava Hedvig Maria Möllersvärd, f. 1799 och d. 1856. ELGENSTIERNA 8, sid. 315 f.

Gamle excellensen H. G. Wachtmeister: Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister, f. 1782 och d. 1871, en av rikets herrar 1817, blev g. första gången 1806 med friherrinnan Hedvig Amalia Charlotta Klinckowström, f. 1777 och d. 1810, som tidigare varit gift med överstelöjtnanten Otto Reinhold Möllersvärd, f. 1763 och d. 1802. Excellensen W. var sålunda styvfar till systrarna Tolls moder. ELGENSTIERNA 8, sid. 621.

Vår morbror Axel: Axel Knut Trolle-Wachtmeister, f. 1812 och d. 1907, var son till excellensen H. G. Trolle-Wachtmeister i dennes andra gifte och slutade som landshövding i Kristianstads län 1866 med avsked 1883. ELGENSTIERNA 8, sid. 622.

Vår moster grefvinnan Dücker: Hilda Charlotta Virginia Trolle-Wachtmeister, f. 1814 och d. 1909, blev g. 1839 med ryttmästaren greve Christian Vilhelm Rutger Dücker, f. 1805 och d. 1872. ELGENSTIERNA 8, sid. 621.

S. 41. Kyrkoherde ... P. Carlström: Per Carlström, f. 1799 och d. 1889, kyrkoherde i Önnestad 1849. Han blev 1844 *omgift* med Anna Magdalena Sjövall, f. 1818 och d. 1868. *Ende sonen* Christoffer Magnus Carlström, f. 1841 och d. 1923, blev godsförvaltare på Borrestad i Skåne.

Kapten Edelfelt: åsyftar troligen Carl Johan Eberhard Edelfelt, f. 1815 och d. 1907, vilken blev kapten vid Norra skånska inf.regem. 1855, med avsked 1878. ELGENSTIERNA 2, sid. 390.

S. 42. Kantor Carlsson: Om denne se N. JÖNSSON, anf. arb., sid. 209 f.

Th. N. Hasselqvist: Tufve Nilsson Hasselqvist, f. 1816 och d. 1891, prästvigdes för Lunds stift 1839 och tjänstgjorde i Önnestad dec. 1845–april 1851. Om denna tid se E. NEWMAN, Nordskånska väckelserörelser, sid. 337 f. och N. JÖNSSON, anf. arb., sid. 189 ff. H. emigrerade till Förenta staterna 1852 och var Augustanasynodens förste president åren 1860–70. Han var dessutom från 1863 rektor för synodens prästseminarium, Augustana College. Om denna tid se biografierna av E. NORELIUS (Rock Island omkr. 1910) och av O. F. ANDER (Rock Island 1931).

S. 43. Emil Holm: f. 1842, student i Lund 1861 och sedermera ägare av en gård i Bjärby i Nätraby socken.

Holmska hemmet ... mycket välmående: Om grosshandlare Nils Holms anseende i staden vittnar att han 1863 utsågs till stadsfullmäktiges förste ordförande. C. G. WEIBULL, Sölvesborg 1445–1945 (1945), sid. 267.

S. 47. De religiösa rörelserna på 1850-talet: I uppsatsen »Gamla minnen» (i Lunds stifts julbok 1920) har Billing givit en kortare skildring av Vannebergamötena och de ledande personerna inom rörelsen. Skildringen är snarare en komplettering än en sammanfattning av framställningen i Levnadsminnena.

Wanneberga traktatsällskap: Härmed åsyftas Kristianstads traktatsällskap, som grundades 3 jan. 1855 i Vanneberga by i Vinslövs socken, där hemmansägaren Pehr Svensson låtit inreda en lokal för religiösa sammankomster. Sällskapet hade till ändamål att »inom provinserna Skåne och Blekinge befrämja

levande kristendom genom att sprida Guds ord», och dess årsmöten höllos i Vanneberga, där flera tusen personer plägade samlas till uppbyggelsemöte på ett berg, »Vanneberga backe». Se närmare härom J. THYSELL, Kristianstads traktatsällskaps 50-åriga verksamhet (1904) och E. NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, sid. 586 ff.

Ordförande var ... H. B. Hammar: Denne inträdde i styrelsen först vid årsmötet 8 jan. 1857, då han även utsågs till ordförande. J. THYSELL, anf. arb., sid. 19; E. NEWMAN, anf. arb., sid. 588.

Vid utnämningen förbigicks af ... A. N. Sundberg: Denna uppmärksammade befodringsstrid 1847–1849 skildras utförligt av S. ÖLANDER, Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden (1951), sid. 49 ff.

Till följe af sin ungdom knappast kompetente S.: A. N. Sundberg, f. 1818 och d. 1900, inkompetentförklarades av teol. fakulteten, enär han ej nått den erforderliga åldern 30 år. Han nådde emellertid denna ålder under befodringsärendets behandling. Se S. ÖLANDER, anf. arb., sid. 52 f.

S. 48. *Bourdaloue:* Louis Bourdaloue, f. 1632 och d. 1704, var hovpredikant hos Ludvig XIV och hörde till sin tids främsta predikanter. Hans förkunnelse vädjade särskilt till förståndet och viljan.

S. 49. *Alfred Heimer:* Alfred Benedictus Nilsson, sedan Heimer, f. 1828 och d. 1871, kyrkoherde i Mörrum 1868.

J. Colliander: Josua Colliander, f. 1822 och d. 1895, slutligen kyrkoherde i S:t Peters kloster och Norra Nöbbelöv. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 427 ff.

H. Wihlborg: Nils Carl Herman Wihlborg, f. 1825 och d. 1908, seminarieadjunkt i Lund 1861, kyrkoherde i Mörrum 1871 samt kontraktsprost.

Oskar Ahnfelt: Om Oscar Ahnfelt, f. 1813 och d. 1882, är åtskilligt skrivet, mest i form av uppbyggligt populära biografier. Här må hänvisas till C. A[HNFELT], Några drag ur Oscar Ahnfelts lif och verksamhet (1884) och E. NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, särskilt sid. 333, not 1.

S. 51. *Waldenström, hvilkens motståndare äfven i dogmatiskt hänseende A. blef:* Om denna motsättning se E. NEWMAN, Den Waldenströmska försoningsläran i historisk belysning (1932), passim. — Paul Peter Waldenström, f. 1838 och d. 1915, lektor, frikyrkoledare.

S. 52. *Bröt en lans för schartauanerna:* I ovan nämnda »Gamla minnen» (sid. 12) meddelar Billing, att det var konsul P. Olsson i Hälsingborg som »anfallit Schartauanismen, som för många tedde sig såsom något förskräckligt». Det blev, tillägger B., »ej enda eller sista gången jag fick skäl och tillfälle att mot-säga nämnde konsul ... I riksdag och kyrkomöte fäktade vi emellanåt mot varandra.»

Metodistpredikanten Scott: George Scott, f. 1804 och d. 1874, sändes av sitt metodistiska samfund i Skottland som »missionär» till Stockholm 1830 och gjorde där många viktiga insatser för traktat- och bibelspridning, nykterhetsarbete och hednamission, tills han på grund av den liberala pressens opposition och pöbelns förföljelser nödgades lämna Sverige 1842. Se G. WESTIN, George

Scott och hans verksamhet i Sverige, 1–2 (1928–29) och E. NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, passim.

S. 54. Separatismen: De reflexioner om väckelse och separatism som Billing här framlägger har han utförligare motiverat dels i inledningsföredraget vid Västerås stifts prästmöte 1886 (i *HANDLINGAR rörande prästmötet i Västerås 1886*), dels i föredraget om »den kyrkliga situationen och presterskapets uppgift med anledning deraf» vid prästmötet 1892 (*HANDLINGAR rörande prästmötet i Västerås 1892*).

S. 55. Det inbördes förtroendet ... H. B. Hammar och E. G. Bring: I sin levnadsteckning över E. G. Bring framhåller Billing detta inbördes förtroende och citerar ett belysande brev från Hammar till Bring, när denne utnämns till biskop: »Det kändes svårt att mista dig. Aldrig hade jag trott Du var mig så kär som jag nu erfar det ... Vi tänka olika i många ting; men jag är viss uppå att vi båda ha samma mål för ögat.» G. BILLING, Biskopen Ebbe Gustaf Bring. Några minnesblad (1886), sid. 58.

S. 57. Berget i Wanneberga och mycket annat falla i separatismens händer: De av Waldenströms åskådning påverkade kretsarna bröto sig ut ur Kristianstads traktatsällskap och bildade 29 juli 1877 »Skånes fria missions- och söndagsskolsällskap» (senare kallat »Skånes missionssällskap»). J. THYSELL, anf. arb., sid. 127 ff. MINNESSKRIFT, utg. med anledn. av Skånes missionssällskaps 40-årsjubileum 1877–1917 (1917).

S. 58. I levnadsteckningen över E. G. Bring: G. BILLING, anf. arb., sid. 50 ff.

Reuterdahls befordran till ärkebiskop: Henrik Reuterdahl, f. 1795 och d. 1870, blev biskop i Lunds stift 9 mars 1855 och ärkebiskop 31 jan. 1856.

Thomander var de liberalas kandidat: Johan Henrik Thomander, f. 1798 och d. 1865, innehade vid biskopsvalet 1854 andra förslagsrummet och nådde vid valet 1856 första förslagsrummet samt utnämndes till biskop i Lunds stift 6 juni 1856. Se närmare härom N. ALGÅRD, Johan Henrik Thomander (1924), sid. 214.

Åtgärden att sammankalla Stiftets presterskap till Kristianstad: Mötet, som hölls 3 sept. 1856, är fängslande men subjektivt skildrat av P. G. AHNfelt, Prästmötet i Christianstad den 3 sept. 1856 (1856). Där återgives också det mera officiösa protokoll, som efteråt publicerades i pressen från detta »extra prestmöte». Se även N. ALGÅRD, anf. arb., sid. 423.

S. 59. Gustafsson: Fredrik Thure Gustafsson, f. 1811 och d. 1893, kyrkoherde i Kågeröd 1849.

Paul Ahnfelt: Paul Gabriel Ahnfelt, f. 1803 och d. 1863, kyrkoherde i Farhult och Jonstorp 1849. Han var en av centralfigurerna i de kyrkliga reformsträvandena i södra Sverige. Se EDV. RODHE i SBLex 1, sid. 331 ff.

R. Falk, Gladsax: Josef Rudolf Falck, f. 1797 och d. 1877, kyrkoherde i Gladsax 1835 och prost. Se närmare I. LÖRSTRÖM, Prosten Falck i Gladsax (Lunds stifts julbok 1952).

Wallengren, Ljungby: Olof Petter Wallengren, f. 1797 och d. 1866, kyrkoherde i V. Ljungby (numera Trolle-Ljungby) 1842.

Ternström: Johan Ternström, f. 1803 och d. 1882, kyrkoherde i Fjälkestad

1855. Se närmare E. NEWMAN, Nordskånska väckelserörelser 1 (1925), sid. 324 ff.

Angeldorff: Christoffer Olofsson Angeldorff, f. 1808 och d. 1866, kyrkoherde i Broby och Emislöv 1851 och i Västra och Fru Alstad 1860. Han verkade energiskt i tidningspressen för de konservativa idéerna i kamp mot liberalismen. Se V. SÖDERBERG i SBLex 1, sid. 780 ff.

Herslow: Peter Johan Herslow, f. 1796 och d. 1874, kyrkoherde i Hästveda 1831.

M. Falk: Jonas Magnus Falck, f. 1790 och d. 1870, kyrkoherde i Vålinge 1830 och prost.

S. 60. *Wieselgren i Helsingborg*: Peter Wieselgren, f. 1800 och d. 1877, kyrkoherde i Hälsingborg 1847, domprost i Göteborg 1857.

S. 62. *Kristianstad ... lancasterskola*: Om skolväsendet i Kristianstad under 1800-talet, se K. ENGHOF, Kristianstad 1614–1914 (1914), sid. 447 ff.

En smålänning Blomqvist: åsyftar troligen Johan Martin Blomqvist, f. 1828 och d. 1910, student i Lund 1847 och folkskollärare i Ösmo 1870.

S. 63. *O. E. Rooth*, Olof Eleazar Rooth, f. 1828 och d. 1881, student i Lund 1850 och kronofogde i Södra Möre 1861. Han avsattes för förskingring 1876.

Hofrättskommisarie Möller: P. Möller, f. 1789, g. med Charlotte Joh. Malmberg, f. 1792.

Tygförvaltare Hvassers: Anders Reinhold Hwasser, f. 1799 och d. 1879, blev 1839 g. med Maria Märta Willasson, f. 1807 och d. 1898, dotter till kyrkoherden i Sörby Erik Willasson och Anna Catharina Lagerlund.

S. 64. *Rektor N. Th. Simonsson*: Nils Theodor Simonsson, f. 1808 och d. 1873, rektor i Kristianstad 1843 och kyrkoherde i Örtofta 1861.

Rothstein: Carl Christian Rothstein, f. 1819 och d. 1879, kollega i Kristianstad 1848 och kyrkoherde i Borlunda 1871.

S. 65. *C. F. v. Sydow*: Carl Fredrik von Sydow, f. 1831 och d. 1909, e. o. lärare i Kristianstad 1853, lektor där 1859 och kyrkoherde i Ingelstorp 1879.

B. E. Cavallin: Berndt Eric Cavallin, f. 1816 och d. 1858, kollega i Kristianstad 1843 och kyrkoherde i Ivetofta 1854. Se närmare B. CAVALLIN, Släkten Cavallin från Håldala (1919), sid. 326 f.

M. Herrlin: Magnus Christian Herrlin, f. 1818 och d. 1884, apologist vid Kristianstads trivialskola 1846 och kyrkoherde i Östra och Västra Vemmenhög 1862. Se närmare CARLQUIST 3, sid. 449 ff.

Sefströms katekesförklaring: åsyftar AND. GUST. SEFSTRÖM, Doct. Mårt. Luthers lilla cateches och Doct. J. A. Lindbloms förklaring, med tillägg och utredning vid hvarje förklaringsstycke, samt biblisk historia (som utkom i sex uppl. åren 1845–62).

S. G. Cavallin: Samuel Gustaf Cavallin, f. 1828 och d. 1883, extra lärare, adjunkt, lektor och rektor vid Kristianstads elem.lärov. 1852–54, 58–70 och slutligen kyrkoherde i S:t Peters kloster och Norra Nöbbelöv 1877. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 424 ff. samt G. BILLINGS jordfästningstal (tr. 1883).

N. Ehrnberg: Nils Ehrnberg, f. 1833 och d. 1912, vik. lärare vid h. allm.

lärov. i Kristianstad höstterm. 1856, adjunkt där 1859 samt rektor där 1871 med avsked 1899. Som lektor tjänstgjorde han där 1872–1905. — Ehrnbergs personlighet är skildrad av BENGT J:SON BERGQVIST och av F. LAGERROTH i *Acta Christianstadensia* (1935).

S. 67. Bröderna Anglin: August Wilhelm Anglin, f. 1838 och d. 1871, prästvigdes 1862. — Lorents Troilius Anglin, f. 1841 och d. 1898, kyrkoherde i Finja 1881.

Arnold Hammar: Arnold Nathanael Hammar, f. 1842 och d. 1915, lektor i Karlskrona 1868, kyrkoherde i Allerum 1885 och kontraktsprost.

S. 68. Joh. 1.12 lyder i den då gällande översättningen: »Men allom dem som honom anammade, gaf han makt att blifva Guds barn, dem som tro på hans namn.»

C. A. Hesselgren: Carl August Hesselgren, f. 1812 och d. 1889, lärare 1849 och adjunkt 1858 vid Kristianstads läroverk.

Bar i tystnad på min ångest: I detta sammanhang kan det erinras om vad Billing skriver i ett brev till sin blivande maka på 1860-talet, citerat av HANS LARSSON (anf. arb., sid. 8): »Möjligen kan det synas som blott lekte jag i världen, men häruti bedrager ytan, ty de största delarna av mitt senare liv har mitt inre varit en stridsplats, där blod droppat — jag hoppas från mitt själviska jag. Jag tackar och vill tacka Herren därför, men det bevisar, att jag är en svår lärjunge att hantera, ty annars behövdes ej så stränga medel. Må blott detta Herrens saltande med eld göra mig till ett dugligt salt i världen.» Sådana ord, skriver HANS LARSSON med rätta, »öppna en utsikt långt in i en människa . . . De tala framför allt om ett känsligt samvete och visa oss mannen från en sida som inte framträdde i offentligheten.»

Dimissionsexamen: Den 10 juni 1859 avlade Gottfrid Billing (samtidigt med sin två år äldre broder Oscar) avgångsexamen vid Kristianstads högre allm. läroverk, där han intagits höstterminen 1851 i tredje klassen. Han erhöll följande betyg: Berömlig i grekiska; Med beröm godkänd i kristendom, latin, tyska, franska, matematik samt historia och geografi; Godkänd i modersmålet och filosofisk propedeutik; Försvarlig i hebreiska, engelska samt naturvetenskap. När han, bifogande ovannämnda betyg, 3 sept. 1859 anmälde sig till studentexamen, bodde han i Stora Gråbrödersgatan nr. 310 (nuv. nr. 13) (Studentinskrivnings-handl. 1859, LUB).

N. Tengberg: Niklas August Tengberg, f. 1832 och d. 1870, adjunkt i historia 1858 och professor i samma ämne 1863. Han blev g. 1858 m. Ebba Wilhelmina Bring, f. 1835 och d. 1922, dotter till professor Ebbe Samuel Bring och hans maka Anna Maria Leche.

Bodde på ett . . . tarfligt vindsrum: detta låg vid Stora Gråbrödersgatan 13 (se ovan).

Den mycket lärde . . . Widerström: Carl Wilhelm Widerström, f. 1834 och d. 1913, fil. doktor 1865, prästvigdes 1868, avlade pastorexamen 1871 och blev kyrkoherde i Urshult 1876 och teol. doktor 1897. G. VIRDESTAM, Växjö stifts herdaminne 2 (1927), sid. 95 ff.

S. 70. *Per Nyman*: f. 1794 och d. 1856, kyrkoherde i Urshult 1849. Om denne bemärkte väckelsehövding se G. VIRDESTAM, Växjö stifts herdaminne 2, sid. 83 ff. och där anf. litt.

Min studentexamen: Den 14 sept. 1859 avlade Billing studentexamen och förhördes därvid av följande examinatore, som för det innevarande läsåret utsetts av fil. fak.: adj. J. O. Lindfors i latin, doc. A. O. Heurlin i grekiska, adj. M. F. Brag i hebreiska, adj. N. A. Tengberg i historia och geografi, adj. A. Th. Lysander i levande språk, adj. C. Y. Sahlin i filosofi, doc. I. L. Stenberg i matematik och adj. F. W. C. Areschoug i naturalhistoria. (Fil. fak. prot. 30 juli 1859. LUB.) — Teol. fak. utsåg S. L. Bring att under läsåret examinera i teologi och kyrkohistoria. (Teol. fak. prot. 25 aug. 1859. LUB.) — I studentexamen 14 sept. 1859 erhöill Billing följande betyg: Berömlig i grekiska; Med beröm godkänd i teologi och kyrkohistoria, i latin, i historia och geografi samt i matematik; Godkänd i svenskt skriftprov, i hebreiska, i levande språk och i filosofi; Försvärlig i latinskt stilprov och i naturalhistoria. Huvudbetyget blev Med beröm godkänd. (Examensprot. LUB.).

Fortifikationsgeneralen B. A. Leijonhufvud: Broder Abraham Leijonhufvud, f. 1823 och d. 1911, fortifikationsbefälhavare i Karlskrona 1859, generalmajor och chef för fortifikationen 1868, ledamot av riksdagens andra kammare 1875–84 samt av första kammaren 1885–93, generallöjtnant 1881. Han blev g. 1851 m. Margareta Jacquette af Forselles, f. 1826 och d. 1903, dotter av kammarherren Adam Magnus Filip af Forselles och Charlotta Amalia Adlercreutz. ELGENSTIERNA 4, sid. 570.

Sten Leijonhufvud: Broder Sten Abrahamsson Leijonhufvud, f. 1852 och d. 1926, slutligen överste i fortifikationen 1912 och chef för fortifikationens huvudstation. ELGENSTIERNA 4, sid. 570.

Alf Söderström: Moses Alf Söderström, f. 1850 och d. 1896, son till innehavaren av apoteket Göta Lejon i Karlskrona Bror Adolf Söderström och Ebba Charlotta Wiberg, blef med. lic. 1888 och slutligen praktiserande läkare i Ystad. A. J. BRUZELIUS, Svensk läkare-matrikel 1 (1886), sid. 832 och 3 (1901), sid. 1574.

Dick Andersson: Ernst Christian Richard Andersson, f. 1851 och d. 1918, son till kommandörkapten Fredrik Leonard Andersson och Cecilia Holmstedt, grundade 1886 Richard Anderssons musikskola i Stockholm, var 1904–06 lärare vid musikkonservatoriet och erhöill 1912 professors namn. SBLex 1, sid. 729 ff.

S. 72. *•Läsarna• i Karlskrona*: Den nyevangeliska väckelsekretsen i Karlskrona skildras kortfattat även av nedannämnde J. A. Melanders son, den kände översten EMIL MELANDER i: Blad ur min levnadsbok (2 uppl. 1927, sid. 61 ff.).

S. 73. *Majoren ... J. Adelborg*: Bror Jakob Adelborg, f. 1816 och d. 1865, kapten vid flottan 1858, kommandörkapten 1864. ELGENSTIERNA 1, sid. 4.

Fru S. Wilkens: Sophie Charlotta Wilkens, f. Thomée, f. 1817 och d. 1889, var 1859–77 föreståndarinnan för det av henne grundade Institutet för dövstumma i Karlskrona. O. AHLNER, Matrikel över svenska dövstumskolan 1809–1918 (1918), sid. 95 ff., 380.

Bröderna Ringheim: Bror Viktor Rudolf Ringheim, f. 1815 och d. 1871, kapten-

löjtnant, var en av ledarna för den nyevangeliska väckelsen i Karlskrona. Hans hem var samlingspunkten för talrika religiösa möten. Se Svenska Folkkrörelser 2 (1937), sid. 904. Även brodern Adolf Ringheim, kapten vid flottan, hörde till »läsarna» i Karlskrona. E. MELANDER, anf. arb., sid. 62.

Bröderna Mellander: Carl Johan Emeric Melander, f. 1814 och d. 1890, kaptenlöjtnant; Johan Albert Melander, f. 1818 och d. 1882, major i marin-regementet. Om deras religiösa intressen se E. MELANDER, anf. arb., sid. 62 ff.

S. 74. *En inre tvifvelskamp af svåraste slag:* jfr härtill komment. till S. 68.

S. 75. *E. G. Brings lilla gård* omfattade med tillhörande tomt »hela kvarteret från hörnet av Winstrups och S:t Peters Kyrkogata till Bytaregatan ... På den fanns blott ett större envånings hörnhus och så det lilla, i vilket vi bodde. För övrigt upptogs tomten av en stor trädgård med dammar m. m.» (G. BILLING, Några studentminnen i: Under Lundagårds kronor, sid. 5).

E. G. Brings dotter Ebba: Ebba Maria Bring, f. 1853 och d. 30 jan. 1861.

Lotta Westrin: Anna Charlotta Westrin, f. 1802, är i husförhörlängden 1850 antecknad som hushållerska hos prof. E. G. Bring.

S. 77. *Ordspr. 13: 12* lyder enl. gamla övers.: »Det hopp, som fördröjes, gör ängslo i hjertat; men när det kommer, som man begärrar, det är ett lifs trä.»

Ps. 102 ... 8:de v. lyder enl. gamla övers.: »Jag wakar, och är såsom en ensam fogel på taket.»

Bröderna Tegnér: Esaias Henrik Wilhelm Tegnér, f. 1843 och d. 1928, student i Lund 1859, fil. doktor (primus) där 1865, docent i semitiska språk 1865, adjunkt i jämförande språkkunskap 1872 samt prof. i österländska språk 1879. Den rikhaltiga brevväxlingen mellan honom och G. Billing finns bevarad i Lunds univ. bibl. — Elof Kristofer Tegnér, f. 1844 och d. 1900, fil. doktor 1865 och chef för univ.bibl. i Lund 1883.

Thomegap: Tomegapsgatan.

S. 78. *Pastor Humblas:* Victor Humbla, f. 1812 och d. 1892, domkyrkoadjunkt i Lund 1841 och 2:e stadskommunminister där 1857. Han blev g. 1843 med Charlotte Maria Westerström, f. 1821 och d. 1884. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 173 f. Om hemmet, se G. CEDERSCHÖLD, Humbleboet vid Tomegapsgatan, i: Minnen från gamla skånska prästhem, utg. av H. E. HALLBERG (1925).

Jacob och Jenny Gleerup: Bokförläggaren Jacob Deichman Gleerup, f. 1834 och d. 1914, blev g. 1863 med Jenny Maria Christina Humbla, f. 1844 och d. 1874, och g. 1882 med Emerentia (Emmy) Lovisa Maria Liedholm, f. 1857 och d. 1927.

Ebba Humbla: Ebba Götilda Humbla, f. 1854 och d. 1880.

Louise Palm: Lovisa (Lisen) Charlotta Humbla, f. 1856 och d. 1884, blev g. 1874 med kyrkoherden i Västra Karaby, kontraktsprosten Ored Palm.

Moster Humbla: åsyftar pastor Humblas maka.

S. 79. *Mina och Hilda:* Wilhelmina (Mina) Ulrika Humbla, f. 1846 och d. 1931, samt Hilda Gustava Humbla, f. 1850 och d. 1937.

»Faster Ann' Maria Bring»: Anna Maria Leche, f. 1804 och d. 1877, blev

g. 1826 med sedermera professorn i historia i Lund Ebbe Samuel Bring, f. 1785 och d. 1854.

Ebba Bring (stora Ebba), f. 1824 och d. 1901, var dotter till vice härads-hövding Olof Bring i Lund och Anna Lovisa Dahlström samt kusin till biskop E. G. Bring.

•*Lilla Ebba*•: Ebba Wilhelmina Bring, se komment. till S. 68.

S. 80. *Min examen bedömdes . . . ganska fördelaktigt*: I sin filosofie kandidat-examen 15 sept. 1864 erhöll Billing följande vitsord: laudatur i österländska språk och i estetik; cum laude i latin, i historia och i grekiska; adprobatum i teoretisk filosofi och i praktisk filosofi. (Album candidatorum 1788–1875. LUB.)

Jag var verkligen en klen »magister•: På sin den 20 maj 1865 ventilerade avhandling »Försök till utläggning af Habakuks prophetia» erhöll Billing cum laude för såväl författandet som försvaret. Av de 24 gradualavhandlingar, som samtidigt bedömdes, erhöll endast en (Esaías Tegnér's) laudatur, 8 cum laude och de övriga lägre betyg. (Fil. fak. prot. 31 maj 1865. LUB.)

Min första predikan: konceptet till denna predikan finns bevarat (Billingska samlingen. LUB). Såväl ingång som ämne äro belysande för Billings personliga inställning under dessa år. Till ingång hade han Fil. 4: 6: »Hafver ingen omsorg utan edert begär vare kunnigt inför Gud i allting med bön, åkallan och tack-sägelse». Ämnet löd: »Huru illa vår egen, men huru väl Jesu hjälp förslår i nöd». Detta kan sägas vara grundtemat i all Billings förkunnelse under de kommande sextio åren.

Sedan anlitades jag mycket om predikohjelp: Sin första venia erhöll G. Billing 8 mars 1861 av biskop Thomander att »öfva sig med predikande så väl å härvarande Lazarett som ock i Tullstorps pastorats kyrkor, å sistnämde ställe under presterskapets inseende». Venian, som gällde för 6 månader, förnyades 24 maj 1861 och utsträcktes då även till Vinslövs pastorat. I den förnyade venian 20 dec. 1861 gällde tillåtelsen även Önnestads och Sörby pastorats kyrkor. Sista bevarade venian är utfärdad 10 mars 1864 (Billingska samlingen. LUB).

S. 81. *Professor Ask*: Carl Jacob Ask, f. 1825 och d. 1897, prof. i kirurgi och obstetrik i Lund 1858.

Lunds fattighus låg vid Själbodgatan.

•*Karna på fattighuset*•: äsyftar troligen Karna Håkansdotter, f. 1803, änka efter arbetskarlen Nils Nilsson.

S. 82. *Den berömde professor Munk af Rosenschöld*: Eberhard Zacharias Munck af Rosenschöld, f. 1775 och d. 1840, fil. och med. doktor, blev 1805 professor i teoretisk medicin vid Lunds univ., med ständig tjänstledighet från 1832. Han dog ogift. Hans personlighet skildras utförligt i H. SCHÖNBECK, *Prelater* (1927), sid. 192 ff.

Utanläsning af katekesen: Om kampen mot katekesläsningen under 1800-talets senare hälft se H. PLEIJEL, *Katekesen som svensk folkbok* (1942), sid. 51 ff.

Under de sömnlösa nätterna . . . mycken uppbyggelse: Andra liknande vittnesbörd anföras i H. PLEIJEL, *anf. arb.*, sid. 60 f.

Edestrand: Hans Edestrand, f. 1830 och d. 1901, student 1857 och slutligen kyrkoherde i Gudmuntorp 1877 samt kontraktsprost.

Fjellander: Nils Larsson Fjellander, f. 1834 och d. 1896, student 1856 och slutligen kyrkoherde i Kyrkheddinge 1887. Se närmare CARLQUIST 5, sid. 153.

S. 83. *Studenternas beslut att icke fira fest:* Förslaget avslogs på kårmöte med 98 röster mot 75. Utgivaren av Öresundsposten Oscar Patric Sturzen-Becker, den kända signaturen Orvar Odd, skrev då en harmsen artikel om »unga gubbar» och klagade över att det »vilade en tung luft över Lunds universitet». Så uppstod namnet D. U. G. (de unga gubbarna) och dess efterföljare D. Y. G. (de yngre gubbarna), som blev språkrör för radikalismen inom Lunds studentkår. G. HILLERDAL och E. STARFELT, Akademiska föreningen i Lund 1830–1953 (1953), sid. 107.

Prosten Holmqvist testamenterade: Kyrkoherden i Kville J. H. Holmqvist, den bekante Schartaulärjungen, f. 1801 och d. 1879, skänkte 24 april 1868 10.000 kr. till Lunds universitet »för att i någon mån ådagalägga tacksamhet emot den Högskola, vid vilken jag sökt och vunnit bildning: för att betyga min innerliga fögnad över den vid Lunds universitet studerande ungdoms sansade och värdiga förhållande med anledning av den bekanta riksdagstilldragelsen i december 1865 samt för att uttrycka min allvarliga önskan, och, jag vågar säga, välgrundade förhoppning att den frejdade Carolinska Akademien mått få fira flera jubelfester». Denna Holmqvistska stipendiestiftelse utökades 28 maj 1874 med ytterligare 10.000 kr. SAMLING af stiftelsebref och författningar om stipendier vid Kongl. Universitetet i Lund 5 (1869), sid. 40 f., 6 (1878), sid. 44 f.

Folkets tidning i Lund började utkomma 1856 och utgavs 1856–91 av Christian Bülow, vilken frispråkigt opponerade mot all akademisk och även annan konservatism.

S. 84. *[Tengbergs] inledning till Gustaf d. 3:es historia:* Arbetet utgavs 1871 efter T:s död av C. T. Odhner under titeln: »Konung Gustaf III:s första regeringstid till och med 1772 års statshvälfning».

C. Y. Sahlin: Carl Yngve Sahlin, f. 1824 och d. 1917, doc. i Uppsala 1853, adjunkt i Lund 1856, prof. i teoretisk filosofi där 1862 och prof. i praktisk filosofi i Uppsala 1864. Han blev g. 1857 med Maria Amalia Nordenfeldt, f. 1832 och d. 1869, dotter till landshövding Enar Vilhelm Nordenfeldt och Maria Elisabet Wærn.

S. 85. *Hammarstrand:* Sven Fromhold Hammarstrand, f. 1821 och d. 1889, adjunkt i historia i Uppsala 1859, e. o. prof. 1877 och prof. i historia där 1882.

Hagberg: Carl August Hagberg, f. 1810 och d. 1864, var ursprungligen uppsaliensare (docent i grekiska 1833) men blev efter en uppseendeväckande befordringsstrid med C. J. L. Almquist 1840 prof. i Lund i estetik och moderna språk (från 1858 i nordiska språk).

S. 86. *A. Nyblæus:* Johan Axel Nyblæus, f. 1821 och d. 1899, docent i Uppsala 1852, adj. i Lund 1853 och prof. i praktisk filosofi där 1856. Hans huvudarbete är »Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde

århundradet. (1–4, 1873–97), som blev ofullbordat och nådde fram t. o. m. Boström.

C. W. Linder: Carl Wilhelm Linder, f. 1825 och d. 1882, var till börden östgöte och blev doc. i latin i Uppsala 1852, adjunkt i grekiska där 1854, prof. i grekiska i Lund 1859, domprost i Västerås 1868 och domprost i Linköping 1877.

S. 88. Ch. Cavallin: Christian Cavallin, f. 1831 och d. 1890, fil. doktor (ultimus) i Lund 1853, doc. i latin 1857, adjunkt i latin 1864 och prof. i grekiska där 1875. Om hans vetenskapliga gärning se B. MÖLLER i SBLex 7, sid. 703 ff.

S. 89. Ett gudfruktigt och mycket ansedt skånskt presthus: Samuel Johan Cavallin, f. 1772 och d. 1841, kyrkoherde i Borlunda 1818 och kontraktsprost. Om honom och hemmet se E. NEWMAN i SBLex 7, sid. 694 ff. samt B. CAVALLIN, Släkten Cavallin från Håldala (1919), sid. 241 ff.

Severin [Cavallin]: Severin Cavallin, f. 1820 och d. 1886, kyrkoherde i Vellinge 1858 samt kontraktsprost. Se närmare EDV. RODHE i SBLex. 7, sid. 700 ff. och CARLQUIST 3, sid. 34 ff. jämte där anf. litt.

S. 90. Lysander: Albert Theodor Lysander, f. 1822 och d. 1890, doc. i latin i Lund 1848, adjunkt i litteraturhistoria 1859 och prof. i latin där 1864. Om hemmet se ANNA BERGSTEDT, Hos Lysanders i: Från gamla skånska hem, utg. av P. SJÖBECK (1926). Där kritiseras också (sid. 89 f.) den allmänna, även av BILLING här framförda uppfattningen om L:s talfel. Jfr även M. WEIBULLS levnadsteckning i CHR. CAVALLIN och A. TH. LYSANDER, Smärre skrifter (1891).

S. 91. Ljunggren: Gustaf Håkan Jordan Ljunggren, f. 1823 och d. 1905, doc. i estetik i Lund 1847, prof. i estetik, litteratur- och konsthistoria där 1859 och led. av Sv. akademien 1865. Han var skånska nationens inspektör 1859–1889 och Lunds univ. rektor 1867–68 och 1877–85.

Det Ljunggrenska hemmet är ingående skildrat även av K. WINTZELL i Under Lundagårds kronor. Ny samling, sid. 387 ff.

Tornberg: Carl Johan Tornberg, f. 1807 och d. 1877, blev 1847 e. o. prof. och 1850 prof. i österländska språk i Lund. — I sitt tal över de bortgångna lärarna vid Nordiska festen i Lund 5 febr. 1878 erinrar Billing om att »aldrig någon såg T., under de många år han vid middagstiden vandrade på den s. k. professorsgången, gå ensam. Han ej blott roade oss utan vann vår tillgivenhet.» (Billings koncept. Billingska saml. LUB.)

S. 92. Borelius: Johan Jacob Borelius, f. 1823 och d. 1909, doc. i teoretisk filosofi i Uppsala 1849, lektor i Kalmar 1852 och prof. i teoretisk filosofi i Lund 1866.

Gubben Hill: Carl Johan Danielsson Hill, f. 1793 och d. 1875, prof. i matematik i Lund 1830.

Gubben Brunius: Carl Georg Brunius, f. 1792 och d. 1869, prof. i grekiska i Lund 1824. SBLex 6, sid. 506 ff.

H. M. Melin: Hans Magnus Melin, f. 1805 och d. 1877, prof. i pastoralteologi 1847, i exegetik s. å. och domprost i Lund 1865. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 87 ff.

E. G. Bring: Ebbe Gustaf Bring, f. 1814 och d. 1884, blev 1837 doc. i Lund, 1848 prof. i pastoralteologi, 1856 domprost och 1861 biskop i Linköping. Se närmare E. RODHE i SBLex 6, sid. 250 ff. och E. WALLGREN i CARLQUIST 4, sid. 76 ff. B. blev g. 1841 med Maria Ulrika Ehrenborg, f. 1815 och d. 1901.

Mina Minnesblad öfver E. G. Bring: åsyftar G. BILLING, Biskopen m. m. Ebbe Gustaf Bring. Några minnesblad (Lund 1886).

Bring ... bildade epok i prestbildningens historia: se närmare härom G. BILLING, anf. arb., sid. 44 ff.

W. Flensburg: Wilhelm Flensburg, f. 1819 och d. 1897, fil. magister i Lund 1841, docent i systematisk teologi (med specimen: Om Guds allestädesnärvaro) 1847, teol. adjunkt 1849, prof. i dogmatik och moralteologi 1858 och biskop i Lunds stift 1865. Han blev g. 1854 med Constance Carolina Nyström, f. 1829 och d. 1891.

S. 93. *Mig personligen gaf en uppmuntran:* Vad som i texten berättas har Billing även vidrört i ett annat, mera officiellt sammanhang. I det enligt lundsisk sed övliga talet för olika honoratiorens vid sin professorsinstallation 16 sept. 1881 vände sig Billing till biskop Flensburg med bl. a. följande ord: »Och om jag hoppas, att ert välvilliga intresse skall omfatta äfven mig personligen, så har Ni, Hr Bisk., sjelf en skuld häri. Alltsedan den stund, Ni med stor vänlighet mötte mig i studentexamen, har Ni på mångfaldigt sätt visat mig välvilja. Det var ni, som i den temligen unge studentens sinne först nedlade den tanke på akademisk verksamhet, som han under flera år ej vågade yppa för fremmande men som sedan icke minst genom eder uppmuntran realiserats. Att jag i dag står, der jag står, beror således i ej ringa mån på Eder. Den borgen, Ni sålunda kan sägas hafva i viss mån iklädt Er för mig såsom akademisk lärare, önskar jag, att Ni aldrig må ångra» (Billings koncept. Billingska saml. LUB).

S. 95. C. Westdahl: Carl Westdahl, f. 1836 och d. 1884, t. f. konsistorienotarie i Lund 1859 och ordinarie (efter sin svärfader) 1876.

S. 97. C. Olbers: Carl Olbers, f. 1819 och d. 1892, prästvigdes 1844, doc. i pastoralteologi i Lund 1848, adjunkt i teologi 1853, prof. i praktisk teologi 1863 och i kyrkohistoria 1865 samt domprost 1879. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 90 ff.

S. 98. [Olbers] ... *haft stort inflytande på mig:* Om Olbers inflytande och om hans ställning till pietismen skriver Billing till svågern S. L. Bring 23 febr. 1871 bl. a. följande: »Att Olbers lider af en »kyrkofanatism» vill jag ej förneka; men att han ej är fiende till pietas kan jag bestämdt påstå och har af hans egen mun privata uttalanden, som bestämdt ange, att hans fiendskap mot pietism ej är så absolut, som det kan låta. Han anser, att det i våra dagar behöfs, att man inkastar en del fermenta cogitationis ifråga om pietismen, och nog behöfs det att i dessa subjektivismens och individualismens tider betydelsen af det objektiva och samfundet framhålles. Jag behöfver ej säga, att jag ej kan hålla med O. i hans anfall mot pietismen; men hvad jag vet är, att vår svenska pietism behöfde saltas och att serskildt I prester, som af den egen förtroende väl behöfven äfven emot och ej blott för den bekänna. ... Jag känner min sjelfständighet af intet hotas mer än af Olbers; ty ingen kan så för mig *bevisa* sina teorier — utom

det att jag är i beroende af honom. Jag ser häri en af de allra största faror för mig, min utveckling och verksamhet» (Brev till S. L. Bring, LUB).

S. 99. J. H. Hägglund: Johan Henrik Hägglund, f. 1833 och d. 1902, avlade pastorexamen 1873, slutligen kyrkoherde i Västra Karup och kontraktsprost.

Bortgiftvande af stipendier ... Göteborgs nation: Olbers var Göteborgs nations inspektor 1864–1886. »Ingen av nationens inspektorer torde stått i så varmt personligt förhållande till landsmännen som Olbers. Han kallade nationen sin 'utvidgade familj' och detta var ej tomma ord», skriver C. Sjöström, Göteborgs nation i Lund 1669–1906 (1907), sid. 29. Om O. som inspektor se även M. PFANNENSTILL, Domprost Olbers som inspektor, i: Göteborgs nation i Lund 1682–1932 (1933).

S. 100. O. Kleberg: Oscar Axel Vilhelm Kleberg, f. 1845 och d. 1891, docent i praktisk teologi i Lund 1882 och kyrkoherde i Landskrona s. å.

C. W. Skarstedt: Carl Wilhelm Skarstedt, f. 1815 och d. 1908, docent i exegetisk teologi i Lund 1848, kyrkoherde i Solberga 1855, teol. adjunkt i Lund 1860, prof. i praktisk teologi där 1865, prof. i exegetisk teologi 1878 med avsked 1897.

En mycket vacker utveckling etc.: Hela noten är tillskriven med blyerts i marginalen.

S. 102. Clas Warholm, f. 1821 och d. 1891, doc. i exegetisk teologi i Lund 1848, kyrkoherde i Slöta och Karleby 1858 och prof. i dogmatik och moralteologi i Lund 1867, blev 1856 g. med Marina Mathilda Rudenschöld, f. 1836 och d. 1881, dotter till greve Carl Rudenschöld och Charlotte Adlercreutz. W. disputerade för teol. prof. 1866 med avhandl. »Om den Heliga skrifs inspiration» (Lund 1866).

Th. Norlin: Theodor Arnold Valentin Norlin, f. 1833 och d. 1870, teol. adjunkt i Lund 1864. Se närmare CARLQUIST 2, sid. 453 ff.

M. G. Rosenius: Martin Gabriel Rosenius, f. 1825 och d. 1901, teol. adjunkt i Lund 1867 och e. o. prof. i exegetik där 1882.

P. Eklund: Pehr Gustaf Eklund, f. 1846 och d. 1911, blev 1872 doc. i exegetisk teologi, 1874 teol. kand., 1882 e. o. prof. i moralteologi och symbolik, 1890 prof. i dogmatik och moralteologi samt 1893 förste teol. prof. och domprost i Lund. Om E. se närmare EDV. RODHE i SBLex 12, sid. 761 ff., EDV. RODHE i CARLQUIST 4, sid. 94 ff. och den personligt hållna karaktärsteckningen i S. GABRIELSSON, Kyrkostudier (1910), sid. 1 ff.

S. 103. Ordet »storslagen» ... det mest betecknande uttrycket för Eklund: I detta sammanhang är det av intresse att erinra om E:s självkaraktistik vid 1903 års kyrkomöte, sedan han fått en motion avslagen på grund av dess obestämnda utformning: »Ja, det är just det ord, varmed jag mötes i denna värld, ack, så ofta. Det sker mig just därför, att jag har så svårt att fixera mig på att föreslå något litet och färdigt, genom bestämd konkret utformning färdigt i alla detaljer. Jag lägger dock icke hårt vid mig dessa anmärkningar, som ofta förråda mera litenhet än storslagenhet». Cit. fr. E. RODHE i SBLex 12, sid. 765 f.

S. 104. O. Palm: Ored Palm, f. 1836 och d. 1910, fil. doktor 1865, teol. kand. 1871, kyrkoherde i Västra Karaby 1873 och kontraktsprost.

N. J. O. H. Lindström: Nils Johan Olof Herman Lindström, f. 1842 och d. 1916, fil. doktor 1868, teol. kand. 1874, kyrkoherde i Glemminge 1876 och kontraktsprost, biskop i Växjö 1894. — Lindström var nog den som stod B. allra närmast av de samtida kyrkomännen i fråga om teologisk åskådning och kyrkopolitiskt handlande. I ett brev till Lindström 5 nov. 1903 skriver B. om »den fullkomliga samstämmighet, som fins mellan oss i såvidt jag vet alla frågor af allmän natur» och tillägger att icke »inom hela kyrkomötet två personer kunna uppsökas, som så som vi utan allt kollationerande kunna vara vissa om, att deras tankegång går i samma riktning». Några år senare, 31 okt. 1908, skriver B.: »Jag reflekterar ofta öfver, huru förunderligt liktänkande vi äro. Sällan skall man påträffa två så sturska karlar som du och jag, hvilka till den grad som vi betrakta ärenden i samma belysning, så att man kan vara säker på, att om den ene yttrar sig i en offentlig debatt, den andres uppfattning i all hufvudsak på samma gång blir känd.» (Brev till N. J. O. H. Lindström. LUB.) — Sin ställning till Lindström sammanfattar B. i ett brev till Esaias Tegnér efter Lindströms hastiga bortgång: »Förfärande var underrättelsen om Lindströms så fullständigt oväntade bortgång. Knappast kunde jag göra större förlust genom någons död — om jag bortser från tanken på mina allra närmaste. Mycket kommer jag att sakna L. som min personlige vän och äfven som kamrat i allmänna värf. Högst sällsynt har ställningen mellan oss varit. Aldrig ha vi gått åt olika håll i kyrkliga frågor. Aldrig behöfde vi i förväg kollationera med hvarandra om hvad vi tänkte och ville yrka.» (G. Billing till Es. Tegnér 24 okt. 1916. Tegnérskas brevsaml. LUB.)

S. 105. J. Malm: Johan Theodor Malm, f. 1841 och d. 1910, fil. kand. 1868, teol. kand. 1874 och slutligen kyrkoherde i Löderup och kontraktsprost.

[Lindström] (blef 1894 biskop i Wexjö): orden inom parentes äro med bläck senare tillskrivna i marginalen.

Jag ställde om att han blef hofpredikant: Lindström utnämndes till tjänstg. e. o. hovpred. 1 dec. 1886.

S. 106. P. Sörensson: Per Sörensson, f. 1841 och d. 1913, fil. doktor 1868, teol. kand. 1874 och kyrkoherde i Frillestad 1874 samt kontraktsprost.

Detta stifts prestbyggnadskassa: Skånska prästerskapets byggnadskassa bildades 1839 av Skånes kyrkoherdar för att tillvarataga deras intressen i fråga om deras dåvarande skyldighet att själva bygga prästgårdar. Denna skyldighet upphörde genom 1910 års ecklesiastika boställsordning.

S. 107. Prosten Theorins i Hasslöf son: åsyftar troligen John Leonard Theorin, f. 1844 och d. 1918, student 1861 och slutligen kronofogde i Torna och Bara härad.

Prostinnan Lindeblad: åsyftar troligen Elise Caroline Lindeblad, f. Broberg, f. 1813 och d. 1903, änka efter prosten och skalden Assar Lindeblad, f. 1800 och d. 1848.

Professor Blomstrand: Christian Wilhelm Blomstrand, f. 1826 och d. 1897, adjunkt i kemi och laborator i Lund 1856 och prof. i kemi där 1862.

Lektor K. Petersson: Salomon Knut Peterson, f. 1822 och d. 1907, lektor i matematik i Lund 1858.

Adj. C. Schweder: Carl Erik Schweder, f. 1822 och d. 1885, adjunkt vid Lunds katedralskola 1858.

W. Leche: åsytfar troligen Jacob Wilhelm Ebbe Gustaf Leche, f. 1850 och d. 1927, konsullsson och under barndomen uppfostrad i Lübeck, återvände till Sverige 1865, student 1870 och slutligen prof. vid Stockholms högskola.

S. 108. *Excellensen de Geer:* Louis Gerard de Geer, f. 1818 och d. 1896, den bekante statsmannen, blev kansler för universiteten i Uppsala och Lund 20 maj 1881. Billings installation ägde rum 16 sept. s. å.

A. F. Lindblad: Adolf Fredrik Lindblad, f. 1801 och d. 1878, den kände tonsättaren, tillbragte sina sista levnadsår (från 1864) å egendomen Lövingsborg nära Linköping.

S. 109. *Fredrika Ehrenborgh:* Anna Fredrika Ehrenborg, f. 1794 och d. 1873, var g. med landshövdingen Casper Isaac Michael Ehrenborg, f. 1788 och d. 1823. Om henne och hennes svedenborgianism se Edv. RODHE i SBLex 12, sid. 241 ff.

S. 110. *Gustaf och Ernst Bring:* Gustaf Isak Martin Bring, f. 1849 och d. 1925, slutligen konsistorienotarie i Växjö. — Ernst Ebbe Julius Bring, f. 1850 och d. 1933, v. häradshövding och slutligen verkst. direktör i Brand- och livförsäkrings a.-b. Svea.

S. 111. *C. W. Bugge:* Frederik Wilhelm Klumpp Bugge, f. 1838 och d. 1896, sogneprest i Holmestrand 1866, prof. i Oslo 1870 och biskop där 1893.

Heuch: Johan Christian Heuch, f. 1838 och d. 1904, biskop i Kristiansand.

Luthersk kirketidende, som grundlagts 1863, redigerades åren 1875–77 av Bugge och Heuch i högkyrklig anda.

Luthersk Ugeskrift grundades av Bugge och Heuch 1877, sedan de skilts från redaktionen av *Luthersk kirketidende*.

S. 112. *Einar [Billing]:* Einar Magnus Billing, f. 6 okt. 1871 och d. 17 dec. 1939, slutligen biskop i Västerås stift. — »Det sista namnet har han efter min far och det första efter Einar Tambaskjelver», skriver B. till Es. Tegnér 29 okt. 1871 (Brev till Es. Tegnér. LUB).

Ruth [Billing], f. 18 nov. 1876 och d. 4 aug. 1951, g. 1906 med sedermera biskop Edvard Magnus Rodhe.

Signe [Billing], f. 23 aug. 1879 och d. 2 nov. 1945.

S. 113. *Löwegren:* Michaël Kolmodin Löwegren, f. 1836 och d. 1923, docent i kirurgi och oftalmiatrik 1866, lasarettsläkare på kirurgiska avd. 1868 och slutligen e. o. prof. i oftalmiatrik i Lund.

Olsson-Gadde: Nils Olof Anders Ohlsson-Gadde, f. 1834 och d. 1904, lasarettsläkare å invärtes avd. vid Lunds lasarett och barmorskelärare.

Min bror Herman: Sven Johan Ulrik Herman Billing, f. på Fridhem 16 sept.

1849 och d. i Stockholm 12 jan. 1917, slutligen justitieråd 1917. SBLex 4, sid. 381 ff.

S. 114. Märta Ehrenborg: Märta Maria Catharina Ehrenborg, f. 1859 och d. 1908, dotter till godsägaren, riksdagsmannen Rikard Mikael Ehrenborg och Catharina Eleonora Fredrika Märta Sparre, blev g. 1878 med professor Esaia Tegnér.

Rektor Wingrens: Peter Kristian Jakob Wingren, f. 1836 och d. 1906, son till prosten Peter Anton Wingren och Elisabeth Kristina Flensburg, adjunkt 1866 och rektor 1871 vid Lunds folkskoleseminarium, blev g. 1874 med Maria Henriette Elisabeth Mathilda Norén, f. 1849 och d. 1914. Om W. som seminarie-rektor se G. LINDBERG, Folkskoleseminariet i Lund 1839–1939 (1938), sid. 38 ff.

Nils Larsson, f. 1844 och d. 1926, fil. doktor 1874, vik. adjunkt vid Lunds folkskoleseminarium 1878 och adjunkt där 1881, blev g. 1875 med Selma Hermina Collin, f. 1847 och d. 1931, sondotter till G. Billings morfar, prosten Sven Johan Collin i Osby.

S. 115. Ekdahl: Fridolf Nathanaël Ekdahl, f. 1853 och d. 1937, docent i praktisk teologi 1889, slutligen kyrkoherde i Fjellie samt kontraktsprost. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 499 ff.

Johansson: Frans August Johansson, f. 1850 och d. 1910, slutligen prof. i exegetisk teologi i Lund.

Holmström: Olof Holmström, f. 1854 och d. 1921, slutligen prof. i praktisk teologi i Lund.

S. 116. A. F. Cronhamn: Anders Fredrik Cronhamn, f. 1813 och d. 1886, student i Lund 1831, kameralexamen 1832, e. o. kammarskrivare 1833–47, student i Uppsala 1855, prästexamen där 1856, pastoralexamen i Lund 1857, prebendekomminister i Husie 1872–80 samt kyrkoherde i Ilstorp 1877.

S. 117. Teol. lektor Wählin: Carl Ludvig Wählin, f. 1819 och d. 1894, lektor vid Lunds läroverk 1859, seminariektor i Lund 1866 och rektor vid Malmö läroverk 1870.

Jacob Tegnér: Jakob Branting Tegnér, f. 1851 och d. 1926, slutligen protokollssekreterare i justitierevisionen, var yngre broder till Esaia och Elof T.

S. 119. På skolan ... predikade jag: flera av dessa predikningar finnas i Billingska saml. LUB.

Rektor Sommelius och hans fru: Gustaf Magnus Sommelius, f. 1809 och d. 1895, rektor vid Lunds skola 1847, blev 2:a gången g. 1863 med Kristina Augusta Valeria Ruth, f. 1835 och d. 1905.

S. 121. Palmers bok: åsyftar CHR. PALMER, Evangelische Katechetik, som utkom i 3 uppl. 1844–51.

S. 122. Betygsättningen ... O:s votum lägre: På Billings avhandling »Kateketikens begrepp» var Olbers fakultetsopponent. Vid betygsättningen av avhandlingen såsom prov för lektorat i teologi röstade Olbers och Norlin för betyget »Cum laude adprobatur» för såväl författandet som försvaret. Skarstedt bedömde såväl avhandlingen som försvaret med betyget »Insigniori cum laude adprobatur».

Vid samma sammanträde beslöt fakulteten enhälligt, på Skarstedts förslag, kalla Billing till docent i praktisk teologi. Teol. fak. prot. 30 jan. och 13 febr. 1867. LUB.

S. 125. *Förslagets upprättande* inom teol. fak. ägde rum 7 okt. 1871, varvid man enade sig om följande slutjämförelse mellan de båda sökandena: »Wid slutjämförelsen emellan de begge sökandena ansåg Fakulteten, att Magister Docens Lektor Billing, likasom han är något äldre lärare vid Akademien, så har han ock ådagalagt en mångsidigare och rikare författareverksamhet. Och om äfven Lektor Schmidts sista afhandling röjer ett företräde i formel vetenskaplig förmåga, så har dock Billings afhandling ett motsvarande företräde genom större theologisk sakrikedom. Då dertill kommer, att den sistnämnde i sin afhandling om kateketikens princip visat ett aktningvärdt prof äfven af formelt vetenskaplig skicklighet, så anser Fakulteten, att han, Lektor Billing, bör i fråga om kompetens till den nu sökta tjensten ställas framför sin medsökande.» I detta beslut deltog dekanus prof. Skarstedt, prof. Olbers och prof. Warholm. (Teol. fak. prot. LUB.)

C. Schmidt: Carl Schmidt, f. 1835 och d. 1899, fil. doktor 1865 (således promotionskamrat med G. Billing), docent i dogmatik 1868, lektor i Västerås 1871 och kyrkoherde i Hedemora 1881 samt kontraktsprost.

Konsistoriets pluralitet uppförde 25 nov. 1871 Billing å första rummet med 10 röster, under det att Schmidt till samma rum erhöi 7 röster. Till förmån för den senare avgåvos flera utförliga vota (t. ex. av proff. Odhner, Wisén, Lysander och Nyblæus). Cons. maj. prot. LUB.

I nov. 1872 ... konungens utslag: Utnämningen skedde 26 okt. 1872.

S. 126. *Björling, biskopen:* Carl Olof Björling, f. 1804 och d. 1884, domprost i Västerås 1852 och biskop där 1866. Se närmare E. BILLING i SBLex 4, sid. 621 ff.

Presteden ... vid kyrkomöten yttrat mig häremot: När frågan om prästedens avskaffande behandlades vid 1883 års kyrkomöte, yrkade Billing avslag men framhöi att frågan »vållat mig ganska mycken inre oro» och att han därför hade »medkänsla för andra, som känna sig besvärade av enahanda skrupler» (Kyrkomöte. 1883 prot., sid. 678). Även vid frågans behandling vid 1888 års kyrkomöte yrkade Billing avslag och påpekade att prästeden måste ses som »ett moment i en gudstjänsthandling» — alltså samma motivering som möter här i Levnadsminnena (Kyrkomöt. 1888 prot., sid. 354). När prästeden slutligen avskaffades och ersattes med ett prästlöfte vid 1893 års kyrkomöte, deltog Billing som medlem i kyrkolagsutskottet i dettas förslag till bifall men yttrade sig ej alls i debatten. B:s ändrade hållning sammanhängde nog med hans framträdande i bekännelsefrågan vid samma möte, där Billing med kraft hävdade den »inre bundenheten» vid bekännelsen men kämpade mot all bokstavstrådom under Skriften och bekännelsen. Se närmare härom E. RÖDHE, Svenska kyrkan omkring sekelskiftet (1930), sid. 15 ff. och H. PLEIJEL, Vår kyrkas bekännelse (1941), sid. 104 ff.

S. 127. *Dessa öfningar ... ordnats framför allt af E. G. Bring:* Se närmare härom G. BILLING, Ebbe Gustaf Bring, sid. 44 ff.

S. 128. *Då jag reste i Tyskland:* B. företog med understöd av allmänna medel en studieresa i Tyskland sommaren 1869, varunder han särskilt studerade kristendomsundervisningen på gymnasiet i Preussen, Sachsen, Bayern och Württemberg. En utförlig berättelse om resan finns i koncept i Billingska saml. LUB.

De homiletiska öfningarna ... med någon framgång: Även senare, under sin biskopstid i Lund, biträdde B. frivilligt vid de praktisk-teologiska övningarna. Ännu så sent som höstterminen 1922 — B. var då över 81 år gammal — vikarierade han en tid för dåv. kyrkoherde Stadener i denna övningskurs (Teol. fak. prot. 24 nov. 1922).

S. 130. *Professor i praktisk teologi ... platsens tillsättning:* Sakkunniga voro professorerna Olbers och Warholm, som gävo Billing bestämt företräde, samt professor Skarstedt, som lika bestämt förordade Rosenius. Om Billing skrev Skarstedt i sitt utlåtande bl. a., att »B. är sträng objectivist och doctrinär, dock som sådan varmbröstad och nitglödande» samt att »hans båda första praktisk-teologiska arbeten äro bättre än deras yngre syskon». Vidare ifrågasatte han, om icke B. i sitt författarskap varit beroende av »för allmänheten icke tillgängliga källor», som B. sagt sig stå i förbindelse till. Slår man upp de av Skarstedt angivna sidorna, finner man att det i båda fallen gäller Olbers föreläsningar och muntliga anvisningar. Teol. fak. prot. 14 mars 1881. LUB. — I större akad. konsistoriet uppfördes Billing i första rummet med 15 röster, under det att Rosenius erhöll 3 röster. Frågan om beroendet av Olbers upptogs i flera skriftliga yttranden, varvid Skarstedts insinuationer avvisades. Större akad. kons. prot. 16 maj 1881. LUB.

V. pastor Th. Ekberg: Ludvig Theodor Ekberg, f. 1851 och d. 1921, v. pastor i Hällestad 1879—1901, kyrkoherde i Stävie och Lackalänga. Se närmare CARLQUIST 4, sid. 372 f.

S. 131. *1878 års kyrkomöte ... prosten Quiding:* Johan Elof Quiding, f. 1818 och d. 1892, kyrkoherde i Billeberga 1864 samt kontraktsprost. Led. av kyrkomöt. 1873. — »Icke vill jag neka, att jag gerna ville komma upp», skriver G. Billing 11 juni 1878 till sin förtrogne vän, svågern S. L. Bring och fortsätter: »Emellanåt har jag också tänkt, att möjligen så blefve. Så mycket synes vara troligt — att striden kommer att gälla Q. och mig. Westdahl är verksam och mäktig och skjuter, jag vet ej om med någon rätt, bispen för sig. Troligen segrar han.» (Brev till S. L. Bring. LUB.) — H. SCHÖNBECK (Prelater, sid. 154) berättar att ärkebiskop Sundberg vid ett samtal sagt honom, att ehuru Quiding var hans gamle vän, »valet av Billing vore särdeles lyckligt».

S. 133. *Den »teologiska föreningen»:* Teologiska föreningens protokoll och matriklar, som länge ansetts förlorade, ha nyligen av mig återfunnits. Protokollet före 1878 äro dock fortfarande okända. Föreningen upplevde under 1870—80-talen en verklig blomstringstid, och Billing deltog livligt i dess sammanträden, såsom framgår av protokollen. När Billing lämnade Lund för att tillträda biskopsämbetet i Västerås, anordnade föreningen en särskild avskedsfest

för honom (se härom H. E. HALLBERG, Några minnesanteckningar etc., Under Lundagårds kronor. Ny samling, sid. 368). Under 1890-talet gick föreningslivet alltmer tillbaka, tills man 22 okt. 1898 under dåv. docent M. Pfannenstills ordförandeskap beslöt att »låta föreningen hvila till vidare». År 1904 återuppstod emellertid Teologiska föreningen i den gestalt som den alltjämt (1955) äger.

Mitt förhållande till den teologistuderande ungdomen ... var mycket godt: Om Billings popularitet vittnar H. E. HALLBERG (i nyss anf. upps., sid. 368): »Överhuvud kan väl sägas, att så populär som Billing var bland studenterna — inom alla fakulteter — har icke mången professor varit. Den uppvaktning, som han fick mottaga av studenterna, då han inställts i sitt ämbete som professor, saknar kanske motstycke. Den lilla S:t Petri Kyrkogata, där han bodde, var så fylld av studenter, som väl inte någonsin eljest vare sig förr eller senare.»

I teologiska fakulteten trufdes jag aldrig rätt väl: I breven till S. L. Bring ger Billing uttryck åt samma känslor. Den 16 nov. 1884 skriver B., att »teologiska fakultetens flesta medlemmar äro för mig mycket litet tilltalande och i flera hänseenden är landet fridfullare än staden». I ett annat brev, från Västerås 21 nov. 1885, heter det: »Jag saknar alls icke O[lbers]. Han har af de människor, jag träffat, varit en af de för mig allra minst sympatiska [i en not är tillagt: detta är dock kanske för mycket sagdt] och kanske den, med hvilken jag haft svårast att samarbeta. I det hela är Lunds teologiska fakultet en högst märkvärdig komposition. Enhvar af dess medlemmar har sina förtjänster, men, undantager jag den utomordentligt snälle Warholm, äro alla de andra ganska besvärliga kolleger ... Skulle jag nu välja mellan profession eller pastorat, valde jag nog det senare och gjorde detta bestämdt, om jag ej hade så goda minnen af umgängelsen med de studerande.» Brev till S. L. Bring. LUB. — Mot denna bakgrund förstår man bäst det uttalande som Billing en gång gjorde på gamla dagar i en krets akademiker. Han tillfrågades vad han ansåg vara den största förändringen inom Lunds akademi under den nära sjuttioåriga tid han tillhört den. Billing funderade en stund och sade sedan med eftertryck: »de kan samsas mycket bättre nu för tiden». (Muntligt meddelande av prof. Einar Sjövall.)

S. 134. Om kyrkomötet 1893 ... särskilda anteckningar: Dessa anteckningar äro utgivna av C. HALLENDORFF i: G. BILLING, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893—1906 (1928), sid. 51 ff.

Richard Warholm: David Richard Warholm, f. 1827 och d. 1900, domprost i Kalmar 1877. Led. av kyrkomöt. 1878—98. Se närmare B. OLSSON, Kalmar stifts herdaminne 1 (1951), sid. 133 ff.

Doktor Liedholm: Johan Fredrik Liedholm, f. 1821 och d. 1899, hospitalsöverläkare i Växjö 1855. Led. av kyrkomöt. 1868—98.

Domprosten Wetter: Wilhelm Gustaf Wetter, f. 1813 och d. 1892, domprost i Växjö. Led. av kyrkomöt. 1883—88. Se närmare C. O. ARCADIUS m. fl., Växjö stifts herdaminne 1 (1921), sid. 256 ff.

J. Unger: Jonas Bernhard Unger, f. 1834 och d. 1907, läroverkslärare 1858—72, slutligen kyrkoherde i Nor 1880 och kontraktsprost. Led. av kyrkomöt. 1878—98.

Biskop Sjöbring: Pehr Sjöbring, f. 1819 och d. 1900, domprost i Linköping 1867, biskop i Kalmar 1876. Han var son till talmannen i bondeståndet Nils Persson, f. 1798 och d. 1871. Se närmare B. OLSSON, anf. arb. 1, sid. 113 ff.

Keijser: Ernst Jakob Keijser, f. 1846 och d. 1905, kyrkoherde i Örebro 1878, domprost i Strängnäs 1885, första rummet å biskopsförslag där 1889, biskop i Skara 1895. Vald led. av kyrkomöt. 1888–93. Se närmare L. A. CEDERBOM och C. O. FRIBERG, Skara stifts herdaminne 1850–1930, I (1928), sid. 19 ff.

Björnström: Johan Herman Björnström, f. 1839 och d. 1908, domprost i Västerås 1878. Led. av kyrkomöt. 1883–93. Se närmare J. VIOTTI i SBLex 4, sid. 719 ff.

Rosell: Anton Rosell, f. 1828 och d. 1904, domprost i Göteborg 1879. Led. av kyrkomöt. 1888–98.

Prosten Landahl: Fredrik Landahl, f. 1832 och d. 1898, kyrkoherde i Mariestad 1874 och kontraktsprost. Led. av kyrkomöt. 1883–93. Se närmare L. A. CEDERBOM och C. O. FRIBERG, anf. arb. 2 (1930), sid. 213 ff.

Rektor Anjou: Christopher Ludvig Anjou, f. 1821 och d. 1896, fil. magister 1848, teor. teol. ex. 1862, seminariektör i Linköping 1864. Led. av kyrkomöt. 1878–93. Se närmare G. WESTLING i SBLex 1, sid. 798 ff.

Rektor Bergendahl: Johan Henrik Bergendal, f. 1845 och d. 1916, seminariektör i Karlstad 1882, i Uppsala 1897 och kyrkoherde i Tanum 1903. Led. av kyrkomöt. 1893–98.

Biskop Rodhe: Edvard Herman Rodhe, f. 1845 och d. 1932, kyrkoherde i Karlshamn 1879, i Norrköping 1884, biskop i Göteborg 1888.

S. 138. »Konkordiebröder»: Se närmare härom H. PLEIJEL, Konkordiebröderna (i Svensk lutherdom 1944, sid. 128 ff.). Jfr även G. BILLING, Anteckningar etc., sid. 65 f.

S. 140. *Statsrådet Carlsson*: Fredrik Ferdinand Carlson, f. 1811 och d. 1887, den kände historikern, var ecklesiastikminister 1863–70 i De Geers första och 1875–78 i hans andra ministär. Se närmare L. STAVENOW i SBLex 7, sid. 527 ff.

[*Biskop*] *Strömberg*: Adam Theodor (Tore) Strömberg, f. 1820 och d. 1889, biskop i Strängnäs 1880.

[*Biskop*] *Ullman*: Uddo Lechard Ullman, f. 1837 och d. 1930, lektor i Göteborg 1872, biskop i Strängnäs 1889.

S. 141. *Biskop Anjou*: Lars Anton Anjou, f. 1803 och d. 1884, biskop i Visby 1859. Se närmare H. LUNDSTRÖM i SBLex 1, sid. 795 ff.

Prosten Lyth: Anton Julius Lyth, f. 1816 och d. 1886, kyrkoherde i Burs och kontraktsprost. Led. av Andra kamm. 1873–86 och led. av kyrkomöt. 1868–83.

Justitierådet Thomasson: Eskilander Thomasson, f. 1829 och d. 1891, justitieråd 1889. Led. av Andra kamm. 1873–89.

S. 142. v. *Scheele*: Knut Henning Gezelius von Schéele, f. 1838 och d. 1920, biskop i Visby 1885. *Hans far* (S. 156) Knut Georg von Schéele, f. 1805 och d. 1854, var kyrkoherde i Bringetofta (Växjö stift) och prost.

Björks död: Gustaf Daniel Björck, f. 1806 och d. 1888, biskop i Göteborg 1856. Se närmare E. RODHE i SBLex 4, sid. 546 ff.

S. 143. *Landalianerna:* Om Mårten Johan Landahl, f. 1797 och d. 1858, kyrkoherde i Eriksberg 1858, och om den av honom skapade kyrkliga väckelsen se A. NORBERG, *Den kyrkliga väckelsen i Skara stift 1–2* (1939–44).

S. 144. *Biskop Rundgren:* Claës Herman Rundgren, f. 1819 och d. 1906, biskop i Karlstad 1871. R. var fullmäktig i prästeståndet 1856–66 och led. av Andra kamm. 1870–72 och 1876–80. Vald led. av kyrkomöt. 1868.

J. M. Sjögren i Lund: Johan Magnus Sjögren, f. 1826 och d. 1916, konsistorie-notarie i Lund.

S. 146. *Martin Johansson,* f. 1837 och d. 1908, biskop i Härmösand 1888. Vald led. av kyrkomöt. 1878–88.

Olikhet i åsigt: se härom Edv. RODHE, Svenska kyrkan omkring sekelskiftet, passim.

Kyrkolagskomitéén arbetade nov. 1890–maj 1891.

Beckman: Anders Fredrik Beckman, f. 1812 och d. 1894, biskop i Härnösand 1864 och i Skara 1875. Se närmare HJ. DANELL i SBLex 3, sid. 29 ff.

S. 147. *Utgifvare af teol. tidskrift:* J. utgav Teologisk tidskrift i förening med andra utgivare 1868–75 och som ensam utgivare 1876–89.

S. 151. *grefve Lagerbjelke:* Gustaf Lagerbielke, f. 1817 och d. 1895, talman i Första kamm. 1867–76 och 1881–92. ELGENSTIERNA 4, sid. 422.

S. 152. *C. V. Charleville:* Carl Johan Gustaf Vilhelm Charleville, f. 1827 och d. 1906, kyrkoherde i Törnevalla 1863, domprost i Linköping 1883 och biskop där 1893. Vald led. av kyrkomöt. 1878–88. Se närmare G. WALLI i SBLex 8, sid. 363 ff.

S. 160. *Tänkte jag mycket litet på saken:* Sina tankar om valet i Västerås delger B. sin gode vän svågern S. L. Bring i ett brev 10 april 1884: »Valet är ett förtroendevotum till vår skånska teologi och kanske ännu mera än detta ett misstroendevotum mot Upsala. Högst märkligt är, att Scheele och Rudin ej kommo någon väg . . . Under det att ett val pågår, gripes man liksom af en spel-lusta och tycker det vara intressant att få högsta kortet – men lugnare efter-tanke leder till annat resultat. Jag har varit i så liten spänning i denna sak, att jag kan säga, att spänning alls ej funnits till. Det är mycket godt med sådana saker, med hvilka man alls icke har något att skaffa. Mer än vanligt har jag tyckt mig i denna sak kunna säga: 'ske din vilja!'» Brev till S. L. Bring. LUB.

Leksell: Lars Johan Zephyrinus Leksell, f. 1840 och d. 1913, kyrkoherde i Björskog.

Granberg: Nils Granberg, f. 1840 och d. 1913, kyrkoherde i Nås samt kon-traktsprost.

S. 161. [*Björnströms*] hustru: B. var 2:a gången g. 1877 med Anna De la Gardie, dotter till landshövdingen i Linköping greve Robert De la Gardie.

Ecklesiastikministern Hammarskiöld: Carl Gustaf Hammarskjöld, f. 1838 och d. 1898, ecklesiastikminister 1880–88.

Min utnämning: B. utnämndes till biskop 23 maj 1884.

S. 162. [*Billing*] *kontraktsprost*: B. var kontraktsprost i Torna kontrakt 5 juli 1883—4 aug. 1884.

Rektoratet ... i flickskolan: B. var rektor vid Lunds fullständiga läroverk för flickor läsåren 1883—85.

Kungen ... ej uppaktat honom efter utnämningen: Till biskop N. J. O. H. Lindström skrev Billing 7 sept. 1894 i samband med den förres utnämning till biskop i Växjö: »Då jag var på förslag till biskop, gjorde jag ingen uppaktning och jag kan ej heller anse, att du behöfver göra någon sådan. Jag brydde mig ej heller om att efter utnämningen uppakta. Detta tyckte man nog vara underligt, och jag tror nog att skäl varit till att göra annorlunda.» (Brev till N. J. O. H. Lindström. LUB.)

Vigningen till biskop skedde 7 sept. 1884.

Ärkebiskopens invigningstal finns tryckt i A. N. SUNDBERG, *Tal vid kyrkliga tillfällen* (1901), sid. 43 ff.

S. 163. *v. Konstistorienotarien Arhenius*: Karl Gustaf Arrhenius, f. 1849, konistorieamanuens 1874, auditor.

General Silverstolpes: David August Leonard Silfverstolpe, f. 1822 och d. 1898, generalmajor i armén, g. 1851 med Augusta Vilhelmina Björkman, f. 1830 och d. 1912. ELGENSTIERNA 7, sid. 234.

S. 164. *Dr. Witt*: Holger Anders Witt, f. 1818 och d. 1889, kyrkoherde i Hälsingborg 1858, teol. dokt. 1877.

S. 165. *Konstistorienotarien Sjöqvist*: Johan Wilhelm Sjöqvist, f. 1812, konistorienotarie 1854.

Lektor Mossberg: Aron Ludvig Mossberg, f. 1820 och d. 1900, lektor i Västerås 1857, t. f. konsistorienotarie 1886.

S. 166. *Statsrådet Gilljam*: Gustaf Fredrik Gilljam, f. 1832 och d. 1908, ecklesiastikminister nov. 1891—juni 1898.

S. 167. *Flensburg dog* 31 okt. 1897.

Striden om lekmannadopet skildras ingående av EDV. RODHE, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, sid. 85 ff.

[B.] *uppfördes å 1:a förslagsrummet*: Vid biskopsvalet 2 febr. 1898 erhöll G. Billing 245 röster, P. Eklund 167 röster och N. J. O. H. Lindström 108 röster, varefter de uppfördes på förslag i nu nämnd ordning.

[B.] *utnämndes till biskop* 11 mars 1898.

Sundberg dog 2 febr. 1900.

S. 168. *Uppfördes dock å 2:a rummet*: Vid ärkebiskopsvalet 16 maj 1900 erhöll biskop J. A. Ekman 10 huvudröster, G. Billing 9 huvudröster och N. J. O. H. Lindström likaledes 9 huvudröster. De uppfördes på förslag i nämnd ordning.

Statsrådet Claëson: Nils Ludvig Alfred Claëson, f. 1848 och d. 1910, ecklesiastikminister juni 1898—juli 1902.

Detta berättade Claëson: Här omnämnda episod berättar B. på samma sätt i brev till N. J. O. H. Lindström 22 juni 1900 (Brev till N. J. O. H. Lindström. LUB.)

S. 169. Landshövding Hederstiernas: Fredrik Ludvig Salomon Hederstierna, f. 1828 och d. 1900, landshövding i Västerås 1883, f. 1859 med Elisabet Lovisa Vilhelmina Eckhoff, f. 1831 och d. 1910. ELGENSTIERNA 3, sid. 519.

Agathe H-a: Agate Vilhelmina Hederstierna, f. 1868.

S. 170. Borgmästare Abenius: Erik Wilhelm Abenius, f. 1825 och d. 1903, borgmästare i Västerås 1865.

Bankdirektör Gagges: Laurentius Georg Rudolf Gagge, f. 1834 och d. 1912, verkst. direktör vid Mälarprovinsernas banks kontor i Västerås.

Rektor Broléns: Carl Axel Brolén, f. 1845 och d. 1939, rektor i Västerås 1883, i Uppsala 1899.

Lektor Sundéns: Daniel Anton Sundén, f. 1828 och d. 1910, lektor i Västerås 1864.

v. Häradshövding Ahlborg: Adolf Richard Zacharias Ahlborg, f. 1832, vice häradshövding 1861, ombudsman hos Mälarprovinsernas enskilda bank.

Kapten Sam Lidman: Peder Gustaf Samuel (Sam) Lidman, f. 1824 och d. 1897, kapten vid Första Livgren.reg. L. är utförligt skildrad av brorsonen SVEN LIDMAN, Blodsarv (1937), sid. 39 ff. Där återges även det tal, varmed biskop G. Billing hyllade Sam Lidman vid Västerås landstings middag år 1897. — Jfr om Sam Lidman även S. LIDMAN, Gossen i grottan (1952), sid. 147 ff.

S. 171. Överstelöjtnant ... Wolffram: Carl Bengt Theodor Wolffram, f. 1820, överstelöjtnant i armén 1878.

S. 172. Uddéns: Herman Leonard Uddén, f. 1850 och d. 1936, landskamrerare 1886, landssekreterare 1888 i Västmanlands län, slutligen t.f. landshövding där.

Mathilda Abenius: Margareta Charlotta Matilda Abenius, f. 1858.

Stadsfullmäktig var B. 1887–91, därvid ordförande 1888–91.

Landstingsman var B. 1887–98, därvid ordförande 1897–98.

S. 173. Auditör Birger Schenström: Birger Wilhelm Schenström, f. 1837, auditör vid Västmanlands regem. Sekr. och kamrerare vid Västmanlands läns landsting 1867–1908.

Öfverste Reuterskiöld: Axel Magnus Otto Reuterskiöld, f. 1834 och d. 1915, överte och chef för Västmanlands reg. 1884. Led. av stadsfullmäktige i Västerås 1877–92 samt landstingman 1886–94. ELGENSTIERNA 6, sid. 265.

Segelberg Petersson: Per Axel Segelberg-Peterson, f. 1828 och d. 1897, läroverksadjunkt i Västerås 1860.

Patrik Reutersvärd: Patrik Oskar Reutersvärd, f. 1820 och d. 1907, hovmarskalk, bruksägare. Ordf. i Västmanlands läns landsting 1874–1896. ELGENSTIERNA 6, sid. 275.

S. 176. Någon frukt af min biskopsverksamhet i W:s stift: På tioårsdagen av sin biskopsvigning (7 sept. 1894) skriver B. till sin gamle vän N. J. O. H. Lindström, som just erhållit första rummet på biskopsförslaget i Växjö: »Det är i dag 10 år sedan jag vigdes till biskop. Ser jag tillbaka på dessa år, finner jag mig mycket litet hafva utträttat; på några positiva resultater kan jag alls icke peka. Snarare kan jag tro på några negativa; jag menar att min verksamhets

frukt mest består i att hafva förebyggt ett och annat, utjemnat ett och annat. Min stora brist på initiativ är ett högst väsentligt minus i min kompetens såsom biskop. Den rent personliga ömkligheten är ett ännu större minus. Då jag blifvit utnämnd till biskop, skref min svärfar till mig en önskan, att jag måtte bli en dugligare biskop än han. Långt större skäl har jag att bära till dig samma önskan.» (Brev till N. J. O. H. Lindström. LUB.)

S. 177. *Den undervisning, de fått eller icke fått i Upsala:* Till domprosten Pehr Eklund i Lund skriver Billing från Västerås 8 jan. 1896; »Eftersom jag nu skrifver till en akademiker, vill jag äfven lägga på ditt hjerta, att jag vid förhör med prestkandidaterna finner dem vara synnerligen svaga i sjelfva elementerne. De kunna hafva nys om åtskilligt, men de äro förfärligt osäkra i elementerna. Ty hvad skall man säga, då de ej kunna besvara t. ex. denna fråga: hvad är det för en sanning eller lära som afhandlas i romarebrevet? eller när de inte kunna göra en enkel framställning af läran om nådens ordning enligt Luthers lilla katekes? Jag tänker ofta på Winslows yttrande, när han kuggats af Hill: 'ja, han frågade på approbaturskursen och jag hade läst cum laudes kursen'.» (Brev till P. G. Eklund. LUB.)

Asbrink: Fredrik Theodor Laurentius Asbrink, f. 1839 och d. 1912, kyrkoherde i Arboga 1885 och kontraktsprost, kyrkoherde i Gävle 1901.

Hult: Karl August Hult, f. 1851 och d. 1922, komminister i Ljusnarsberg 1887, kyrkoherde i Skultuna 1897, i Säter 1905.

Lefrin: Anders Erik Lefrin, f. 1851 och d. 1941, kyrkoherde i By 1891 och kontraktsprost, kyrkoherde i Rättvik 1909.

Ahlgren: Johan Wilhelm Ahlgren, f. 1860 och d. 1915, gruvpredikant i Grängesberg 1892, kyrkoherde i Malma 1900.

Petersson i Rättvik: Per Pettersson, f. 1822 och d. 1892, kyrkoherde i Rättvik 1875 och kontraktsprost.

Petersson i Sundborn: Carl Fredrik Pettersson, f. 1830 och d. 1912, kyrkoherde i Sundborn 1874.

Arhusiander i Köping: Anders Arhusiander, f. 1827 och d. 1896, kyrkoherde i Köping 1874 och kontraktsprost.

Enhörning i Ljusnarsberg: Johan Magnus Enhörning, f. 1849 och d. 1922, kyrkoherde i Ljusnarsberg 1889 och kontraktsprost, kyrkoherde i Söderbärke 1907.

Wahlbäck i Ludvika: Axel Wahlbäck, f. 1826 och d. 1897, kyrkoherde i Ludvika 1863 och kontraktsprost.

Bergström i Arboga: Johan Gustaf Ludvig Bergström, f. 1848 och d. 1904, stadskomminister i Arboga 1889.

Fåhræus i Ramnäs: Fredrik Immanuel Fåhræus, f. 1862 och d. 1936, lektor i Västerås 1887, kyrkoherde i Ramnäs 1896, domprost i Västerås 1909.

Lindberg i Sala: Karl Ludvig Lindberg, f. 1860 och d. 1928, kyrkoherde i Sala 1893, i Stora Tuna 1904, biskop i Växjö 1917.

Westholm i W. Fernebo: Gustaf Alfred Westholm, f. 1832 och d. 1904, kyrkoherde i Västerfernebo 1876 och kontraktsprost.

Petersson i Leksand: Erik Lorents Petersson, f. 1849 och d. 1930, lektor i Västerås 1882, kyrkoherde i Leksand 1887 och kontraktsprost.

Bohm i Nora: Oskar Bohm, f. 1816 och d. 1901, kyrkoherde i Nora 1862 och kontraktsprost.

Fahlcrantz i Norrbärke: Carl Wilhelm Fahlcrantz, f. 1847 och d. 1912, kyrkoherde i Norrbärke 1880 och kontraktsprost.

Bellander i Söderbärke: Gustaf Immanuel Bellander, f. 1839 och d. 1900, kyrkoherde i Söderbärke 1880 och kontraktsprost.

Borg i Mora: Aron Gustaf Denis Borg, f. 1830 och d. 1899, kyrkoherde i Mora 1866 och kontraktsprost.

S. 178. *Patriarken ... Barchæus*: Gustaf Wilhelm Barchæus, f. 1824 och d. 1906, 1:e komm. i Rättvik 1867.

H. Schartau: Henrik Schartau, f. 1757 och d. 1825, förste stadskomminister och kontraktsprost. Se närmare EDV. RODHE i CARLQUIST 4, sid. 135 ff.

S. 180. *Bravurpsalm: Mora 424; Leksand 139 och Rättvik 17*: Dessa ps. i 1819 års psalmbok motsvaras i nuvarande psalmbok av nr. 424, 162 och 26.

S. 181. *Visterna i Siljansnäs*: Denna episod skildras även av S. GABRIELSSON, Hågkomster och högsägner (1954), sid. 200 ff.

Kyrkoherden Gabrielsson: Johannes Gabrielsson, f. 1846 och d. 1924, kyrkoherde i Siljansnäs 1887, i Gagnef 1897.

Kyrkoherden ... Hedvall: Erik Hedvall, f. 1847 och d. 1926, kyrkoherde i Malung 1878 och kontraktsprost.

S. 182. *Ramnäs ... Carlsson*: Seth Justus Karlsson, f. 1819 och d. 1893, kyrkoherde i Ramnäs 1873.

Rektor Dahlbäck: Carl Jonas Dahlbäck, f. 1829 och d. 1907, rektor i Falun 1864.

S. 183. *Adj. Borelius*: Carl-Aron Borelius, f. 1847 och d. 1928, läroverksadjunkt i Falun 1886, kyrkoherde i Järna 1900, i Ramnäs 1907.

Hemlifvet under Västeråstiden är levande och personligt skildrat – delvis med stöd av dessa Levnadsminnen – av EBBA BILLING, Något om det dagliga livet i Västerås biskopsgård för femtio år sedan (i: Från gamla prästhem i Västerås stift, utg. J. O. GARPE, 1936).

Hedvig Bring: Anna Hedvig Elisabeth Bring, f. 1856 och d. 1929, dotter till biskop E. G. Bring.

Summary.

Axel Gottfrid Leonard Billing, born 1841 and died 1925 as bishop of Lund, was one of the central figures in Swedish public life during the decades at the turn of last century. For nearly sixty years he was active as a servant of the Swedish State (university lecturer, professor and bishop); for more than forty years he held episcopal office; and for over two decades he belonged to the Swedish parliament. He could have become Sweden's archbishop (in the year 1900), if he had himself so desired. It was only his own opposition that prevented him from being appointed Prime Minister (in the year 1917).

Under such circumstances, therefore, it must be of great interest to become more closely acquainted with a man who filled such an outstanding position in the ecclesiastical and political life of Sweden. In these memoirs published here Billing has given us a detailed and frank description of his life-story, beginning with the happy years of childhood spent in the idyllic surroundings of a typical civil servant's home in northern Scania, continuing with his school years and university period, and finally depicting the many decades of his public career as bishop and churchman.

In these memoirs Billing has only lightly touched upon his official career and the various problems with which he had to grapple. Instead, he dwells in great detail on the different personalities he encountered in the course of his life. Clearly and unerringly, he sketches their portraits. The majority of them belonged to the circle of his own contemporaries, and it is therefore of profound interest to learn how such an experienced judge of humanity as Gottfrid Billing viewed them. It is, of course, true of these memories as, indeed, of all memoirs that they are subjective — "both memory and judgment can be very wide of the mark", he himself confides —, but they provide above all a deep insight into Billing's own personality and personal development.

Billing grew up in a typical government official's home in north-east Scania, near the city of Kristianstad, where his father occupied a post in the County Council administration. The home was distinguished by the then Low Church revival and provided a meeting-place for many of the leaders of the religious revivalist movement. This life of piety made a deep impression on Billing, and he himself, at the age of twenty, underwent a religious crisis of an almost revivalist character, of which he has given a detailed description in his personal journal, but concerning which he was otherwise very reticent throughout his life. All through his career he retained vivid impressions of the revivalist piety of his youth and, as bishop, often emphasized the importance for the individual priest of possessing this "personal piety".

At the same time the family life in his home was fresh and exhilarating, for there were many children – twelve brothers and sisters in all – and the hospitality was unbounded. Among those often to be seen at the Billing home was a clergyman, Tufve Hasselqvist, who later emigrated to the United States, and there became widely known as leader of the Evangelical Lutheran Augustana Synod. Billing relates that plans were afoot for the emigration of his family also – for the great emigration was then at its height.

As was the custom of those days for the sons of government officials, Gottfrid Billing was sent to a secondary school, which is also depicted at length in the memoirs. At the age of twenty he came to Lund University, where he was deeply impressed by the views of the High Church, which had its centre in the then Theological Faculty and its mouthpiece in "Svensk kyrkotidning". Thus Billing gradually became the leading exponent of the High Church movement. It is, however, to be noticed that he never neglected the revivalist heritage, and that, consequently, at a later date, he came to represent something of the best in both High Church and Low Church tendencies. From a purely theological viewpoint, Billing made no significant scientific contribution, but at the same time he acquired considerable ecclesiastic-historical importance as the rallying-point for Swedish Lutheranism at a time when it was meeting opposition, partly from the Anglo-American revivalist movement, and, partly from the ever-growing impulses towards secularization.

Already in his university days Billing acquired a great reputation among both students and clergy for his fearless and steadfast attitude, his realistic outlook, dialectical skill and ready wit. In the memoirs he depicts his student days, his teachers, comrades and personal friends. Early on he became attached to the daughter of the then professor, bishop E. G. Bring, and she later became his wife. His home played an immense part in Gottfrid Billing's life, and he waxed almost lyrical when speaking of his wife Frida and everything she had meant to him during their many years together. Billing became lector, university lecturer and, in 1881, professor in practical theology. As university lecturer he stood high in the students' favour — he was one of the most popular professors — and as a teacher of young clergy he left his mark on an entire generation. Billing, however, was always a more practical churchman than learned scholar, and he frequently mentions how disagreeable he found the disputes and intrigues of the academic world.

At the early age of 43 he was elected bishop of Västerås. Although quite unknown in that diocese, he had won the sympathy of the local clergy by his spirited defence of Lutheranism both in the press and Church Assembly. In the memoirs an entire chapter is devoted to the Church Assembly, and with graphic descriptions and great sincerity Billing portrays his fellow-workers there. Nor is there any doubt that Billing was one of the most outstanding figures in the Assembly and exerted great influence on various important decisions.

The final chapter is an account of Billing's work in the Västerås diocese, to which belong the famous Dalecarlians. Here we have a vivid picture of church life and the clergy in this part of Sweden. In 1898 Billing returned as bishop to Lund, where he was to be active for more than a quarter of a century, until his death in 1925, at the age of 84.

Gottfrid Billing's memoirs were not originally intended for publication. When, in 1889, in Västerås, he began to jot down what he had hitherto learnt and experienced, it was owing — as he himself says — to the instigation of his closest friends so as “possibly to provide them with a certain pleasure in the future”. This is also the reason why, for the most part, he dwells on his own experiences and on life

in the home and in the circle of his most intimate friends. Seeing that Billing became increasingly engaged in public duties, he did not get the opportunity to compose the memoirs in regular sequence. He wrote sporadically, whenever he could find a little leisure to do so. The last chapter published here (on the Västerås period) is written as late as 1902, after he had moved to Lund.

The manuscript of Billing's memoirs is in Lund University Library, to which it was presented in 1949 by the son-in-law, Edv. Rodhe, bishop of Lund. In reproducing the text, every effort has been made to ensure a faithful transcription. A certain modernization of the punctuation has, however, taken place. The comments are intended to explain various technical questions, to identify persons mentioned in the text, and finally to complement the text with previously unprinted material from Gottfrid Billing's extensive correspondence, which may shed further light on Billing's description of persons and events.

Personregister.

(S. 19–184.)

Kursiverad siffra anger biografiska uppgifter i kommentaren.
Inga författarnamn medtagas.

- Abenius, E. W. 170, 172
Abenius, M. C. M. 172
Adelborg, B. J. 73, 74
Agrell, A. 45, 46
Ahlborg, A. R. Z. 170
Ahlgren, J. W. 177
Ahnfelt, O. 49, 50, 51
Ahnfelt, P. G. 59, 60
Andersson, E. C. R. 70
Angeldorff, C. O. 59, 60
Anglin, A. W. 67, 82, 104
Anglin, L. T. 67
Anjou, C. L. 134, 136, 139, 140
Anjou, L. A. 141
Arhusiander, A. 177
Arrhenius, K. G. 163, 165
Ask, C. J. 81
- Barchæus, G. W. 178, 180, 182
Beckman, A. F. 146
Bellander, G. I. 177, 182
Bergendal, J. H. 134, 136
Bergman, C. A. 35–38, 45, 49, 51, 57, 59
Bergman, C. E., f. Vult v. Steijern 38
Bergman, C. H. 38
Bergman, F. H. 38, 66, 110
Bergman, G. A. 38
Bergman, U. M. E. 38, 42
Bergman, snickare 170
Bergström, J. G. L. 177
- Billing, A. C., f. Schenk 21
Billing, A. L. C. 29
Billing, A. L. C. 27, 41, 42, 183
Billing, C. O. 22, 33, 38, 43, 46, 62, 63, 68
Billing, E. F. 24, 112, 169
Billing, E. M. 112, 125
Billing, E. M. A. 28, 31, 33, 51, 183
Billing, F. E., f. Bring 31, 33, 75–78, 107–110, 112, 113, 115, 161–163, 167, 168, 171, 181, 183, 184
Billing, H. C. C., f. Collin 19, 25, 34, 45, 162, 164
Billing, J. H. U. 29
Billing, J. M. T. 29, 43
Billing, L. P. 21
Billing, M. 21–25, 37, 43, 63, 64
Billing, P. C. V. 28, 30, 31, 33, 68, 184
Billing, S. 19, 112
Billing, S. J. U. H. 113, 161, 184
Björck, G. D. 142
Björling, C. O. 126, 160
Björnström, A., f. De la Gardie 161, 162, 169, 170
Björnström, J. H. 134, 136, 160–163, 169, 170
Blomquist, J. M. 62
Blomstrand, C. W. 107
Bohm, O. 177
Bohman, C. 172

- Borelius, C. A. 183
 Borelius, J. J. 92
 Borg, A. G. D. 177, 180, 182
 Bourdaloue, L. 48
 Bring, A. H. E. 183
 Bring, A. M., f. Leche 79, 85
 Bring, C. D., f. Bergman 38, 42
 Bring, E. 79
 Bring, E. E. J. 110, 112
 Bring, E. G. 55, 58, 75, 76, 92, 94,
 95, 108, 109, 111, 112, 116, 122,
 127, 134, 146, 152, 153, 164, 175,
 178
 Bring, E. L. 38, 42
 Bring, E. M. 75
 Bring, E. S. 79
 Bring, G. I. M. 110, 112
 Bring, I. L. O. F., f. Billing 28, 29,
 38, 62
 Bring, J. C. 30, 32, 42, 51, 183
 Bring, L. C. J., f. Billing 30, 38, 46,
 62, 76
 Bring, M. U., f. Ehrenborg 75, 92,
 108–112
 Bring, S. C. 31, 82, 110, 183
 Bring, S. L. 30, 32, 33, 37, 42, 51,
 62, 68, 70, 75, 76, 80, 82
 Bring, U. L. 30, 42, 113, 183
 Brolén, C. A. 170, 182
 Brunius, C. G. 92
 Bugge, F. W. K. 111

 Carlson, F. F. 140
 Carlsson, kantor 42
 Carlström, A. M., f. Sjövall 41
 Carlström, C. M. 41
 Carlström, P. 41
 Cavallin, B. E. 65, 89
 Cavallin, C. 87, 88–90
 Cavallin, S. 89
 Cavallin, S. G. 65, 89
 Cavallin, S. J. 89
 Cervin, L. L., f. Åkerman 31
 Charleville, C. J. G. V. 152–154
 Christerson, H. H. E. 30

 Claësson, N. L. A. 168
 Colliander, J. 49
 Collin, A. U. 25, 33, 47
 Collin, H. 28, 39, 47
 Collin, L. R., f. Holm 31, 43
 Collin, P. H. 26
 Collin, S. H. 31, 33, 43, 44
 Collin, S. J. 25
 Cronhamn, A. F. 116, 127

 Dahlbäck, C. J. 182
 Darin, H. 31
 de Geer, L. G. 108
 Dücker, H. C. V., f. Trolle-Wacht-
 meister 40

 Edelfelt, C. J. E. 41
 Edestrand, H. 82, 104
 Ehrenborg, A. F., f. Carlquist 109,
 110, 112
 Ehrenborg, R. M. 114
 Ehrnberg, N. 65
 Ekberg, L. T. 130
 Ekdahl, F. N. 106, 115
 Eklund, P. G. 97, 102–104, 114, 115,
 124, 134, 135, 137, 141
 Enhörning, J. M. 177
 Ennes, F. A. 38, 39

 Fahlcrantz, C. W. 177, 182
 Falck, J. M. 59
 Falck, J. R. 59, 60
 Fjellander, N. L. 82
 Flensburg, C. C., f. Nyström 92, 95
 Flensburg, W. 70, 80, 92–99, 106,
 114, 124, 126, 131, 167, 178
 Fåhræus, F. I. 177, 182

 Gabrielsson, J. 181
 Gagge, L. G. R. 170, 172
 Gilljam, G. F. 166
 Glerup, E. L. M., f. Liedholm 78, 108
 Glerup, J. D. 78, 107, 108, 112
 Glerup, J. M. C., f. Humbla 78, 107,
 112

- Granberg, N. 160
 Gustafsson, F. T. 59, 60, 61
 Hagberg, C. A. 85
 Hammar, A. N. 67
 Hammar, H. B. 37, 47–49, 51, 53–55, 58, 59
 Hammarskjöld, C. G. 161
 Hammarstrand, S. F. 85
 Hasselqvist, T. N. 42, 43
 Hederstierna, A. V. 169, 170
 Hederstierna, E. L. V., f. Eckhoff 169, 170
 Hederstierna, F. L. S. 169, 170
 Hedvall, E. 181
 Heimer, A. B. N. 49
 Herrlin, M. C. 65
 Herslow, P. J. 59, 60
 Hesselgren, C. A. 68
 Heuch, J. C. 111
 Heuman, mamsell 46
 Hildebrandsson, H. 33
 Hill, C. J. D. 92
 Holm, Emil 43
 Holm, Emilie 43, 44
 Holm, G. 43, 44
 Holm, N. 31, 43
 Holm, O. 43
 Holm, R. 43
 Holmqvist, J. H. 83
 Holmström, O. 106, 115
 Hult, K. A. 177
 Humbla, C. M., f. Westerström 78
 Humbla, E. G. 78
 Humbla, H. G. 79
 Humbla, V. 78, 79, 100, 112, 127
 Humbla, W. U. 79
 Hwasser, A. R. 63
 Hwasser, M. M., f. Willasson 63
 Häggglund, J. H. 99
 Johansson, F. A. 106, 115
 Johansson, M. 146–148, 151, 160, 161
 Karlsson, S. J. 182
 Karna Håkansdotter, 81, 82
 Keijser, E. J. 134, 136, 140, 141
 Kleberg, O. A. V. 100, 105, 106, 112, 115
 Lagerbielke, G. 151
 Lagerroth, A. U., f. Ennes 28, 38, 39, 47
 Landahl, F. 134, 136, 143
 Landahl, M. J. 143
 Landergren, J. C., f. Ennes 28, 38, 39, 47
 Larsson, N. 114, 115
 Larsson, S. H., f. Collin 114, 115
 Leche, J. W. E. G. 107, 112
 Lefrin, A. E. 177
 Leijonhufvud, B. A. 70, 71, 72
 Leijonhufvud, B. S. A. 70, 71, 107, 112
 Leijonhufvud, M. J., f. af Forselles 70–74
 Leksell, L. J. Z. 160
 Levin, fru 74
 Lidman, P. G. S. 170, 171
 Liedholm, J. F. 134, 136, 138, 139
 Lindberg, K. L. 177
 Lindblad, A. F. 108
 Lindeblad, E. C., f. Broberg 107
 Linder, C. W. 86–88, 126
 Lindqwist, H. J., f. Billing 28, 29, 33, 38, 39, 45, 46
 Lindström, N. J. O. H. 104, 105, 114, 115, 134, 136, 137
 Ljunggren, G. H. J. 91, 92, 108
 Ljungstedt, A. 70
 Luft, F. J. von der 21
 Lundbergsson, J. 36
 Lysander, A. T. 66, 90, 91
 Lyth, A. J. 141
 Löwegren, M. K. 113
 Malm, J. T. 105, 114, 115
 Melander, C. J. E. 73
 Melander, J. A. 73
 Melin, H. M. 92
 Molin, C. M. J. 39

- Molin, E. C. G., f. Löfgren 39
 Molin, G. A. C. 39
 Mossberg, A. L. 165, 166, 172, 174
 Munck af Rosenschöld, E. Z. 82
 Möller, M. 81
 Möller, P. 63

 Nordenfeldt, E. V. 84, 86
 Norlin, T. A. V. 102, 122, 123
 Nyblæus, J. A. 86
 Nyman, P. 70

 Ohlsson-Gadde, N. O. A. 113
 Olbers, C. 69, 97–101, 121–124, 127,
 130, 133, 146
 Oscar II 162, 168

 Palm, L. C., f. Humbla 78, 104
 Palm, O. 104, 114
 Persson, N. 134, 154
 Pettersson, C. F. 177
 Petersson, E. L. 177, 180, 182
 Pettersson, P. 177, 180, 182
 Peterson, S. K. 107

 Quiding, J. E. 131

 Reuter Dahl, H. 58
 Reuterskiöld, A. M. O. 173
 Reuterswärd, P. O. 173, 174
 Ringheim, A. 73
 Ringheim, B. V. R. 73
 Rodhe, E. H. 106, 134, 137, 141–143
 Rodhe, R., f. Billing 112, 113
 Rooth, O. E. 63
 Rosell, A. 134, 136
 Rosenius, M. G. 102, 130
 Rothstein, C. C. 64, 65
 Rundgren, C. H. 143, 144–146

 Sahlin, C. Y. 84–86
 Sahlin, M. A., f. Nordenfeldt 84, 86
 Schartau, H. 178
 Schéele, K. G. von 142, 156
 Schéele, K. H. G. von 142, 155–157
 Schenström, B. W. 173
 Schmidt, C. 125, 126, 160, 182

 Schweder, C. E. 107
 Scott, G. 52
 Segelberg-Peterson, P. A. 173
 Silfverstolpe, A. V., f. Björkman 163
 Silfverstolpe, D. A. L. 163
 Simonsson, N. T. 64, 65
 Sjöbring, P. 134, 137, 154, 155
 Sjögren, J. M. 144
 Sjöqvist, J. W. 165
 Skarstedt, C. W. 100–102, 120, 121,
 123, 130, 133
 Sommeliuss, G. M. 119
 Sommeliuss, K. A. V., f. Ruth 119
 Strömberg, A. T. 140
 Sundberg, A. N. 47, 92, 93, 122, 134,
 137, 148–152, 162, 167, 178
 Sundén, D. A. 170, 171
 Sydow, C. F. von 65
 Söderström, B. A. 70
 Söderström, M. A. 70
 Sörensson, P. 105, 106, 114

 Tegnér, E. H. W. 77, 82, 109, 114,
 117, 161
 Tegnér, E. K. 77, 82, 83, 97
 Tegnér, J. B. 117
 Tegnér, M. M. C., f. Ehrenborg 114
 Tengberg, E. W., f. Bring 68, 79, 85
 Tengberg, N. A. 68, 79, 83–85
 Ternström, J. 59, 60
 Theorin, J. L. 107
 Thomander, J. H. 58, 59, 61
 Thomasson, E. 141
 Toll, G. E. C. 40
 Toll, J. C. 21
 Toll, S. E. L. 40
 Toll, U. H. G. 40
 Tornberg, C. J. 91, 92
 Torngren, kassör 170
 Trolle-Wachtmeister, A. K. 40
 Trolle-Wachtmeister, H. G. 40

 Uddén, H. L. 172
 Ullman, U. L. 140, 157–59
 Unger, J. B. 134, 136, 143

- Wahlbäck, A. 177, 182
 Waldenström, P. P. 51
 Wallengren, O. P. 59, 60
 Warholm, C. 99, 100, 102, 115, 134, 137
 Warholm, D. R. 134, 136, 143
 Warholm, M. M., f. Rudenschöld 102, 115
 Welinder, P. P. 36, 49, 51, 59, 60
 Westdahl, C. 95, 96, 131, 132
 Westholm, G. A. 177
 Westrin, A. C. 75, 77, 78, 108
 Wetter, W. G. 134, 137
 Widerström, C. W. 68, 69, 70
 Wieselgren, P. 60
 Wihlborg, N. C. H. 49
 Wilkens, S. C., f. Thomée 73
 Willasson, A. A. 31, 63
 Willasson, E. 63
 Wingren, M. H. E. M., f. Norén 114
 Wingren, P. K. J. 114
 Witt, H. A. 164
 Wolffram, C. B. T. 171, 172
 Wolffram, fru 171, 172
 Wählin, C. L. 117, 119, 120
 Åsbrink, F. T. L. 177